

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Interdiszciplináris Doktori Iskola
„A kormányzás területi, történeti és társadalmi dimenziói”
Politikatudományi Program

Regionalizmus és területi politika a Balaton térségében

PhD értekezés

Készítette:
Kabai Gergely

Témavezető:
Pálné Kovács Ilona
egyetemi tanár
MTA levelező tagja

Pécs - Keszthely, 2016.

Köszönetnyilvánítás

A disszertációm elkészítéséhez nyújtott segítségért, tanácsokért és a jogos kritikai észrevételekért ezúton szeretnék köszönetet mondani legfőképpen témavezetőmnek, Pálné Kovács Ilonának; valamint munkatársaimnak-barátaimnak: Oláh Miklósnak, Csité Andrásnak, Szabó Pálnak, Dombi Gábornak, Németh Nándornak, Bali Lórántnak, Kun Eszternek és Csengey Balázsnak.

Tartalomjegyzék

Fejezet száma	Fejezet címe	Oldalszám
1.	Bevezetés	4.
1.1.	A disszertáció témája és szerkezete	4.
1.2.	A vizsgált terület általános jellemzői	7.
1.3.	Kutatási kérdések és hipotézisek	12.
1.4.	A dolgozat témájához kapcsolódó kutatási előzmények, a felhasznált források köre és az alkalmazott módszertan	13.
2.	Elméleti keretek	24.
2.1.	A regionalizmus és társadalmi feltételei	24.
2.2.	A területi politika meghatározása, működésének vonatkozó jellegzetességei	34.
3.	A balatoni önszerveződések kialakulásának társadalmi háttere	42.
3.1.	Történelmi előzmények: Az alulról építkező kezdeményezések és a területi politika főbb állomásai a 20. században a Balaton térségében	42.
3.2.	A balatoni társadalom sajátosságai	55.
3.3.	A Balaton gazdasági pozícióvesztése	67.
4.	Területi politika a Balaton térségében a 2000-es években	77.
4.1.	A magyarországi terület- és fejlesztéspolitika sajátosságai a 2000-es években	77.
4.2.	A Balaton térség helye a hazai területpolitikában, a BKÜ létrejötte és szabályozása	81.
4.3.	Balaton Kiemelt Üdülőkörzet, mint fejlesztési tér kialakítása	88.
4.3.1.	<i>A balatoni térszervezés sajátosságai</i>	88.
4.3.2.	<i>A térszervezés problémakörének megítélése</i>	94.
4.4.	A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet és a területfejlesztés eredményei 1999-2013 között	99.
4.4.1.	<i>A BKÜ fejlesztése hazai források által</i>	100.
4.4.2.	<i>A BKÜ fejlesztése az I. Nemzeti Fejlesztési Terv időszakában (2004-2006)</i>	106.
4.4.3.	<i>A BKÜ mozgástere és eredményei a fejlesztéspolitikában 2007-2013 között</i>	109.
4.4.4.	<i>A területfejlesztés térségi hatásainak megítélése a közélet képviselői körében</i>	125.
5.	A balatoni regionalizmus megjelenése: szerveződések és társadalmi támogatottság	129.
6.	Összegzés és következtetések	147.
7.	Epilógus: a legújabb folyamatok a Balatonnál	158.

8.	Felhasznált források jegyzéke	165.
8.1.	Szakirodalmi források	165.
8.2.	Jogszabályok	176.
8.3.	Szakpolitikai dokumentumok	177.
8.4.	Kutatási és értékelési jelentések	179.
8.5.	Sajtóhírek	180.
8.6.	Egyéb források	183.
9.	Ábra- és táblázatjegyzék	185.
10.	Rövidítések jegyzéke	187.

1. Bevezetés

1.1. A disszertáció témája és szerkezete

Magyarországon a 2010-es kormányváltást követően a régiók létrehozásának ügye, a regionalizáció kérdése úgy tűnik tartósan lekerült a hazai területpolitika napirendjéről. Egy több mint két évtizedes vita ért nyugvópontra azzal, hogy a magyarországi területi (igazgatási és önkormányzati) középszint, a történelmi hagyományokat követve, a megye maradt. Igaz, a megye korábbi funkciói átalakultak: az önkormányzatiság, az intézményfenntartás területéről részben áttérve, a középszintű igazgatási és 2014-től a fejlesztéspolitikai rendszerben kapott feladatokat.

Az európai területi politikában is módosult a régiók szerepe. Az évtizedekig alkalmazott szemlélet mellett, amely a kiegyenlítés célját követve egyfajta univerzalizmussal nagy térségekben gondolkodott, az utóbbi években egyre inkább a lokális szintér, a közösségek, az alulról építkezés szerepének a hangsúlyozása is helyet kapott. Ebben a folyamatban mérföldkő volt az *OECD* (2006) tanulmánya, amely a korábbi ágazati megközelítések helyett az új vidék paradigma értelmében már a *helyet* tette a figyelem és fejlesztések centrumába. Az EU szakpolitikájában hasonló fontosságú volt a 2009-ben megszületett *Barca-jelentés* is (Barca 2009), amely teljesen új alapokra építkezve, a kohéziós politikát helyi bázisú (*place-based*) politikaként határozta meg. Az adminisztratív régiók helyett a területi alapegységként szintén a *hely* (pontosabban a funkcionális régió) jelent meg (Illés 2009; Smahó 2011). Ez a szemlélet az új területfejlesztési politikában és eszköztárában is helyet kapott, hiszen a place-based típusú beavatkozások sok tagországban a korábbiaknál nagyobb szerepet kapnak a 2014-20-as ciklusban (Nyikos 2014). A tervek szerint összesen 15 tagországban valósulnak meg integrált területi programok, (ITI) jellemzően nagyon változatos területi célzással és szerkezetben. Példaként említhető, hogy Bulgária területén csak egyetlen régióban felzárkóztatási programként, Romániában Duna-delta természetvédelmi területen, Hollandiában és Finnországban nagyvárosokban vagy agglomerációs övezetekben valósulnak majd meg e tervek. Tartalmukat tekintve szintén nagyon változatos képet mutatnak e fejlesztési beavatkozások: Csehországban Prágát érintve közlekedési és oktatási beruházások valósulhatnak meg, Franciaországban a klímaváltozás és környezetvédelem problémáit kívánják megoldani, Lengyelországban és Szlovéniában összetett programokat támogatnak (CEMR 2014).

A fenti szakpolitikai folyamatok nyomán a régiók és regionalizmus kérdéskörének vizsgálata Magyarországon új szemléletet igényel, amelyben az alulról építkező kezdeményezések és jelenségek rögzítése és értelmezése a korábbiaknál hangsúlyosabb szerepet kell kapjon, hiszen ma már régiókról szakpolitikai értelemben pusztán csak statisztikai értelemben beszélhetünk. (Nem elfeledve azt sem, hogy az egyéb diszciplínák régiókatégoriái természetesen ma is használatosak (Szabó 2005).)

Az alulról építkező társadalmi folyamatok vizsgálatához a Balaton térsége kínál potenciális keretet, ahol közel másfél évszázados hagyományai vannak az önszerveződésnek (lásd. pl. Agg 1991; Marton 2013; Oláh 2002), és napjainkig kihatóan a fejlesztéspolitikai rendszerben is egy külön szabályozott téregységet alkot, amelyre Magyarországon alig találhatunk hasonló példát.

2010-ben véget ért egy vitákkal terhelt területpolitikai korszak, amelyben a régió és/vagy megye kérdésköre csapott össze; valamint 2013/14 során Magyarország első teljes uniós fejlesztési ciklusa is lezárult. Mindkét korszakhatár vizsgálódásra ösztönözhet, amely során érdekes és szükséges megtekinteni a területi politika és a Balaton térség kapcsolatát; azt hogy egy nemzetgazdaságilag és szimbolikusan is fontos, közfigyelem érdeklődési körében álló területet milyen folyamatok érintettek.

Lengyel Imre (2003, 75.) fogalmazta meg azt a hazai területpolitika szempontjából releváns kérdést, hogy „*a régióknak van problémájuk, vagy társadalmi problémáknak van régiójuk?*” Disszertációm kulcskérdése is ebben a mondatban foglalható össze, hiszen arra keresem a választ, hogy a Balaton térségében az alulról építkező folyamatok (társadalmi problémák) képesek voltak-e önmaguk régiójának kiépítésére; illetve a felülről szervezett rendszerek képesek voltak-e kezelni egy ilyen sajátos gazdasági és társadalmi helyzetű egységet. Mindez szervesen kapcsolódik a szakpolitika új szemléletéhez, a funkcionális téregységek előtérbe kerüléséhez.

Mindezeket figyelembe véve, dolgozatom szándéka, hogy a rendszerváltozást követő időszakra vonatkozóan, de különösen a 2000-es évek tekintetében megvizsgálja az alulról építkező balatoni társadalmi és politikai törekvéseket, valamint ezeket szembe állítsa a különböző felülről irányított intézményes folyamatokkal.

E kettős célnak megfelelően a dolgozatomban is két értelmezési keretet, a regionalizmus és területi politika, kívánok alkalmazni, valamint megtalálni a lehetséges kapcsolódási pontokat.

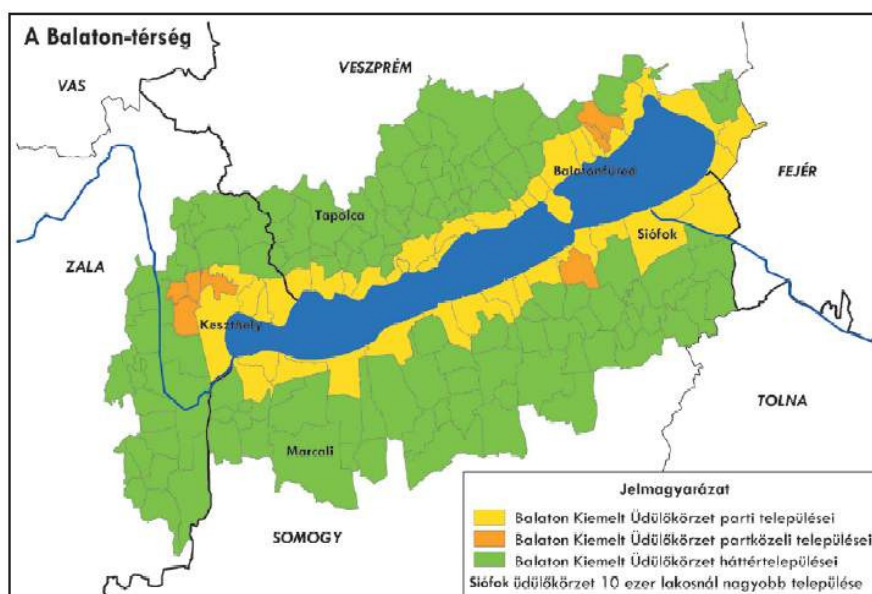
A fenti célok elérése érdekében a dolgozatom öt fő témakör köré épül fel:

- Az első részben részletesen érintem a regionalizmus, valamint a területi politika, és főként a területfejlesztés kapcsolódó elméleteit és értelmezéseit.

- A második témakör elsősorban az alulról-építkező folyamatok háttérében álló tényezőket mutatja be. Összefoglalom a térség történetének 20. századi főbb eseményeit, elsősorban a társadalmi és szakpolitikai jellegzetességekre koncentrálva. Önálló alfejezetben tárgyalom a balatoni társadalom jellegzetességeit a kohézió, társadalmi tőke és identitás kérdéseit sorra véve. Ezekkel párhuzamosan pedig a térség gazdaságának elmúlt évtizedeit elemzem.
- A harmadik kérdéskör a hazai fejlesztéspolitika Balatonnal kapcsolatos rendszerét tekinti át. Az általános megközelítésen túl a fejlesztéspolitika jellemzőit elemzem részletesebben, amely a legnagyobb hatással volt a térségi társadalmi és politikai folyamatokra. A témaköröket korábbi és általam végzett kutatások, értékelések eredményeivel támasztom alá.
- A negyedik témakör az balatoni önrendelkezési és intézményesülési kezdeményezéseket tekinti át, elsősorban a kapcsolódó szervezetek bemutatásával, valamint a társadalom és a közélet körében kimutatható támogatottságával.
- Végezetül az eredmények összegzésével, az elméleti állításokkal ütköztetve a konklúzió levonására kerül sor.
- Dolgozatom lezáró fejezetében pedig azokat a szakpolitikai folyamatokat kívánom tárgyalni, amelyek az elkészítésével párhuzamosan kezdődtek el, hatásuk még nem megítélhető, de már kijelölhetik a kutatás jövőbeni irányait.

Disszertációmban alapvetően társadalomtudományi szemlélettel és eszköztárral élek, ugyanakkor egyes folyamatok megértéséhez óhatatlanul szükség van bizonyos gazdasági tényezők tárgyalására is, e vetületekre csak a szükséges mértékben térek ki.

A bevezetés során szükséges tisztázni munkám területi szemléletét is. A címben szereplő *Balaton térség* kifejezést kettős értelemben használom. Szakpolitikai vetületben szinonimája az 1996-os területfejlesztési törvény (1996. XXI tv. a területfejlesztésről és területrendezésről) által létrehozott Balaton Kiemelt Üdülőkörzetnek (továbbiakban BKÜ), amelynek határait (a többször módosított) ún. *Balaton törvény* (2000. évi CXII. törvény. a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Tervének elfogadásáról és a Balatoni Területrendezési Szabályzat megállapításáról) határozta meg. (1. ábra) A kérdéskör összetettségét mutatja, hogy az alulról-építkező, társadalmi, politikai folyamatok tárgyalása során ez a ma már 180 települést magába foglaló intézményes térkategória csak korlátozottan használható. Arra e dolgozatban nem vállalkozhatok, hogy a Balaton-térség társadalmi képzetben élő határait meghúzzam (feltehetőleg egzakt formában nem is lehetséges), így csak jelezni akarom, hogy ez esetben egyfajta földrajzi vonzáskörzetként értelmezem e fogalmat.

1. ábra: A BKÜ területe a 2008-as bővítését követően (Forrás: VÁTI-OTH 2010)

A másik tisztázandó kérdés az időbeliség. A tanulmányom elsősorban a Balaton térség 2000-es évektől tapasztalható helyzetét kívánja feltárni a regionalizmus és területi politika tekintetében. Ezzel együtt az alulról-építkező társadalmi folyamatok megértéséhez múltbéli kitekintésre is szükség van, akár több mint 100 évre visszamenőleg; valamint a területpolitika viszonylatában a 1990-es évek előzményeit is szükséges érinteni. Az elemzésem szimbolikus kezdőhatárát, ha konkrét időponthoz kötöm, akkor az a modern területi politika megszületését jelentő 1996-os területfejlesztési törvény jelentheti (Rechnitzer 2000). Ugyanakkor a vizsgálódás időtartama sem érhet véget 2010-zel, ebből a szempontból tényleges időbeni határt a 2007-2013-as fejlesztési időszak lezárulása, vagy a területi politika 2010-es kormányváltást követő folyamatos átalakulása jelenthet. Mindemellett, mint említettem, a napjainkban tapasztalható folyamatokra is kitérek munkám lezárása során.

1.2. A vizsgált terület általános jellemzői

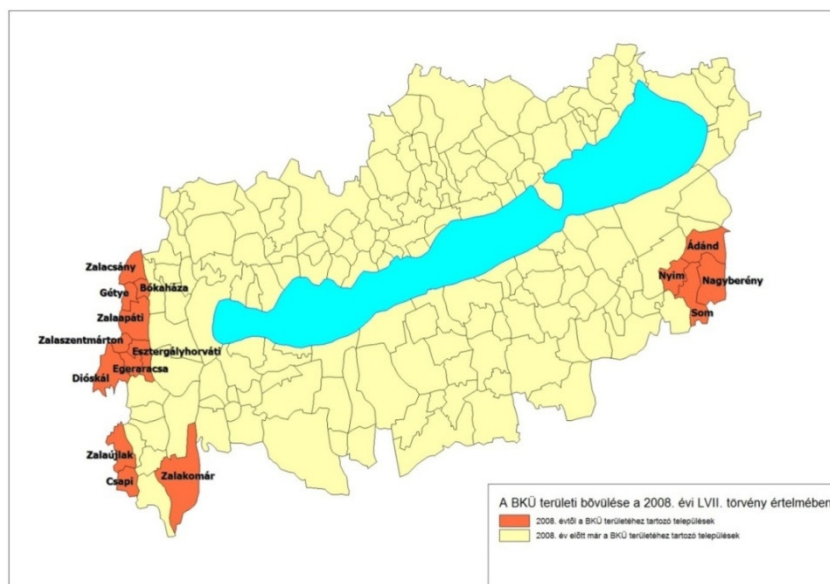
A Balaton Közép-Európa legnagyobb édesvizű tava, hazánk egyik legnagyobb természeti értéke. Pusztán természetföldrajzi egységként tekintve a Balaton térségét, viszonylag könnyű leírás adható. A tó vízfelülete 596 km^2 , partvonalának hossza 235 km; a benne található víztömeg mintegy 2 milliárd m^3 . A Balaton vonzáskörzetét e tekintetben lényegében a vízgyűjtő területtel azonosíthatjuk, amelynek kiterjedése 5200 km^2 , a tavat 50-60%-ban vízzel ellátó Zala folyó eredésével Vas megyéig nyúlik. E a földrajzi egység, részleteiben tekintve,

rendkívül heterogén. A közismert északi és déli part, keleti és nyugati medence megosztottságon túl a földrajzi és táji adottságok nyomán mintegy 27 különálló terület, kistáj különíthető el a térségen belül, amely természetesen már különböző társadalmi jelenségekre, így a gazdaságra, az idegenforgalomra, településhálózatra és egyéb szempontokra is hatással van (Marosi –Somogyi 1990).

Társadalmi vagy történelmi tekintetben nagyobb kihívásokkal jár megállapítani, hogy mit is érthetünk *Balaton térség* alatt. Főként a 19-20. század fordulóján (és részben még napjainkban is), köznyelvi, irodalmi és szakirodalmi használatban egyaránt megtalálható volt a „*Balaton-mellék*”, „*Balaton-környék*”, „*Balaton-part*”, „*Balatonvidék*”, stb. kifejezés. Mindezek kiterjedésének meghatározása korábban és napjainkban is szinte lehetetlen. Korszakoktól és szerzőktől függően a Balaton (és melléke) egyaránt jelentette a közvetlen vízparti részeket; nagyobb egységként az északi part tágabb vidékét; vagy akár egy parttól 30-40-km-es távolságba kiterjedő területet. Ilyen értelemben a Balaton térség szinte a Dunántúl egész középső részére értelmezhető volt. E problémakör gazdag kultúrtörténetét legújabban *Schleicher* (2003, 2013/A) dolgozta fel rendkívüli alapossággal.

A szakpolitika szempontjai szerint az előzőeknél sokkal könnyebb a Balaton térséget meghatározni. Gyakorlatilag a 20. század kezdetétől leírható az a tendencia, hogy a vizsgált területet jogszabályi, törvényi szabályozás foglalja tényleges határok közé. A jelenlegi hatályos szabályozás szerint: az 1996-os területfejlesztési törvénnyel létrehozott, majd 2000-ben a többször módosított ún. *Balaton törvénnyel*¹ területét tekintve is meghatározott BKÜ-t 2008-as bővítés nyomán 179 település alkotta. (2. ábra) A települések száma 2014. őszi önkormányzati választásokat követően 180-ra bővült, amelyet követően Balatonkenese város, Balatonakarattya településrésze községként önállósult.

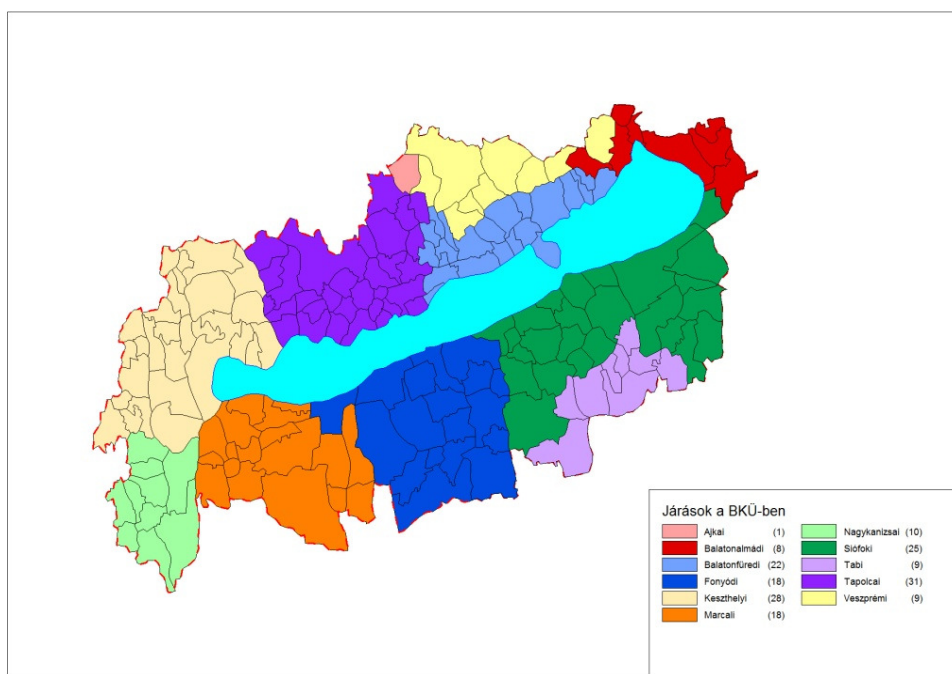
¹2000.évi CXII. (a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Tervének elfogadásáról és a Balatoni Területrendezési Szabályzat megállapításáról szóló) törvény

2. ábra: A BKÜ 2008-as bővítése (Forrás: BIÜ)

A BKÜ jelenlegi területe 4425 km², állandó népességének száma napjainkban mintegy 275 ezer fő, átlagos népsűrűsége 71 fő/km² (KSH).

Az üdülőkörzet három megye (Somogy, Veszprém és Zala) és ebből eredően három statisztikai régió (Dél-, Közép- és Nyugat-Dunántúl) területén található. Települései 17 statisztikai kistérséghez és 2013-tól 11 járáshoz tartoznak. (3. ábra)

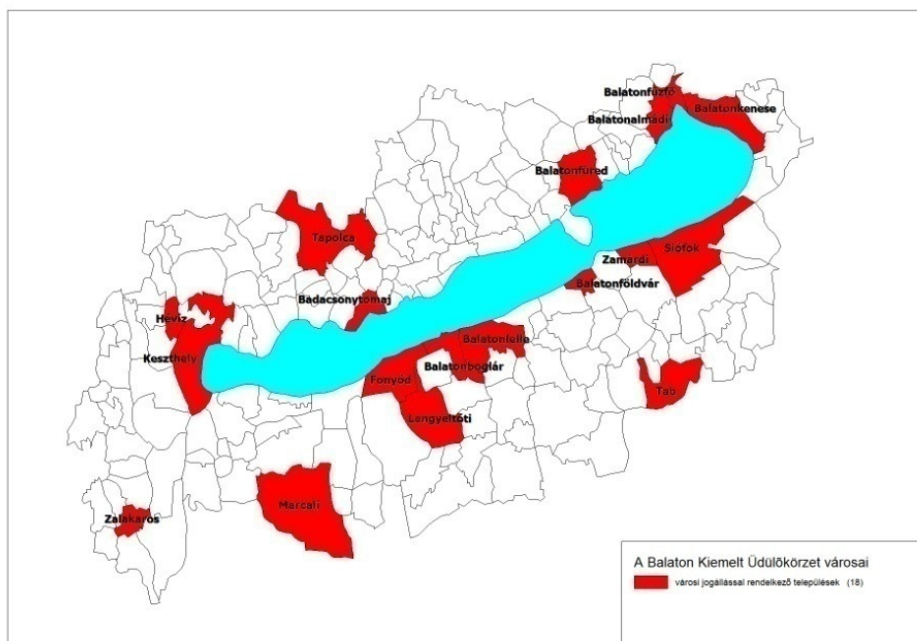

3. ábra: Járások a BKÜ területén (Forrás: BIÜ)

Az üdülőkörzet településeinek gazdasági, társadalmi viszonyait jelentősen befolyásolja földrajzi elhelyezkedésük és a vízparttól mért távolságuk. Ez a megosztottság törvényileg is deklarált. A már említett *Balaton törvény* besorolása szerint a térségben 44 parti, 7 partközeli és 128 ún. háttértelepülés (közvetlen vízparttal nem rendelkező település) található.

Bár hivatalosan nem képezik az üdülőkörzet részét, a tó keleti medencéjében Veszprém város térsége és az enyingi kistérség, valamint számos további zalai település sok tekintetben, főként idegenforgalmi szempontok szerint, szervesen kötődik a térséghez.

A Balaton térsége egy egyedi urbanizációs folyamat eredményeként érte el mai állapotát. A turizmusgazdaságból adódó lehetőségek egy sajátos városfejlődési irányt eredményeztek, amely speciális, szinte csak az idegenforgalom kiszolgálását ellátó városi funkciók (és hozzájuk kapcsolódó községek) kialakulását eredményezték a vízpart közvetlen közelében (Beluszky 2000; Beluszky-Sikos 2007). (4. ábra) E tényezők együttes hatására szoktak a témával foglalkozó szakemberek a térségre kvázi agglomerációként vagy agglomerálódó területként tekinteni (Tóth – Nagy 2014).

4. ábra: A BKÜ városi rangú települései 2009-után (Forrás: Balatoni Integrációs Ügynökség/BIU)

A kiemelt üdülőkörzet területén jelenleg 18 városi rangú település található, utoljára 2009-ben Balatonkenese csatlakozott e sorba. A térség népességének 53%-a él a városokban és mintegy 47% községek lakója. Mindez szerves kapcsolatban áll a helyi társadalom polgárosultságával, önszerveződő képességének kialakulásával.

A térség legnépesebb települése 24 900 fős állandó népességgel Siófok, de 20 000 állandó lakos feletti település Keszthely is. Tízezer állandó lakos felett további három város, sorrendben Tapolca, Balatonfüred és Marcali helyezkedik el. A sajátos városfejlődés irányait mutatja, hogy az e kategóriába tartozó többi település lakossága a legtöbb esetben az 5000 főt sem éri el (KSH-TSAR).

A településhálózat jellegzetességei szempontjából nem egységes a térség. Az egyöntetűséget egyedül a túlnyomórészt rurális jellege adja, bár vannak olyan mikrotájak is, ahol a falvak vannak többségben, és a települések is községi jogállással bírnak, a térség jellege inkább városi, kisvárosi környezetre hasonlít. A BKÜ ezen részei első sorban az üdülő-rekreációs jelleggel jobban felruházott part menti települési övezetek. Ebben a települési környezetben a déli parton (Balatonföldvártól, Fonyódig, Lengyeltóti is érintve) található városhalmaz a térségben máshol nem figyelhető meg ilyen koncentrációban (BKÜ Helyzetelemzés 2013).

A turisztikai funkciókból eredően a Balaton kapcsán figyelembe kell venni, hogy a települések népességének száma szezonálisan változik, többszörösére duzzadhat a nyári hónapok alatt a belföldi és külföldi turisták itt töltött nyaralása, valamint az üdültulajdonosok leköltözése miatt. A kalkulációk szerint csak az üdültulajdonosoknak köszönhetően a térség népessége szezonálisan akár 500 ezer főre is növekedhet, az átlagosan 275 ezer főről (BKÜ Helyzetelemzés 2013). A KSH által kidolgozott komplex mutató alapján megállapítható, hogy egy átlagos vízparti településen másfélszeresére emelkedik a lakosság száma a turisztikai szezonban. Öt településen megduplázódik a jelenlévők száma, míg pl. Zánka népessége 2,8-szeresére, Zamárdi pedig 3,5-szeresére nő (KSH BKÜ 2014).

Az üdülőkörzet települései közül 73 Veszprém megyében, 69 település Somogyban, 38 Zalában található. A kistérségek közül a legnagyobb településsűrűséget Tapolca környékén lehet tapasztalni, itt 31 település helyezkedik el, ezt követi Balatonfüred és környéke. Mindkét térségről elmondható, hogy aprófalvas szerkezetű, és noha két 10 ezer lakos feletti város is található e kistérségekben, a községek átlagos lakosság száma itt a legalacsonyabb. Az előbb említett két északi parti kistérséghez hasonló településszerkezettel bír a Marcali, Lengyeltóti és Tab környéke: itt is viszonylag több a község, és ezek átlagos lélekszáma is alacsony.

E táji, települési megosztottság egy olyan alapvető jellemvonás, amely a térség gazdasági differenciáit, valamin a belső kohézió, együttműködés lehetőségeit is alapvetően meghatározza. A későbbiekben tárgyal társadalmi folyamatok értelmezése során e jellemzőket minden esetben fontos szempontként szükséges szem előtt tartani.

1.3. Kutatási kérdések és hipotézisek

A disszertációm témaválasztással összefüggésben az alábbi kérdéseket fogalmaztam meg. A munkám összegző kutatási kérdése az, hogy a Balaton térségében az 1990-es éveket követően milyen az intézményesülés irányába mutató társadalmi folyamatok zajlottak; és mindezek hogyan viszonyulnak a területpolitika intézkedéseihez? Ennek keretében az alábbi konkrét felvetésekre kívánok választ adni:

1. Balaton térségében az 1990-es években újjáéledő alulról építkező társadalmi és politikai kezdeményezéseknek melyek a jellemzői, mi áll kialakulások háttérében, és milyen célok elérésére törekedtek, megfeleltethetőek-e a regionalizmus elméleti szempontjainak?
2. A második kérdés keretében arra kívánok választ adni, hogy a 1996-ost területfejlesztési törvény megszületését követően a területi szakpolitika milyen formában tudta kezelni a Balaton térség problémáit és mindez mennyiben kapcsolódott az alulról építkező kezdeményezések által megfogalmazott tervekhez és elképzelésekhez?

A fenti kutatói kérdések megválaszolásával az alábbi hipotézisek igazolását kívánom elvégezni.

1. *hipotézis:* Feltételezésem szerint a vizsgált balatoni társadalmi folyamatok alapvetően megfelelnek a regionalizmus fogalmának komplex értelmezésének (lásd pl. Süli-Zakar 2003; Győri-Szabó 2006; Bourdieu 1985; Nemes Nagy 2009), hiszen egy soktényezős, a társadalmi, kulturális és táji adottságokból kialakuló, identitást biztosító, önrendelkezés irányába mutató folyamatról van szó, amelynek kialakulását külső (területpolitikai) hatások is ösztönözték.
2. *hipotézis:* Munkám második hipotézise a területpolitika működésére kíván rávilágítani. Feltételezésem, hogy az alulról építkező kezdeményezések, a térségi közélet képviselői által megfogalmazott elképzelések csak rendkívül korlátozottan jelennek meg a Balatont érintő szakpolitikai intézkedések sorában, amely így a regionalizmus megerősödését ösztönözte. Feltételezésem szerint ez annak köszönhető, hogy bár a vizsgált időszakban jelen voltak a területi szakpolitikákban a decentralizáció egyes jegyei, mindez a Balaton térségében csak rendkívül korlátozottan érvényesült. A vizsgált időszakban a hazai fejlesztéspolitika nem tudta megoldani azokat komplex társadalmi és gazdasági kihívásokat, amelyek az elemzés alá vont területen jelentkeztek, mellyel párhuzamosan a kezdeti decentralizációtól egyre inkább a centralizált működés irányába mozdult el a

szakpolitika (lásd pl. Horváth 2003; Illés 2001; Pálné 2004, 2013; Perger 2010; Rechnitzer 2011; Rechnitzer – Smahó 2011).

1.4. A dolgozat témájához kapcsolódó kutatási előzmények, a felhasznált források köre és az alkalmazott módszertan

A természettudományi kutatások kiteljesedését követően a Balaton térség-társadalomtudományi jellegű kutatása a 19. század legvégén indult meg. Ezek a vizsgálódások azonban szinte a század második feléig többnyire néprajz- és kultúratudományi szakmunkák voltak, amelyek módszeressége, intenzitása és színvonala rendkívül ingadozó volt. A 19. század végétől kiemelt figyelmet érdemel *Jankó János* munkássága, aki komplex szemlélettel fordult a térség társadalmának megismeréséhez (Jankó 1902).

Gyakorlatilag az 1970-es évekig teljesen hiányoznak azok az átfogó vizsgálati eredmények, amelyek a modern társadalom- és gazdaságtudományok szemléletével és módszereivel fordultak a térség felé. Ebben a folyamatban mérföldkövet jelentett az 1974-ben megjelent *Balaton monográfia* (Tóth 1974), amelynek megszületése kétségtelenül összefüggött a térség módszeres fejlesztésének akkor már kialakult intézményrendszerével, amely igényelte a megfelelő adatokat és információkat a döntés-előkészítés során. Szintén ezekben az évtizedekben vált a térség a tényleges tömegturizmus bázisává, amely a közfigyelmet a Balaton felé fordította. E tanulmánygyűjtemény már számos olyan munkát tartalmaz, amelyek módszeres, éveken átnyúló folytatása a Kádár-korszak balatoni állapotairól nagyon fontos lenyomatot eredményezett volna. Így önálló fejezetet kapott a *Balaton-vidék gazdasági adottságai*, a *balatoni táj védelme*, a *balatoni üdülés és idegenforgalom*, a *Balaton-vidék fejlesztése*, valamint a vonatkozó jogi környezet értékelése is.

Az 1980-as években egy újabb átfogó igényű tanulmánykötet is megjelent *Tavunk, a Balaton* címmel (Illés 1981), amely egyes fejezeteiben a területi tudományok aktív kutatóinak eredményeit is felhasználja. A szerkesztők önálló részt szenteltek a korabeli balatoni társadalom leírásának, amely tisztán tudományos helyett inkább szociográfiai megközelítéssel közöl kritikai megállapításokat a térség helyzetét illetően. Emellett egy önálló területfejlesztési rész is szerepel a gyűjteményben, amely a jövő fejlesztési irányait igyekszik feldolgozni, ámbar sokkal inkább területrendezési és környezetvédelmi megközelítéssel, mint a gazdasági-társadalmi problémákra koncentrálna.

E kiadvány megszületését követően közel egy évtizedet kellett várni arra, hogy az 1990-es évektől fokozott szakmai figyelem és társadalomtudományi érdeklődés jelenjen meg a

Balaton térség problémái és jelenségei iránt. A Balatonnal kapcsolatos tudományos tanulmányoknak közel két évtizeden keresztül fontos színtere volt a *Comitatus – Önkormányzati Szemle* folyóirat. A tudományos fórum többnyire nyári, balatoni különszámainak lapjain merültek fel először azok a tértudományi, politológiai tanulmányok, amelyek a regionalizmus és térszervezés, területi politika viszonyrendszerét, ellentmondásait kezdték elemezni. Az évek során a tematikus és önálló számokban számos Balatonnal kapcsolatos szakmunka jelent meg a társadalomtudományok legváltozatosabb részterületeiről. Ezzel együtt a rendszerváltás óta szinte az összes hazai területi tudományokkal foglalkozó folyóirat helyet adott minden olyan kutatásnak, publikációnak, amelyek a vizsgált témával kapcsolatos. Mindezek a szakmunkák a disszertációm egyik legfontosabb, szekunder forrásait jelentik.

A 2000-es évek eleje óta a Balatont érintő társadalomtudományi kutatások készítésére és csatlakozó vizsgálatok koordinálására önálló tudományos műhely is működik. 2001-ben a Balaton Fejlesztési Tanács munkaszervezetét ellátó *Balaton Integrációs és Fejlesztési Ügynökség*en belül *Társadalomtudományi Kutatócsoport* alakult, amely változó lehetőségek mellett, de folyamatosan és szervezetszerűen készít tudományos munkákat és elemzéseket. Különbféle szakpolitikai állami intézmények megbízásából az elmúlt bő évtizedben számos for-profit szervezet is készített kutatásokat, elemzéseket a Balaton térség egyes részproblémáiról. Mindezek mellett a felsőoktatási szféra is intenzíven bekapcsolódott e vidék kutatásába. Az *ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézetének* munkatársai számos kapcsolódó kutatásban vettek részt. A 2000-es évek legelején Keszthelyen a Pannon Egyetem Georgikon Karán a Gazdasági- és Társadalomtudományi Tanszék égisze alatt működött a *Nyugat-Balaton Társadalomtudományi Kutatóműhely*, amely napjainkban már kevésbé aktív. Összességében elmondható, hogy az elmúlt két évtizedben jelentős kutatói figyelem fordult a Balatonnal kapcsolatos társadalmi és gazdasági jelenségek megértése felé, amely igen gazdag tematikai összetételű eredményeket hozott, amelyek többsége beépült a disszertációmba. (A térség kutatottságáról bővebben: Horváthné és tsi. 2013)

A témaválasztásból és kutatási kérdésekből eredően disszertációm elkészítése során primer és szekunder forrásokat egyaránt felhasználtam, valamint mindezek feldolgozása során metodológiai tekintetben főként kvalitatív, illetve kisebb mértékben kvantitatív módszereket alkalmaztam.

A dolgozatomban szekunder forrásai között kiemelt helyet foglalnak el az említett szakirodalmi anyagok és kapcsolódó kutatási jelentések. Mint bemutattam, a Balaton térség problémáinak feltárása az elmúlt közel 20 évben meglehetősen népszerű tudományos téma volt. E gazdag

szakirodalmi forrásanyag lehetővé tette, hogy számos rész kérdésben nem kellett önálló alapkutatást végezni, hanem a vonatkozó részeket elemezve fel tudtam használni munkám során. Hasonlóan gazdag forrást jelentettek a különböző szakpolitikai jellegű kutatások és elemzések, amelyek rendkívül változatos témakörökben szolgáltatott információkat a tanulmányomhoz. E szakpolitikai értékelések, vizsgálatok és tudományos kutatások közül többnek az elkészítésében korábban személyesen is részt vettem.

A nagyszámban rendelkezésre álló szakirodalmi forrásanyag egyrészt jelentősen megkönnyítette a disszertáció elkészítését, ugyanakkor a rendelkezésre álló információk nagyfokú heterogenitása mégis alapos feltárómunkát és az adatok megfelelő szelekcióját igényelte. Időrendjük sorrendjében, az alábbi vizsgálatok eredményeit használtam fel munkám során.

A balatoni társadalom jellemzőinek megismeréséhez, a térségi identitás kiterjedt jelenlétének rögzítéséhez, valamint az alulról építkező kezdeményezések gyökereinek értelmezéséhez elsősorban a *Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft Társadalomtudományi Kutatócsoportjának Oláh Miklós* által vezetett kutatásait használtam fel. 2002-ben „*Akik állandóan itt élnek*” címmel az üdülőkörzet állandó népességének körében zajlott szociológiai kutatás, amely elsőként támasztotta alá a térségi identitásra vonatkozó feltételezéseket. Szintén 2002-ben zajlott *A külföldi állampolgárok ingatlanszerzésének gazdasági és társadalmi hatása a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben* munkacímű kérdőíves szociológia vizsgálat is, amely a helyi társadalmi csoportok közötti együttélési modellek rögzítésével a társadalmi kohézió jelenségeinek megértéséhez vitt közelebb. Ugyanabban az évben *A Balaton régió nonprofit szektora* címmel is lezajlott egy komplex kutatás, amely a térségi társadalmi tőke, az önszerveződő képesség és civil mozgalmak múltjáról és korabeli állapotáról kínált rendkívül hasznos információkat a disszertációmhoz.

Szintén a fent említett műhely szervezésében 2004-re datálható a *Belföldi üdülőingatlan-tulajdonosok a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben* című kutatás, amely a 2006-ban végzett *A magyarországi elit balatoni kötődései* elnevezésű vizsgálattal együtt a helyi társadalom komplexitására és a különböző rétegek térségi identitásának elemeire világított rá. Mindezek, a korábban említett munkákkal együtt nélkülözhetetlenek voltak a regionalizmus társadalmi hátterének minden szempontra kiterjedő megértéséhez.

2005-ben egy nemzetközi program keretében az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Regionális Földrajzi Tanszékének* valamint Balatoni Integrációs Ügynökség együttműködésében egy rendkívül sokrétű szakpolitikai kutatás zajlott, amely öt kötetben, számos külső szakértő

bevonásával elemezte a Balaton térség korabeli állapotát, a társadalom, gazdaság, környezetügy, idegenforgalom, fenntartható fejlődés és egyéb témák tekintetében. *Salamin Géza* vezetésével készült *A Balaton térségét érintő korábbi és jelenlegi szakpolitikák, fejlesztési programok és egyéb közösségi beavatkozások értékelése* című elemzés nélkülözhetetlen forrást biztosított számomra az 1998-2004 közötti térséget érintő fejlesztéspolitika hatásainak, valamint a korabeli szakpolitikai beavatkozások eredményeinek bemutatásához.

2012-ben munkahelyemen (*Pannon.Elemző Iroda Kft.*) kollégáimmal *A Balaton régió jelene és jövője – Gazdasági, társadalmi, vízügyi helyzetkép* címmel *Dr. Németh Nándor* vezetésével készítettem elemzést, elsősorban statisztikai adatokra és szekunder forrásokra alapozva. E tanulmány számos szempontból megalapozta jelen disszertáció elkészítését, mivel önálló fejezetekben foglalkoztunk a térségi társadalom, gazdaság és fejlesztéspolitika hatásaival, valamint a fejlettségre vonatkozó országos összehasonlításokkal. Bár a disszertációm elkészítésének idején e korábbi elemzés eredményei, az újabb adatoknak köszönhetően részben túlhaladottá váltak, de a térség pozicionálásának valamint a fejlesztéspolitika eredményességének megítélése vonatkozásában több ponton támaszkodtam rá.

Tanulmányom szempontjából kiemelkedő fontosságú volt az egykori *Nemzeti Fejlesztési Ügynökség* megbízásából 2012-2013-ban készített *A turizmusfejlesztés területi kohézió szempontú értékelése* című vizsgálat. *Dr. Szabó Pál* vezetésével a fent említett munkacsoportban végzett értékelésünk nem pusztán az uniós fejlesztéspolitika turizmusfejlesztésre ható forrásait vizsgálta, hanem önálló részben a BKÜ vonatkozásában a teljes szakpolitikai környezetet áttekintette, valamint a területi folyamatok 2007-2012 közötti tendenciáit is bemutatta. Mindez nélkülözhetetlen forrást jelentett disszertációm második felének, a fejlesztéspolitika működésének bemutatása során.

Végezetül még egy balatoni elemzés eredményeire szükséges utalni. 2013-ban a „*Területfejlesztési tevékenység fejlesztése a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet 2014 – 20 tervezési időszakra irányuló sikeres felkészülése érdekében*” című ÁROP (ÁROP-1.2.11/A-2013-2013-0013) projekt keretében a munkatársaimmal végeztük el *A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszútávú Területfejlesztési Konceptiója 2014-2020-t* megalapozó helyzetelemzést. E munka keretében, elsősorban statisztikai adatbázisokra támaszkodva teljes mértékben aktualizálásra került a BKÜ teljes társadalmi, gazdasági, idegenforgalmi, környezeti helyzetképe, valamint az azóta többször frissített fejlesztéspolitikai értékelése is. E vizsgálat lehetővé tette, hogy disszertációm során az alapvető tendenciákat és folyamatokat, újabb elemzések nélkül, viszonylag új adatokkal tudjam bemutatni.

Nem a vizsgált térséghez kapcsolódóan, de a regionalizmus témaköre kapcsán az elmúlt években számos kutatás zajlott Magyarországon, amelyek sok tekintetben kapcsolódnak a dolgozat kutatási előzményeihez. E vizsgálatok azonban a regionalizmust leginkább a területi identitás oldaláról vizsgálták, és elsősorban nem a társadalmilag, hanem közjogilag létező tércategóriákat fókuszba helyezve. Az eredmények a tanulmányomhoz fontos alapokat jelentettek.

A *Politika új színtere a régió* (Pálné 2009) tanulmánykötet először kísérelte meg, a Dél-Dunántúl példáján, a politikai intézményekkel ellátott régió alulról építkező kezdeményezéseit is feltárni. A Dél-dunántúli régió példája bemutatta, hogy hiába voltak meg a regionalizáció külső lehetőségei, belső kohézió nélkül a kezdeményezések alapvető problémákba ütköznek. A 2000-es években az ún. lopakodó regionalizáció során létrejöttek a (a leginkább fejlesztéspolitikai eszközökkel és kisebb jogosítványokkal rendelkező) régiók, ugyanakkor ez a felülről szervezett rendszer alkalmatlan volt arra, hogy a helyi szereplőket arra ösztönözze, hogy a régió alulról is építkezni kezdjen, létrejöjjenek a hálózatok és kitöltésre kerüljenek a rendelkezésre álló politikai keretek.

Nárai (2009) a Nyugat-Dunántúli régiót vonta elemzés alá a regionális identitás, érdekképviselő, versenyképesség, társadalmi kohézió tekintetében. Empirikus vizsgálatok nyomán a szerző arra következtetésre jutott, hogy a felülről szervezett régió elfogadottsága meglehetősen csekély. A regionális identitás csak rendkívül minimális mértékben volt mérhető az érintett három nyugat-magyarországi megyében, még alig alakultak ki az együttműködés hálózatai, ezzel együtt a megyéken belüli interakciók sokkal erősebbek voltak. Mindez együttesen a fejlesztési régió belüli társadalmi kohézió gyengeségét is mutatta.

Murányi – Szoboszlai (2000) még a régiók kialakításának küszöbén vizsgálták a Dél-Alföld identitáselemeit. A kutatásban megkérdezettek a régiót inkább földrajzi, mint politikai vagy társadalmi keretek között értelmezték. A régióhoz való kötődést kimutatta a vizsgálat, ugyanakkor ennek leginkább táji, környezet-esztétikai vonzatai voltak, illetve kevésbé a személyes vagy politikai, tehát társadalmi kapcsolatok domináltak.

Palkó Katalin (2011) az identitás területi dimenzióit tárgyaló munkájában, saját kutatási eredményei nyomán arra a következtetésre jutott, hogy a hazai regionalizációs törekvések kudarcra elsősorban onnan gyökereznek, hogy a területi identitásépítéshez szükséges decentralizáció alapvetően hiányzott, a régiók rendszere és feladatai teljes mértékben felülről kerültek meghatározásra. A modernizálás jegyében létrehozott régiók nem járulhattak hozzá a regionális identitás kiépüléséhez és semmi esetre sem kapcsolhatók az alulról építkező regionalizmus folyamataihoz.

Nagy Gábor Dániel (2011) *Társadalmi tőke és területi kötődés a magyar régiókban* címet viselő munkájában kapcsolatot mutatott ki az identitás (kötődés) és társadalmi tőke között. Kutatásai nyomán a Dél-Dunántúl és Észak-Alföld régiók tekintetében kimutatható volt, hogy társadalmi tőke szempontjából releváns bizalom és a regionális kötődés együtt mozgó változók. Míg a Dél-Dunántúl esetében a társadalmi bizalom viszonylag erős, amely kimutatható mértékű kötődéssel is párosult, addig az Észak-Alföld tekintetében mindkét érték rendkívül gyenge volt.

Bugovics (2007) kutatási eredményei szerint a lokális-szomszédsági, és a nemzeti-országos szinten mérhető Magyarországon kimagaslóan magas fokú területi identitás. Gyenge azonosságtudat tapasztalható a megyei szintnél és éppen jelenlevő a kistérségnél. Véleménye szerint hazánkban alig van regionális, országrészekre utaló, illetve transznacionális vagy európai identitás. Megállapításai alapján a területfejlesztés az identitáson, a társadalmi akaraton kell, hogy alapuljon. Ezek mellett a szerző a régiók létrehozása mellett foglalt állást átfogó munkájában.

A fent idézett szerzők (illetőleg kutatásaik) zömében arra a megállapításra jutottak, hogy Magyarországon nem, vagy csak alig mutatható ki a regionalizmushoz nélkülözhetetlen regionális identitás, amelyet a régiók felülről szervezett jellege nagyban befolyásolt, illetve egyéb történelmi okok is hatással voltak. Ugyanakkor többek kutatásai rávilágítottak, hogy a lokális és a hagyományosan erős megyei identitáson túl térségi, táji identitás sok tekintetben kimutatható hazánkban. Oláh (2000, 2002, 2007) vizsgálatai tárták fel, hogy ennek egyik legszembetűnőbb példája a Balaton térsége.

Az identitás kérdéskörén túlmenően relatív csekély számban születtek az alulról építkező folyamatokat értelmező, vagy értékelő vizsgálatok és kutatások. Mindez természetesen összefügg az felülről irányított regionalizációval is, amelyre nagyobb kutatói figyelem jutott a 2000-es évtizedben.

A disszertációmban felhasznált primer jellegű források köre sokszínű. A feldolgozott szakpolitikai és fejlesztési dokumentumok, valamint jogszabályok állománya a tanulmányom egyik fontos alapját jelenti. Az e tárgykörbe tartozó források alkotják azt az anyagot, amellyel a területet érintő kormányzati intézkedések folyamata, jellege és tartalma felvázolható. E dokumentumok szinte mindegyike ma már a világháló segítségével, tematikus oldalakat felhasználva könnyen elérhető.

Korábbi, a témához kapcsolódó primer források feltárására irattári kutatásokat végeztem. Főként térszervezési kérdésekben a Balatont térségét érintve a *Lechner Lajos Tudásközpont* (korábbi nevén VÁTI) szakirattárát felkeresve igyekeztem forrásokat feltárni. Ez a kutatási

eszköz, az előzetes várakozások ellenére, csak korlátozott eredményeket hozott, amelyek részben kerültek felhasználásra a disszertációmban.

Szintén a primer források közé sorolhatóak azok a sajtóanyagok, amelyek áttekintése értékes volt egy-egy korábbi politikai vagy szakmai döntés körül kialakuló vita nyomon követésére; vagy éppen a regionalizmus tárgykörébe tartozó balatoni események, megmozdulások, tervek felvázolására. Ebben az országos napilapok és a Balatont érintő három megye napilapjainak archívuma egyaránt hasznos információkat nyújtott.

A közelmúlt alulról jövő kezdeményezéseinek részletes bemutatására, valamint a kutatás szempontjából releváns kérdések vizsgálatára egy önálló önkitöltős kérdőíves véleményvizsgálatot végeztem. A *balatoni politikai, döntéshozói, civil elit képviselőinek véleménye a Balaton-térség területiségének, státuszának, fejlesztésének és érdekérvényesítő képességének kérdéseiről* címet viselő vizsgálat 2014 júliusában zajlott, az adatgyűjtés lezárása augusztus 8-án került sor. A válaszadók önszerveződés, fejlesztéspolitika, térszervezés és érdekképviselés témakörökben összesen 43 kérdésre válaszolhattak. A kérdőívet a világháló segítségével tettem elérhetővé, az *Online Kérdőívportál* (onlinekerdoiv.hu) lekérdezési felületét alkalmazva.

A *Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség* adatbázisát felhasználva a lekérdezés mintavétele teljesnek tekinthető, mivel minden olyan szervezet, személy, intézmény, hivatal és tisztségviselő megkeresésre került, amely vagy aki a Balaton térség regionalizmusának és területi politikát érintő problémáival kapcsolatban állhat. Az önkitöltős rendszerből eredően várt alacsony válaszadási hajlandóság kompenzálása érdekében a kérdőív a *Balaton Fejlesztési Tanács* (BFT), a *Balaton Integrációs és Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft.*, az önkormányzatokat tömörítő *Balatoni Szövetség*, valamint a civilszervezeteket felkaroló *Balatoni Civil Szervezetek Szövetsége* elvi támogatásával és ajánlásával került kiküldésre az érintetteknek, amelyet többszöri emlékeztető levél követett. A kérdőív az alábbi válaszadói csoportoknak került kiküldésre (1. táblázat):

Csoportok jellemzői
179 település polgármestere a BKÜ területéről
6 fő térségi országgyűlési képviselő
57 fő, a Balaton Fejlesztési Tanács állandó és tanácskozási, megfigyelői joggal rendelkező tagjai, szervezeteinek képviselői
74 fő a BKÜ területén dolgozó jegyző
60 szervezet és képviselőik, a Balaton Fejlesztési Tanács partnerszervezetei és a térség közéletében, fejlesztésében érintett hivatalok ²
11 önkormányzati társulás a BKÜ területéről ³
24 a Balaton térség egészét képviselő civil szervezet ⁴
22 Balatonnál működő turisztikai desztináció-menedzsment (TDM) szervezet ⁵
7 LEADER szervezet képviselője
Mindösszesen: 440 cím

1. táblázat: A kérdőíves vizsgálat során megkeresettek csoportjai és számuk

Az egyes válaszadói csoportok között kismértékű átfedések vannak. Egyes településvezetők különféle tisztségeket töltenek be térségi szervezetekben, amelyek sok esetben automatikusan a BFT tanácskozási vagy megfigyelői jogú tagjaivá is válnak. A BFT külső partnereiként szereplő megyei tisztségviselők automatikusan e szervezet tagjai is. A civil- és TDM szervezetek a BFT-ben megfigyelői státuszban is szerepelhetnek, amelyek további kettősséget eredményezhetnek. A kitöltés során ezeket az átfedéseket azzal lehetett áthidalni, hogy a kérdőív potenciális kitöltője több státuszát is bejelölhette. Ezzel mindösszesen két válaszadó élt. Összességében tehát a 440 címre kiküldött kérdőív nem jelentett automatikusan ugyanennyi potenciális válaszadót is.

² E kategóriában a legváltozatosabb szervezetek és intézmények tartoznak, amelyek a Balaton ügyével kapcsolatban állnak: megyei kormányhivatalok és illetékes osztályaik, egykori balatoni főépítési iroda, BAHART, környezetvédelmi és vízügyi szervek, egyéb tisztségviselők, kamarák, regionális fejlesztési ügynökségek, stb.

³ Ennyi önkéntes önkormányzati társulás szerepelt a különböző adatbázisokban. Végül elérhető, ténylegesen működő kapcsolat mindösszesen 3 szervezethez volt.

⁴ A Balatoni Civil Szervezetek Szövetsége ernyőszervezet teljes tagsága.

⁵ A TDM-ek eredeti célja egy-egy célterület turisztikai menedzselése. Mára a balatoni TDM-rendszer a leghatékonyabb alulról építkező érdekvédelmi szervezet lett, amelynek gazdasági súlya elvitathatatlan. A tagszervezetek a Balatonnál megtermelt vendégéjszaka forgalom több mint 90%-át képviselik. (lásd bővebben: Kabai - Oláh 2010; Oláh 2003)

A fenti csoportokba tartozó kitöltők az alábbi válaszkategóriákba sorolhatták önmagukat:

- Településvezető
- Parlamenti képviselő
- BFT tagja vagy tisztségviselője
- Közigazgatásban dolgozó tisztviselő⁶
- TDM szervezet képviselője
- Civilszervezet képviselője
- Fejlesztési szervezet képviselője
- Egyéb (intézmény, szervezet, tisztség)

A kérdőívet kitöltve mindösszesen 166-an küldték vissza, összesen 168 válaszkategóriát megjelölve. Mindez nominálisan 38%-os válaszadói hajlandóságot jelentett. A válaszkategóriák szerint az alábbiak szerint pontosítható az összkép:

Válaszadók száma	Megjegyzés
47 településvezető	Az összes megkérdezett településvezető (179) 26%-a
1 BFT tagja vagy tisztségviselője	-
70 a közigazgatásban dolgozó tisztviselő, jegyző, megyei hivatalok képviselői	-
15 TDM szervezet	Az összes megkérdezett szervezet (22) 68%-a
18 civilszervezet	Az összes megkérdezett szervezet (24) 75%-a
4 fejlesztési szervezet képviselője	-
14 egyéb	-

2. táblázat: A kérdőív kitöltőinek csoport-megoszlása

Mint a fenti táblázatból is látható, egyes csoportok magasan felülképviselek a válaszadók körében; valamint más csoportok szinte teljesen megtagadták a kitöltést. Mindez a teljesre tervezett minta összképének teljességéből von le, amiáltal a következtetések egészlegesség felé való kiterjesztése vált korlátozottá. Főként a fejlesztési szervezetek, valamint a „nagypolitika” reprezentánsainak hiánya jelentett problémákat, amely hiányosság félig strukturált interjúk készítésével és korábbiak elemzésével került részben kompenzálásra.

Hasonlóan sokszínű a válaszadók területi megoszlása is. A többség (37,6%) Zala megyéből keresett alkalmat a válaszadásra, Veszprém megye esetében ez az érték 30,9% míg Somogy

⁶ A jegyzők mellett e kategóriába minden megyei vagy regionális intézményben dolgozó tisztségviselő besorolhatta magát.

mindösszesen 24,2%-al képviseltette magát. A kitöltők 6,7% nyilatkozott akként, hogy a feladatellátása az egész Balaton térséghez és nem egy megyéhez kötődik.

Ezek az ellentmondások és torzulások az önkitöltős kérdőív módszereiből erednek, a lekérdezés részleges válaszkép szerkezetű, így a vizsgálat eredményeit összességében nem tarthatjuk minden válaszadói csoport vonatkozásában abszolút érvényűnek. Az információk érvényessége a fenti korlátok figyelembevételével értékelhető, hiszen a minta egészében viszonylag magas kitöltési arány mutatható ki. Ezt támasztja alá, hogy a térségi politika megfogalmazásában fontos polgármesterek és tisztviselők magas arányban jelentek meg a kitöltők között, valamint az alulról-építkezés ügyét napirenden tartó és aktívan képviselő civilek és TDM-szervezetek is kiemelkedően nagy számban válaszoltak a megkeresésre.

A véleményvizsgálat részeredményeinek közzétételét a következőkben nem önálló fejezetben, hanem a disszertáció egyes résztémáinak vonatkozásában, az egyes alfejezetekhez kapcsolódóan végzem el. Reményeim szerint ezzel nem sérül az eredmények információtartalma, viszont az adott részkérdések értelmezhetősége javul. Az eredmények bemutatása során az átfogó következtetéseken túl, az egyes csoportok véleményét külön is tárgyalom, amely a térségi közéletben tapasztalható eltérő álláspontok problémakörére világít rá.

Az elkészített kérdőívem egyes kérdései, kérdéscsoportjai egy korábbi, 2001-es kutatáshoz részben kapcsolódnak. A *Balaton Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoportja* „Önkormányzati vezetők a Balaton régió külső és belső területiségének, valamint jogi státuszának aktuális kérdéseiről” címmel végzett kérdőíves vizsgálatot. Bár a két kérdőív szempontrendszere eltérő, egyes a területiséggel kapcsolatos kérdések átvétele és megismétlése hasznos információkkal szolgálhatott az időbeni folyamatok és változások szemléltetéséhez. A két kutatás (pontosabban részkérdéseinek) összehasonlítása azonban csak korlátozott lehet, mivel sem az adatfelvétel módjában, sem a mintaválasztás mikéntjében, illetve a válaszadók körében nincs teljes átfedés a vizsgálatok között. Ezen felül a 2001-es vizsgálat területi hatálya sem teljesen egyezett az újabban végzettel⁷(Oláh 2002).

A kérdőíves vizsgálat és fenti kutatási eszközök eredményeinek kiegészítésére, a vizsgált téma összefüggéseinek feltárására félig strukturált személyes szakértői interjúk eredményeit is felhasználtam. A félig strukturált interjú, mint kvalitatív kutatási technika célja, hogy az interjúalany valóságértelmezéséről gyűjtött információit a kutatási kérdések alapján interpretálja (Kvale 1994). A kvalitatív interjúk készítése elsősorban olyan kutatások során

⁷ 2001-ben az üdülőkörzet 164, 2014-ben 179 településből állt (Balaton tv.).

alkalmazandó eszköz, (1.) ahol a kutatás célja annak megértése, hogy az adott jelenség mit jelent az érintettek számára; (2.) ahol fontos a vizsgált folyamatról alkotott egyéni megközelítések megismerése; (3.) ahol a vizsgált jelenség kialakulása az érintettek egyéni elbeszélései révén rekonstruálható; illetve (4.) kvantitatív kutatások megalapozása, pontosítása során (King 1994). Mindezek feltárását a kutatási eszköz rugalmas jellege jelentősen elősegíti (Kovács 2007; Letenyei 2005). Disszertációm témájából és megközelítéséből eredően, a politikai és intézményi folyamatok személyes álláspontokon (is) alapuló változásai a 2., 3., valamint a 4. szempont szerint is indokoltá tették a félig strukturált interjúk készítését, illetve elemzését.

A tanulmány elkészítéséhez felhasznált interjúk két csoportba oszthatók. Egyrészt a Balatont érintő területi politika témájában végzett már említett korábbi kutatások (*A turizmusfejlesztés...* 2013) során általam készített félig strukturált interjúk vonatkozó eredményeit használtam fel; illetve ezeket kiegészítve újabb interjúkat is készítettem. Összességében az alábbi interjúk eredményei kerültek felhasználásra a disszertációmban:

- *Hoffmann Henrik* Balatoni Regionális TDM Szövetség elnöke,
- Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft. képviselője
- Dél-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség munkatársai
- Közép-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség munkatársai
- Nyugat-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség munkatársai
- Magyar Turizmus Zrt. Balatoni Regionális Igazgatóságának munkatársai
- *Gál Lajos*, Balatoni Civil Szervezetek Szövetségének korábbi elnöke
- *Ruzsics Ferenc*, a Balatoni Szövetség korábbi elnöke, a Balaton Fejlesztési Tanács alelnöke

Mindezek mellett olyan interjúk eredményeit is felhasználtam, amelyet az elmúlt évtizedben a *Comitatus - Önkormányzati Szemle* folyóirat szerkesztőségének munkatársai készítettek a Balaton témakörében az illetékes döntéshozókkal, ágazati miniszterekkel, valamint a Balaton Fejlesztési Tanács elnökeivel.

Az elemzés alá vont interjúkban az alulról építkező szervezetek képviselői, a regionalizmus szószólói, az érdekképviselő vezetői, a központi kormányzat tisztségviselői, valamint a fejlesztéspolitika formálói egyaránt helyet kaptak. A regionalizmus és a területi politika folyamatainak értelmezéséhez így minden tekintetben kapcsolódnak a megkérdezettek által nyújtott válaszok és információk, valamint kiegészítik a kérdőíves vizsgálat eredményeit.

2. Elméleti keretek

A témaválasztásomból kiindulva disszertációm elméleti kereteit két irányban határoztam meg. Az alulról építkező balatoni politikai és társadalmi mozgalmak és eszmék értelmezését elsősorban a regionalizmus elméleti keretei között tárgyalom. Az utóbbi fogalmi rendszer tekintetében főként a társadalmi dimenziók tárgyalására térek ki, a kohézió, identitás és társadalmi tőke részletesebb érintésével.

A munkám másik elemzési dimenziójában a Balaton térségét érintő kormányzati szakpolitikai intézkedések, szabályozások, fejlesztési rendszerek megértése áll. E folyamatok megismerésének elméleti megalapozottságához elsősorban a területi politika tudományos és szakpolitikai fogalmát tárgyalom, amellyel szerves összefüggésben a fejlesztéspolitika felülről vagy alulról szervezett jelenségeinek értelmezése áll a középpontban.

2.1. A regionalizmus és társadalmi feltételei

A különböző tudományterületek viszonylatában, de akár még egy diszciplínán belül is hiányzik a konszenzusos megállapodás arról, hogy valójában mit is tekinthetünk régióknak. A 2000-es évek közepén ezt a problémát járta körül elemzésében Szabó (2005), aki főként a hazai tudományos megközelítéseket tekintette át és jutott arra a megállapításra, hogy a régió végső soron egy „*meghatározott területi egység*”, amely során mindig a kontextus dönti el, hogy pontosan mit értünk alatta. Ebből következőleg a regionalizmus fogalmával kapcsolatosan sem lehet teljesen egzakt magyarázatot találni, így e jelenséget is a maga összetettségében érdemes értelmezni.

Az első fogódzót a társadalomföldrajz meghatározása jelentheti, ahol a régió már nem pusztán földrajzi egységként jelenik meg, hanem ennek sajátos társadalmi dimenzióival is foglalkozik. Probáld (1995) megfogalmazása szerint: "*A komplex földrajzi régiók és a lehető legtágabban értelmezett – tehát nem szűk ágazati vagy tervezési szempontok alapján meghatározott – integráns gazdasági körzetek lényegileg azonosak... Fontos vonása e régióknak, hogy társadalmuk összetartozása a tudati szférában is megjelenik, és e regionális identitásnak egyre jelentősebb kulturális, valamint politikai-érdekérvényesítési vetülete van (regionalizmus).*"(Probáld 1995:42)

A regionális tudomány a régió fogalmát komplex egészként tárgyalja, amelynek gazdasági, földrajzi, társadalmi és politikai tényezői egyaránt vannak. Nemes Nagy szintetizáló

megállapításában mindegyik dimenzió jelen van: „A régió lehatárolt, a környezetétől elkülönülő területi egység a nemzeti és a települési szint között, amelyet a társadalmi folyamatok széles körét átfogó, soktényezős társadalmi-gazdasági összekapcsoltság (kohézió), lakosainak érzékelhető regionális összetartozása (identitástudata), valamint érdemi irányítási hatáskörű és önállóságú regionális intézmények rendszere fog tartós egységbe” (Nemes Nagy 2009:186). E fogalommal összefüggésben dolgozta ki Nemes Nagy azt az elméleti folyamatot, amely során véleménye szerint egy régió létre jön. Ez az idea már két másik vizsgált fogalomhoz is közelebb visz minket. Értelmezésében a folyamat első lépcsőfoka a regionalizáció. A regionalizáció során születnek meg a régió határai és válik a környezetétől szimbolikusan vagy akár ténylegesen elkülönülté. A második elem a regionalizálódás. E folyamat lényege az erős belső társadalmi és gazdasági kohézió. A harmadik régiót alkotó folyamat a regionalizmus. A regionalizmus során a régiók kialakulása túlmutat a belső gazdasági és társadalmi kohézió, valamint a határok kijelölésén, a társadalom tagjai részéről közös tudatot, identitást felételez. Ezzel párhuzamosan létrejön a terület (politikai) intézményrendszere, érdekképviselője is (Nemes Nagy 2009).

A területi vetületű hatalommegosztás kérdésköre már a fenti tézisekben is megjelenik, és a politika- és igazgatástudományi értelemben használt régió fogalom is e köré épül fel. E szemléletben fontos momentum az intézményesült irányítási, igazgatási funkció e téregységek kapcsán, amely már sok tekintetben nem elválasztható az adott kormányzati szakpolitikai tervektől és elvárásoktól. „A régió olyan közigazgatási egység, amely közvetlenül a központi igazgatási szint alatt helyezkedik el, önálló politikai felelősséggel felruházott, mely politikai önállóságot választott testület által, vagy ennek hiányában a régió szintjén a közvetlenül alatta levő önkormányzati szint által delegált tagokból álló testület vagy szervezet gyakorolja.” – emeli ki az Európa Tanács meghatározása (idézi Nemes Nagy 1997:1).

A fenti értelmezések a balatoni társadalmi jelenségek megértéséhez csak közvetve jelentenek támpontot. E terület kapcsán semmi esetre sem a közjogi képességgel (lásd. Tervezési-statisztika, fejlesztési vagy igazgatási funkciók Magyarországon a 2000-es években.) felruházott egységek tárgyalására van szükség, hanem olyan társadalmi térképzetről, amely politikai vágyak is kapcsolódtak. Ennek érdekében tehát érdemes a regionalizmust a regionalizációval szembeállítva tárgyalni, ahol egyértelműen elkülöníthető a szerves társadalmi bázison alapuló alulról-építkezés, illetve a felülről szervezettség. A *top-down* és a *bottom-up* folyamatok meghatározása az, amely az adott téregység létrehozása szempontjából a hatalmi, irányítási szerkezetet egyértelművé teszi (Pálné 2009).

A regionalizáció, olyan intézményi alapokon szabályozott közigazgatási és politikai folyamat, amelyet az adott központi kormányzat kezdeményez a hatalommegosztás, források és feladatkörök átadása céljából egy valamilyen szintű autonómiával bíró állam alatti területi szintnek (Süli-Zakar 2003; Győri Szabó 2006). Magyarországon a 2000-es években ebbe az irányba mutatott a korábbi statisztikai régiók felruháztása területfejlesztési, igazgatási és egyes politikai funkciókkal is (lásd: Rechnitzer 2012).

A regionalizmus ezzel szemben egy alulról felfelé (*bottom-up*) építkező szerves folyamat, amely tartós társadalmi, gazdasági és kulturális tényezők összefüggő rendszerén, integrációján alapul (Süli-Zakar 2003), amely a központi hatalommal szemben az adott térség öngazgatását, önállóságát, kisebb-nagyobb fokú autonómiáját célozza meg. A regionalizmus lényegét tekintve olyan politikai, társadalmi, ideológiai mozgalom, amely az adott térség etnikai, kulturális, nyelvi, vallási illetve történelmi sajátosságaira támaszkodhat (Győri Szabó 2006).

	Regionalizmus	Regionalizáció
A	Tartósan érvényesülő társadalmi- gazdasági kulturális tényezők összefüggő rendszere, földrajzi törvényszerűségekre épülő „természetes” kapcsolat.	Intézményi szinten irányított és szabályozott politikai folyamat eredményeként jön létre: tervezési- statisztikai régiók (OTK)
B	Az „alkotórészek” között bizonyos fokú homogenizáció alakul ki a meglévő centrum-periféria viszonyok ellenére. Egyfajta egyenjogúság.	Meghatározó az intézményi szabályozás és politikai irányítás, a hierarchikus építkezés.
C	Horizontális integráció. A közös érdekek talaján egyenjogú kapcsolat jön létre.	Vertikális integráció. (Nem egyenlő felek alkujaként jön létre.) Alávetettséget feltételez.
	Földrajzi térben lejátszódó területi integráció, de bennük az alkotórészek összeszerveződése lényegesen különbözik.	Földrajzi térben lejátszódó területi integráció, de bennük az alkotórészek összeszerveződése lényegesen különbözik.
D	Határai elasztikusak. (Területi kiterjedése változó.)	Közigazgatási határok veszik körül, igazgatási egységekből épül fel.
E	A régió belső kohézióját a funkcionális összetartozás biztosítja.	Az egységességet a politikai érdekek biztosítják. (Föderalista vagy decentralizált államban jön létre.)
F	A megjelenési formája: funkcionális régiók.	Alapformája: a közigazgatási vagy fejlesztési régiók.

3. táblázat: Regionalizmus és regionalizáció viszonya (Forrás: Süli-Zakar 2003 nyomán)

Süli-Zakar (2005:3) részletes megfogalmazása szerint: „A regionalizmus folyamatának háttérében viszonylag tartósan érvényesülő természeti – társadalmi – gazdasági - kulturális tényezők összefüggő rendszere áll; eredményeként egyes tájak, településegységek, kistérségek közötti gazdasági és társadalmi kapcsolatok olyan mértékben erősödhetnek fel, hogy e térségek összessége regionális strukturáltsági szempontból összetartozó területnek tekinthető. Tehát az alapvető földrajzi – társadalmi-gazdasági folyamatok, értékek és érdekek alapján az alkotórészek között magas fokú integráció alakul ki.”

A regionalizmus fogalmának komplexebb értelmezéséhez Bourdieu (1985) nézeteit is használni kívánom, amely a balatoni társadalmi folyamatok megértésének egyik kiindulópontja. A francia szociológus a regionalizmust lényegében az identitással azonosítja. Véleménye szerint a területi identitás számos szándékban testet ölthet: a kulturális autonómiától egészen a területi önállóságig, szuverén területegység kialakításáig. Bourdieu a regionalizmus fogalmát a szimbolikus, vagy valóságos (gazdasági) uralom kategóriájával kapcsolja össze, illetve magyarázza. A Bourdieu-féle régióértelmezés másik kulcsfogalma az identitáshoz kapcsolódó reprezentáció. Álláspontja szerint a társadalmi gyakorlatban a regionális identitás részei a nyelv, a dialektus vagy a kiejtés, a mentális reprezentáció tárgyai, ezek alapján lehet észrevenni, értékelni, megismerni és elismerni őket. Ezt ruházzák fel a cselekvők érdekeikkel és előfeltevéseikkel, de ezek képezik a tárgyi reprezentáció alapjait, ami dolgokat jelent; pl. emblémák, zászlók, jelvények, de tetteket és a szimbolikus manipuláció olyan stratégiáit is, amelyeknek célja, hogy mások fejében alakítson ki mentális reprezentációt e tulajdonságokról és hordozóikról. Ennek a törekvésnek a tétje tehát az, hogy a társadalomban létrejöjjön valamilyen vízió a közösség tagjairól. A regionalizmus tehát ezeknek a közösségi érdekeknek a reprezentációja, amely ugyanakkor nem választható el a tényleges politikai cselekvések szférájától sem (Bourdieu 1985).

A fent idézett regionalizmus fogalmak mindegyike a társadalmi tényezőkre helyezi hangsúlyt, azt feltételezve, hogy az adott közösségben meglévő valamilyen összetartó erő vezet e jelenség kialakulásához. E folyamat háttérének értelmezéséhez több, egymással szerves összefüggésben lévő fogalom áttekintésére van szükség. A következőkben ennek érdekében a társadalmi kohézió, a társadalmi tőke és a területi identitás fogalomkörét mutatom be, dolgozatom témájának szempontjai szerint.

A társadalmi kohézió fogalma rendkívül nagy múltra tekint vissza, amely elsősorban a szociális diszciplínák, pszichológia ágazataira volt nagy hatással. A jelenséggel már Durkheim is foglalkozott, aki az erős társadalmi kapcsolatok fontosságát ismerte fel. Egy évszázad alatt e fogalom jelentősen bővült, átalakult és egyes kutatóktól függően más-más

jelentéstartalmat kapott. Legújabbban a társadalomtudományokban elsősorban a hálózati kutatásokban alkalmazzák a társadalmi kohézió fogalmát. A témához kapcsolódó széleskörű elméleti rendszert Bruhn (2009) tekintette át, és konklúzióként arra a következtetésre jutott, hogy a társadalmi kohézióknak nincs közmegegyezéssel definiálása. A fogalom összességében akként határozható meg, hogy ahol bármilyen társadalmi együttműködés van, ott a kohézióknak is szükség szerint jelen kell lennie (Bruhn 2009).

E fogalomkörnek több szociológiai és közgazdasági irányú megközelítése is létezik. A közgazdasági megközelítés szerint a társadalmi kohézió szerves kapcsolatban van a gazdaság teljesítményével. Az állandó körforgás folyamatában a kohézió több együttműködést generál a gazdasági szereplők között, ami nagyobb hasznot indukál, és ez tovább növeli a kohézió mértékét. E folyamatba az állam érdemben beavatkozhat: a javak újraelosztásával képes a társadalmi kohéziót befolyásolni (oktatás, szociális védőháló, támogatások, stb.) *„Az úgynevezett folyamatközpontú elmélet szerint a társadalmi kohézió nem más, mint egy állandósult folyamat, amelynek során az emberek közösségekben értékeket osztanak meg egymással és egyenlő feltételek mellett közösen próbálnak megfelelni a kihívásoknak.”* (Csery é.n.: 2-3.)

Ez utóbbi gazdasági jellegű megközelítéshez áll legközelebb az Európai Unió kohéziós politikáin belül a társadalmi kohézió problémaköre is. Az európai politikában e fogalom elsősorban az életminőség, szociálpolitika, szegénység felszámolása területek kapcsán használatos. A társadalmi kohézió azoknak a szakpolitikáknak az átfogó fogalmi kerete, amelyek az európai polgárok közötti életminőségi különbségeket kívánják csökkenteni. Mindezek ellenére az uniós gyakorlatban sincs konkrét fogalomhasználat (és tartalmi konszenzus) a vizsgált kérdéssel kapcsolatban (Juhász 2006: 10).

A társadalmi kohézió jelenségének megértéséhez végső soron egy átfogó meghatározás visz minket közel: *„Egyfajta metaforaként fogható fel a „társadalmi kohézió” fogalom annak jelölésére, hogy az önös érdekeiket amúgy követni szándékozó individuumokat mi teszi mégis közösségi, társas, társadalmi lénné. Szótári meghatározásában valamiféle összetartó erő, így társadalomtudományos alkalmazásában azt kellene meghatározni, mi a társadalomban ez a bizonyos összetartó erő.”* (Tausz 2006: 7)

Épp a széleskörű használat, az erős szakpolitikai befolyás, az egységes definíciók hiánya miatt a társadalmi kohézió fogalma és alkalmazása is sok tekintetben csak egy szlogen né (buzzword) vált nemzetközi viszonylatban, sok más modern tudományos kifejezéshez hasonlóan (Jenson 2010).

A regionalizmus viszonylatában azonban a fentieknél feltehetőleg sokkal konkrétabb meghatározás is adható. Ezzel kapcsolatban fontos *Larsen* (2014) véleménye, aki a társadalmi kohéziót (a társadalmi tőkével nagymértékben azonosítva) elsősorban a bizalom kulcsfogalma körül határozza meg. A dán szociológus megfogalmazása szerint a társadalmi kohézió legfontosabb aspektusa, hogy a társadalom tagjai olyan normákkal rendelkezzenek, hogy más csoporttagokkal együtt tudjanak dolgozni. *Larsen* (2014) véleménye szerint ez a társadalmi kohézióban testet öltő bizalom eredményezheti azt, hogy képesek a kollektív együttes cselekvésre, megoldva a játékelméletből jól ismert fogolydilemma problémáját.

A regionalizmus társadalmi hátterének feltárása kapcsán, a társadalmi kohéziót a fentiek nyomán elsősorban társadalmi tőke szerepén keresztül lehet értelmezni. A társadalmi tőke fogalma és alkalmazása az elmúlt évtizedekben is legalább olyan sokszínű volt a nemzetközi tudományosságban és szakpolitikában, mint a társadalmi kohézióé. A társadalmi kohézió és társadalmi tőke tényszerű elválaszthatósága körül is tudományos zavarok vannak, mint ahogy arra *Jenson* (2010) is rámutatott.

A társadalmi tőke elméleteivel kapcsolatban elsősorban négy szerző téziseit szokták idézni a szakmunkák.

Bourdieu (1997) a társadalmi tőke kapcsolati-hálózati jellegét hangsúlyozta munkáiban, amelyben ez egyén és a közösségek közötti integráns kapcsolatok kialakulnak. Véleménye szerint a társadalmi tőke képes arra, hogy megteremtse saját reprezentánsait és képviselőit is; pontosabban a széleskörű társadalmi kapcsolatrendszer előfeltétele a politikai és közösségi szerepvállalásnak is. *Bourdieu* szerint a társadalmi tőke „*azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismertségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagy másként kifejezve, olyan erőforrásokról van szó, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak.*” (*Bourdieu* 1997:163)

Coleman (1994, 1998) a társadalmi tőke fogalmát szintén az egyének közötti viszonyokban értelmezte. A társadalmi tőke szerinte egy olyan erőforrásként hasznosítható kapcsolatrendszer, amelynek három alaptípusa létezik: a kötelezettségek/elvárások, az információs csatornák és a normák/szankciók. *Coleman* szerint társadalmi tőkét alkotnak a hatalmi viszonyok és különféle szervezetek is. Mindez együttesen a kollektív cselekvés hatékonyságának irányába mutat.

A regionalizmus társadalmi hátterének vonatkozásában azonban sokkal fontosabb *Putnam*, sokat vitatott társadalmi tőke értelmezése. *Putnam* (1993, 2000) elsősorban nem az egyén, hanem a közösség színterén értelmezte a társadalmi tőke fogalmát. *Putnam* szerint a

társadalmi tőke a társadalmat átszövő kapcsolatrendszerre, az erős civil szférára, kollektív problémamegoldó képességre, szolidaritásra, bizalomra vonatkoztatható. Szerinte a társadalmi tőke egy olyan kulturális jelenség, amely nagy közösségek jellemzőjeként is leírható, a kollektív cselekvésre való készséget és közbizalmat foglalja magába. Az elgondolásában a társadalmi tőke és a közjó fogalma sok tekintetben rokonítható. *Putnam* alapvető munkáit, az olaszországi majd az észak-amerikai társadalomról alkotott megállapításait gyakorlatilag a megjelenésüktől fogva kritikák érték. A későbbiekben ezeken a szerző is finomított (*Sander Putnam* 2010), ugyanakkor elvitathatatlan érdeme a társadalmi tőke értelmezésének kollektív irányba történő kiterjesztése, annak ellenére, hogy a meglehetősen rugalmas, a gyakorlatban nem feltétlenül alkalmazható definíciókat alkalmazott (*Sik* 2012).

*Putnam*hoz áll közelebb *Fukuyama* társadalmi tőkéről alkotott tézise (1995, 1999) is. *Fukuyama* értelmezésében a társadalmi tőke egyfajta erőforrás, amely az emberek közötti együttműködést elősegítő normákból és értékekből áll. Ebben a folyamatban az együttműködésen és a mozgósításon van a hangsúly, hiszen a társadalmi tőke csak akkor működőképes, ha a normák és értékek mentén hatásokat tud kifejteni a különböző társadalmi kapcsolatok dimenzióiban.

A rövid idő alatt rendkívül nagy tudományos és szakpolitikai népszerűséget elérő társadalmi tőke elméletek használata napjainkban is rendkívül sokszínű. *Füzér* (2015) ezekről úgy vélekedik, hogy a társadalmi tőke koncepciójának széleskörű használata nem eredményezett tudományos konszenzust sem az elméleti síkon, sem a mérhetőség módszereivel kapcsolatosan. Tudományos iskolák függvényében rendkívül sokféle társadalmi jelenség magyarázatára és leírására alkalmazták a társadalmi tőke koncepcióját. Problémát jelentett az is, hogy kezdetben nem sikerült egyértelműen elválasztani a társadalmi tőke témáját a kapcsolati-háló elemzésektől. Emellett egyes országokban vagy fejlesztési projekteken a szakpolitika is kiemelt figyelmet fordított a társadalmi tőkére, amely így további tudományos és koncepcionális zavarokat okozott (*Füzér* 2015).

A társadalmi tőkét a fenti elméletek nyomán a hálózat, bizalom, norma, részvétel kategóriákon keresztül szokták értelmezni, mint arra *Sik* (2012) rámutatott, az egyik legnagyobb problémát a fogalom elemeinek és azok egymáshoz való viszonyának nem kidolgozott definíciós háttere jelentette.

Mint említettem, a *Putnam*-féle kollektív társadalmi tőke értelmezést rendkívül sok kritika érte, elsősorban univerzális használata, nem kiforrott alkalmazása és nem utolsósorban az általa figyelembe nem vett lehetséges negatív hatások okán. Ez utóbbiról legutóbb *Megyesi* (2015) nyújtott áttekintést.

Nagy (2011) hangsúlyozza, hogy a társadalmi tőke elméletek alkalmazásában és mérési módszereikben is nagymértékben hiányzik a tudományos konszenzus és rendkívül heterogén az értelmezésük, de a területi vizsgálatok, főképp a *regionalizmus* vonatkozásában a kohézió, a társadalmi tőke és az identitás/kötődés jelenségei lényegében elválaszthatatlanok.

A társadalmi tőke mérhetőségében és koncepcionális alátámasztásában a leginspirálóbban Woolcock (1998) nyomán a társadalmi tőke három típusának elkülönítése hatott. A bizalom, együttműködési normák, kapcsolathálózatok rendszeréből kiindulva szakirodalom megkülönbözteti a megkötő (*bonding*), az összekötő (*bridging*) és az összekapcsoló (*linking*) társadalmi tőkét (Füzér 2015).

Megyesi (2015) összefoglalása szerint a megkötő társadalmi tőke a személyközi kapcsolatokat jellemzi, és valamilyen homogén társadalmi csoportban van jelen. Az összekötő társadalmi tőke különböző csoportok tagjai között teremt kapcsolatot, és leginkább horizontális dimenzióban értelmezhető. A társadalmi csoportok vertikális kapcsolatainak leírására az összekapcsoló társadalmi tőke alkalmas. Az összekötő és összekapcsoló társadalmi tőkének kiemelt jelentősége van a regionalizmus vonatkozásában is, hiszen a társadalmi csoportok és az intézményesített hatalmi viszonyokkal való kapcsolatot jellemzik, amelyek együttműködési, gazdasági, politikai oldalról meghatározhatják az adott terület versenyképességét is, illetve az érdekérvényesítő képességet.

A társadalmi tőke gyakorlati értelmezhetőségével és mérhetőséggel kapcsolatban, nagy jelentősége van a Világbank tudományos műhelyében kidolgozott rendszereknek, amelyeket nemzetközi kutatásokban is széles körűen is alkalmaztak. Ezzel kapcsolatban két tanulmány megállapításai jelentenek fontos alapot.

Grootaert - Bastelaer (2001) megkülönböztetik, hogy a társadalmi tőke mely szinten (mikro, mezo, makro) jelenik meg, illetve milyen formában (kognitív vagy strukturális). A kognitív forma jellemzően a normákat, a bizalom szintjét, a közös értékeket, attitűdöket és hiedelmeket jelenti; a strukturális forma pedig a hálózatokat, az abban szereplő érintetteket, intézményeket. Ennek alapján négy dimenziót különítenek el a szerzők, amelyek véleményük szerint szükségesek ahhoz, hogy a társadalmi tőke mérhető legyen egy közösségen belül. Ezek a helyi intézmények és hálózatok, a bizalom, a helyi értékek és a normák, az állami intézmények, a törvény uralma és a széles értelemben vett kormányzás. Megállapításaik szerint a társadalmi tőke indikátorok nem alkalmasak e jelenség mélyebb rétegeinek mérésére, így csak helyettesítőként alkalmazhatóak. Az összefoglaló tanulmányban a szerzők az alábbi három helyettesítő indikátor mérését javasolják: a helyi hálózatokban és egyesületekben való tagságot, a bizalom és norma-követést, valamint a kollektív cselekvést.

Dudwick és társai (2006) tanulmánya elemzi a társadalmi tőkével kapcsolatos módszerek alkalmazásának lehetőségét, és ehhez módszertani útmutatót is kínál. A szerzők a társadalmi tőke mérés hat dimenzióját különböztetik meg: a társadalmi hálózatokat, a bizalom mértéket, a kollektív cselekvést és együttműködést, az információáramlást, a társadalmi kohéziót és bevonást, valamint a felhatalmazást, érdekérvényesítő képességet (empowerment) és a politikai cselekvést.

A regionalizmus társadalmi hátterének tárgyalása során a fentiek nyomán a társadalmi tőke dimenziói közül, tehát azokat szükséges figyelembe venni, amelyek a kollektív cselekvőképesség alapjait szolgálhatnak: bizalom, politikai részvétel, együttműködések és közösségi aktivitás.

A regionalizmus hátterében álló harmadik társadalmi tényező a területi identitás és kötődés, amely szerves összefüggésben van a fent tárgyalt fogalmakkal is. A területi identitás meghatározására az elmúlt években is sok kísérlet zajlott Magyarországon, amelyekre a legnagyobb elméleti hatással *Paasi* és *Raagmaa* munkássága volt. (Mindkettőjük nézeteiben felismerhetők Bourdieu régió-értelmezésének alapjai.) *Paasi* (1989) a régiót társadalmi kategóriaként értelmezte, amelyet egy többé-kevésbé dinamikusan változó formaként vázolt fel. A közös identitás társadalmi, területi, történelmi és kulturális gyökerekre nyúlik vissza, amely megjelenhet eszmékben, kulturális elemekben, sajátos dialektusban, hagyományokban, természeti-táji, illetve épített környezetben, de akár gazdasági sikerességben is. *Paasi* (2000) a régiót, mint társadalmilag megkonstruált teret vizsgálva jutott el a regionális identitás fontosságának hangsúlyozásához, melynek kiemelt szerepet tulajdonít a régiók intézményesülésében.

Raagmaa (2002) a területi identitást egy szocializációs folyamat eredményének tekinti, amely eszmékben, kultúrában, tájban, gazdaságban egyaránt megjelenhet. Álláspontja szerint az identitás a régiófogalom elválaszthatatlan része, annak fontos alkotóeleme. A regionális identitás egyszerre tudatos és emocionális azonosulás, kötődés egy térséghez (régióhoz), amelyet történelmi tényezők is befolyásolhatnak.

A regionális vagy térségi identitás vonatkozásában az elmúlt években több hazai definíciós kísérlet is született, az régiók iránti köz- és tudományos figyelemnek köszönhető kutatások keretében. Mindezek a kutatások a régió-szintű (értve ez alatt az adminisztratív régiókat) kötődés gyengeségeit, a régiós társadalmi kohézió problémáit tárták fel.

Oláh (2000) álláspontja szerint a területi identitás kapcsolódhat az önálló földrajzi környezethez, kulturális beágyazottsághoz, de kiemelt fontosságúnak tartja az egzisztenciális, anyagi jellegű tényezőket is. A regionalizmus irányába ható tényezők között, véleménye

szerint, az egzisztenciális érdekek sérelme is fontos hajtóerőként léphet fel. A mindenkori központi kormányzattól elszenvedett károk táplálják az önállósodás vágyát, így az érdekvédelem és képviselőlet kiemelt szerepet kap.

Bugovics (2007) értelmezésében a területi identitás egy komplex rendszer része, melyben a természeti környezet és a társadalom kölcsönhatása meghatározó tényező. A területi identitást a természeti szempontok mellett befolyásolja a gazdasági és infrastrukturális környezet dimenziója is. A bizalom, a társadalmi aktivitás, az otthon szeretete, a gazdasági fejlettség, a megfelelő infrastruktúra, az emberi kapcsolatok minősége, a megfelelő kulturális és művelődési lehetőségek, a természetes és a mesterséges környezet esztétikuma egyaránt pozitív hatással van a területi identitás kialakulására és megtartására. Megállapítása szerint a társadalmi identitás kialakulására és megtartására inspiráló tényezők is hatnak, mint pl. a globalizáció.

A területi identitás mibenlétét szintetizáló jelleggel legújabban *Palkó* (2011) fogalmazta meg. Összefoglalása szerint: „A térségi identitás a társadalmi identitástudat szerves részeként értelmezhető, melynek alapján az egyén a személyi kapcsolathálónál (network) tágabb, földrajzi kategóriákkal meghatározható társadalmi csoport tagjának érzi és vallja magát. A helyi, területi, közjogi és politikai struktúrák legitimálása jelentős mértékben múlik a helyi társadalom identitásán, sőt a helyi kötődés új fejlesztési erő és forrás alapja is egyben, így a közösségi aspektus semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül. A regionális identitás tehát nem egyszerűen egy társadalmi identitástípus, hanem olyan – térbelileg lehatárolt alapon létrejött – forma, amelyben két egymással összefüggő, egymáshoz szorosan kapcsolódó kategória van, egy földrajzi-területi és egy kulturális; általa pedig a regionális fejlődés vizsgálata egy új tényezővel, a szociálpszichológiai vetülettel gyarapodott.” (*Palkó* 2011: 24)

Álláspontom szerint *Palkó* térségi identitás definíciója tükrözi leginkább a regionalizmus háttérben álló összetett társadalmi folyamatokat, mivel az identitást nem önmagában értelmezi, hanem össze tudja kapcsolni a kohézió és társadalmi tőke jelenségeivel, amely mellé a földrajzi tényezők exogén tényezőkként csatlakoznak.

A fentiek nyomán az értelmezésben a regionalizmus alapvetően egy (gazdasági, természeti és politikai vetülettel is bíró) olyan társadalmi folyamat, amelyben a kollektív cselekvőképesség és a felismert érdekközösség (társadalmi kohézió, társadalmi tőke és identitás) eredményeként létrejönnek a területi önrendelkezést képviselő gondolatok, tervek és politikai törekvések.

2.2. A területi politika meghatározása, működésének vonatkozó jellegzetességei

Mint ahogyan *Rechnitzer és Smahó* (2011) áttekintéséből is kiderült, a területi politikának valójában nincs közmegegyezéssel definiációja. Használata szervesen összefonódik a területfejlesztés, a fejlesztéspolitika, a regionális politika vagy az EU kontextusában a kohéziós politikák fogalmának alkalmazásával a tudományos és szakpolitikai dokumentumokban egyaránt. Értelmezésében fontos szempontot jelent a fejlesztés, kiegyenlítés kulcsfogalma, valamint a jövő tervezésének módszere; amely a térre vonatkozó szabályozási keretek megalkotásában ölt testet.

A regionális tudomány megközelítésében e szakpolitika eredője a területi fejlettségbeli különbségekben keresendő. A társadalom és a gazdaság térben is kimutatható különbségei és az ebből származó feszültségek az 20. század második felében a tudományos érdeklődés mellett a közfigyelmet a kérdéskör irányába fordították. Az azonosított problémák megoldásának szándéka hozta létre a területi politikát, azt, hogy a szakpolitikai és intézményi környezetben a területi dimenzió is megjelenhessen. Európában a decentralizáció és föderalizmus gondolata mellé támogatási források is kapcsolódtak, amely a területi fejlettség különbségeit hivatottak kezelni (Nemes Nagy 2009).

A legtöbb tudományos megközelítésében a területi politika és a területfejlesztés lényegében összetartozó fogalom. *Faragó* (1994) értelmezésében a területfejlesztés nem a területpolitika eszköze, hanem két, egymással szerves kölcsönhatásban lévő jelenség, hiszen nem lehet elválasztani a döntési szinteket a végrehajtás dimenziójától, valamint a hatások sem csak egyik szinten érvényesülnek. *Pálné Kovács Ilona* (1999) meghatározásában a regionális politikát a jóléti állam szándékára vezeti vissza, ahol az életkörülmények javítása, az állampolgári jogok védelme, valamint az állami gondoskodás eredményeként jelenik meg a területi kiegyenlítés politikai kerete. *Illés* (2008) a regionális politikát szintén a területfejlesztéssel rokonítja, ahol az állami szintű támogatási rendszer, gazdaságélénkítés, kiegyenlítés mellett az igazgatási területszervezés eleme is megjelenik.

A tudományos értelmezésekkel szerves összefüggésben a területi politika a területfejlesztéssel a szakpolitikában egységet alkot.

Magyarországon az alapidokumentumot jelentő 1996-os területfejlesztési törvény (1996. évi XXI. törvény *a területfejlesztésről és a területrendezésről*) fogalommagyarázata ezt az alábbiak szerint írja le: „*területfejlesztési politika: az ország és az egyes térségek területi fejlődése fő irányainak, fejlesztési stratégiai céljainak és az ezek elérését segítő legfontosabb eszközöknek hosszabb időtávra szóló meghatározása és érvényesítése*”(5.§ D. pont). E

meghatározás szerint a szakpolitika egyaránt magába foglalja a stratégiai célokat és a végrehajtás eszközeit, valamint a döntési dimenziókat.

A később született dokumentumok ezt a szemléletet követve, azonos értelemben tárgyalják a területi politika jellemzőit. A területpolitika és a területfejlesztés sok esetben gyakorlatilag azonossá válik: „*A területpolitika célja: Új, tágabb megközelítésben a területfejlesztési politika – területpolitika – feladata már nem csupán annyi, hogy szelektíven beavatkozva kompenzálja a többi ágazat – politika – és a piaci folyamatok nemkívánatos területi hatásait. Fő funkciója az ország területileg hatékony működésének, kiegyensúlyozott területi fejlődésének megteremtése, amely a fejlesztéspolitika hatékonyságának biztosítása mellett értelemszerűen magába foglalja a területi leszakadás mérséklését is, a felzárkóztatás mellett előtérbe helyezve a területi versenyképesség és a fenntartható térségfejlődés szempontjait is. A területpolitika céljainak elérését hat pillér szolgálja: a nem csak országos szinten jelen lévő hagyományos területfejlesztési beavatkozások, a területileg integrált szakpolitikák, a területrendezés, a területi szintek – különösen a regionális – fejlesztései, a vidékfejlesztés valamint a városfejlesztés.*” (VÁTI – Helyzet-térkép 2005)

Hasonlóan a magyar gyakorlathoz a nemzetközi szintén is hiányzik a területi politika mibenlétének egyértelmű meghatározása. A kohéziós és regionális politikák, a fejlesztéspolitika, a területi kormányzás paradigmája, (valamit sok ország esetében a területrendezés) mind elválaszthatatlan részei területi politika átfogó értelmezésének, amelyekben a fejlesztés, kiegyenlítés (tehát a beavatkozás) áll a középpontban. A hazai tudományos megközelítésekhez leginkább a *spatial policy* vagy *territorial policy* különböző fogalmai állnak közel, hangsúlyozva a különféle szakpolitikai definíciók rugalmas jellegét. A *spatial policy* fogalmának időbeni változásait és szakpolitikai, valamint tudományos megközelítéseinek rendkívül széles skáláját Böhme (2002) tekintette át, az európai államok közötti definíciós problémákról és ellentmondásokról korábban Williams (1996) értekezett. A külföldi szerzők közül sokan a területi politika (*spatial* vagy *territorial policy*) integrációs és átfogó jellegét hangsúlyozzák, hiszen minden olyan szakpolitikát ide sorolnak, amelynek térbeli hatásai is vannak (Schout – Jordan 2007; *Spatial planning...*2008). Ezzel kapcsolatban szemléletes az OECD (2001:14) meghatározása a területi politikáról: „*Ez a szakpolitika nem pusztán a területi tervezés, a regionális politikák, vagy a vidék- és városfejlesztés kombinációja. A területi politika minden olyan kormányzati intézkedést magában foglal,*

*amely a különféle területi egységek növekedését elősegíti, emellett csökkenti a közöttük lévő fejlettségi különbségeket.”*⁸

Az Európai Unió szintjén a regionális politika 1957-es elindulása óta a területi fejlettségbeli különbségek mérséklését tartja a legfontosabb feladatának. Az új tagországok csatlakozása (és a fejlettségbeli különbségek elmélyülése) nyomán a regionális politika jelentősége fokozatosan növekedett, ezzel párhuzamosan a rendelkezésre álló eszközei (források) is bővültek. A regionális politika az 1980-as évektől a különböző kohéziós részpolitikákkal is gazdagodott. Ezzel együtt a kiegyenlítés mellé olyan szakpolitikai részcélok is csatlakoztak, mint a szubszidiaritás, decentralizáció, partnerség. (Szalay 2002) Az EU legfontosabb szakpolitikájaként a regionális politika legfontosabb célja továbbra is a területi hátrányok fejlesztéspolitikai eszközökkel történő mérséklése. (*Regionális politika...*2014) Ugyanakkor a kiegyenlítés helyett legújabbban inkább a versenyképesség növelése áll a beavatkozások fókuszában (Orbán 2014).

A hazai és uniós szakpolitikai környezet, valamint a tudományos eredmények nyomán *Rechnitzer és Smahó* (2011) a területi politikát lényegét ekként foglalta össze: „*a területi politika egy olyan közpolitika, amely az adott ország térbeli szerkezete alakításának hosszútávon érvényesülő elveit, irányait, cél- és eszközrendszerait határozza meg.*” Munkájukban igyekeznek a területi politika és területfejlesztés (-politika) gyakorlatban összeolvadt használatát tisztázni. Megállapításaik szerint a területfejlesztés a területi politikának csak egy alárendelt, bár el nem választható része, „*amely megvalósításának eszközeit, szabályait, intézményeit és menedzsmentjét foglalja magában*”. (Rechnitzer-Smahó 2011:33) (lásd: 4. táblázat)

⁸Eredeti szövegrészlet: „This policy field is not merely a combination of spatial planning and regional policies, or of rural and urban development. It covers all action taken by the central government to promote the growth of all the territorial units that make up a country (such as regions, départements and cities in the case of France). It also reduces the disparities between them, in particular disparities in development opportunities.”

Értelmezési dimenziók	Területi politika	Területfejlesztés
Térszerkezet	tudatos, valamilyen elv szerinti alakítása	beavatkozási stratégiák és azok megvalósítása
Politikai közelítés	ideológia, elvek majd alkuk eredménye	erős lobbihatások
Időtáv	hosszú	közép, választási ciklusokra koncentrálni
Szemléletmód	politikai célok érvényesítése	eszköz- és intézményrendszer stabilitása
Kapcsolat más közpolitikákkal	horizontális politikák együttműködése, komplexitás	ágazati fejlesztések összehangolása
Területi szint	országok közössége, országos	mezoszint, település
Részp politikák megjelenése	összehangolása az alkotó részpolitikáknak	törekvés a fejlesztések összehangolására
Európai területi politika	elvek érvényesítése	a beavatkozások meghatározottsága a támogatások kötöttsége miatt

4.táblázat: A területi politika és területfejlesztés lehatárolása (Forrás: Rechnitzer-Smahó 2011:32)

A fentiek összegzéseként tehát annyit lehet megállapítani, hogy a területi politikát és területfejlesztést a fejlesztéspolitika egészétől elsősorban a beavatkozási logikája alapján lehet elkülöníteni. A fejlesztéspolitika alá a területi szint mellett az ágazati rendszerek is értendők, míg a területfejlesztés elsősorban (a gyakorlatot tekintve) a kiegyenlítés szándéka mellett működik.

Disszertációmban a területfejlesztést tehát a fejlesztéspolitika és a területi politika végrehajtási eszközöként értelmezem, ugyanakkor e fogalom alá nem csak a beavatkozások megvalósítását sorolom, hanem az ezekhez kapcsolódó politikai döntési folyamatokat és intézményesített rendszerek működését is. (A tényleges hazai szakpolitikai rendszereket és gyakorlatokat egy későbbi fejezetben tekintem át.)

Ahhoz, hogy a dolgozatomban célkitűzéseinek megfelelően a területi politika és területfejlesztés, valamint az alulról-építkező jelenségek kapcsolatát értelmezni tudjam, e szakpolitika egyes működési jellemzőire is ki kell térnem.

A két jelenség kapcsolatát tekintve, megállapítható, hogy a felülről szervezett (top-down) és az alulról építkező (bottom-up) területpolitika és a területi szintek rendszere jelentheti az értelmezési kereteket.⁹

Pike és társai (2006) szerint a top-down rendszer esetében a beavatkozást igénylő térségek meghatározása központilag történik, amely nyomán a fejlesztéseket centralizáltan finanszírozzák, irányítják, többnyire dekoncentrált szervek révén, és az ágazati szemlélet dominál. Ezzel szemben a bottom-up rendszer esetében a fejlesztendő térség kialakítása endogén igények alapján történik, és így a fejlesztések koordinálásában a horizontális együttműködések és a decentralizáltság dominál, lokális vagy regionális fejlesztéspolitika keretében. E kétfajta szemlélet egymás mellett is létezhet, sőt kombinálhatók (Pálné 2001), amelyre a mezo-szint az ideális keret *Crescenzi és Rodríguez-Pose* (2011) szerint.

A két rendszer szerepét, viszonyát, a működés hatékonyságát meghatározza az adott állam berendezkedése, szerveződése (Rechnitzer – Smahó 2011). Egy unitárius berendezkedésű államban a felülről szervezett fejlesztéspolitika meglehetősen valószínűsíthető, míg egy föderatív-jellegű államműködés általában nagyobb teret és lehetőséget enged az alulról-építkező kezdeményezéseknek, fejlesztéspolitikának. A gyakorlatban a bottom-up rendszerek működése jelentősen függ attól, hogy milyen mértékű a döntési kompetenciák átadása (decentralizáció), valamint milyen formában áll rendelkezésre helyi erőforrás és mennyiben kell központi források megszerzésére törekedni.

A jelenség területi aspektusának fő kérdése, hogy a fejlesztési célú területegységek kötődnek-e a területi közigazgatás egységeihez vagy nem. Az első esetben az ország területi közigazgatási beosztása az alap, amelynél vagy a központi fejlesztési elképzelések dekoncentrált közigazgatási szerveken keresztül jelennek meg a területi egységekben (top-down), vagy pedig a területi közigazgatási egységek vezetői saját stratégiájukat dolgozzák ki, érvényesítik felsőbb szinten, és ezt követik az adott, hivatalosan lehatárolt területi közigazgatási egységben (bottom-up). A második esetben viszont a fejlesztendő terület kialakítása nem kötődik létező területi közigazgatási egységhez, hanem az érdekeltek elképzelései révén jönnek létre az új területi formációk. Itt vagy felülről kijelölt területekről és top-down szemléletről, vagy alulról, meghatározott céllal szerveződőkről (bottom up) beszélhetünk, amelyek kialakítását törvényi szabályozás biztosíthatja. Az első kategóriában tökéletes térfelosztással találkozunk, utóbbiak esetében viszont átfedések, üres területek is lehetnek (egy egység több helyre is tartozik, illetve akár egyik helyre sem).

⁹ Az alfejezet további része szervesen támaszkodik egy korábbi tanulmányban kifejtett megállapításokhoz, lásd. Kabai – Szabó 2016.

Mint fentebb utaltam rá, a régiónak egyik szaktudományban sincs egységes definíciója, korábban egyfajta társadalmi régióértelmezést taglaltam. Éppen ez a társadalmi jelleg az, amely a különböző régióértelmezések egyik átfogó, közös vonása (Ashworth – Bora 1999; Nemes Nagy 1998; Szabó 2005).

A regionális tudomány, a különböző térbeli, gazdasági és társadalmi jellemzők alapján több régiótípust is számon tart. Az ún. homogén régiót közös természeti, társadalmi, gazdasági jegyek kötik össze. A csomóponti régióban egy központhoz kötődnek az azt körülvevő téregységek. A társadalom oldaláról pedig megkülönböztethető a fejlesztési, területpolitikai régió, illetve közigazgatási típus (Lengyel – Rechnitzer 2005; Vanhove – Klaassen 1980; Szabó 2005).

A fő kérdés az, hogy a társadalom és politika által alkotott régiókatóriák, miként csatlakozhatnak a természetes társadalmi és gazdasági folyamatok révén kialakuló téregységekhez. A mesterségesen meghatározott területi egységek fontos jellemzői, hogy konkrét határokkal bírnak, de kialakításuk során általában a terület természetes jellemzőit is figyelembe veszik, de tény, hogy általában politikai döntések is döntően befolyásolják ezek létrejöttét (Pálné 2001). A közigazgatási régiók, irányítási-intézményi jellegükből adódóan egy-egy központ köré szerveződhetnek, amely így a csomóponti régiókkal rokonítja őket. A területfejlesztési célból létrehozott egységek, pedig (ideális esetben) a közös jellemzők vagy a megoldandó problémák okán a homogén régiókkal mutathatnak hasonló vonásokat.

A területfejlesztési rendszerek és a területegységek vonatkozásában a fentiek nyomán tehát négy elméleti típus különböztethető meg. (5. táblázat) A top-down rendszerben a csomóponti régiók az unitárius országok közigazgatási és akár területfejlesztési egységei. A top-down rendszerben a homogén régiók, országos érdek alapján, központilag kijelölt területekként jelenhetnek meg. Egyik esetben az igazgatási téregységek problémáira kíván reagálni a szakpolitika, míg a második esetben a probléma megoldására alakul fejlesztési régió.

A bottom-up szemléletet esetén a csomóponti régiók a föderális berendezkedésű országok közigazgatási és általában fejlesztési egységei. A homogén régiók a bottom-up rendszerben közös problémákra és célokra helyben szerveződő és önkéntesen kialakított fejlesztési egységek, ahol az adott probléma megoldására jön létre a régió.

	Felülről szervezett fejlesztéspolitika	Alulról építkező fejlesztéspolitika
Csomóponti régió	adminisztratív régiók unitárius államban	adminisztratív régiók föderális államban
Homogén régió	felülről szervezett fejlesztési régiók (nemzeti prioritás)	alsó szinten szerveződő fejlesztési régiók (regionális érdekek)

5. táblázat: Régiótípusok, a térszervezés és fejlesztéspolitika kapcsolata (Forrás: Kabai – Szabó 2016.)

A szakpolitika gyakorlatát tekintve az Európai Unió a fenti séma alapján rendkívül sokszínű képet mutat.

Lényegében az integráció kezdete óta hangsúlyosan jelen van a szubszidiaritás elve az uniós regionális politikában. Az alapelv lényege, hogy az egyes problémákat azon a területi szinten kell megoldani (régió, tagország, EU), ahol az a legjobban megvalósítható. (Szabó 2004) Sokban kötődik ehhez a decentralizáció elve, amely szerint a különböző döntések meghozatalára és végrehajtására lehetőség szerint az állampolgárokhoz lehető legközelebbi szinten kerüljön sor (OJEU 2010). Mindehhez a partnerség elve is csatlakozik, amely a horizontális és vertikális együttműködések szerepét hangsúlyozza és írja elő (Nagy 2013). Mindezek elvi alapot biztosítanak ahhoz, hogy a tagországok fejlesztéspolitikájában a bottom-up jelleg érvényesüljön, a gyakorlatban azonban sokkal összetettebb a kérdés.

Az országos szint alatti térségek integráción belüli érvényesülésének megnyilvánulása volt a "Régiók Európája" gondolat és törekvés az 1990-es, 2000-es években. Az integráció elmélyülésével a nemzetállamok súlya csökkent, a régiók szerepe viszont egyre inkább felértékelődött, főként a regionális politikában. Egy 1988-as európai parlamenti határozat rögzítette, hogy a régió a legalkalmasabb földrajzi és intézményi keret a regionális politikai tervezés és programozás részére (Pálné 2001), és a fejlesztéspolitikában így a régiók kerültek az előtérbe (Szalay 2002). Mindez elméletileg a tagországokon belüli fejlesztéspolitika bottom-up jellegét tovább erősíthette, mivel az egyes elmaradott régiók megfogalmazhatták saját elképzeléseiket, amelyek később önálló regionális operatív programok formájában is testet ölthettek. Ez azonban csak azokban az esetekben válhatott igazán bottom-up jellegűvé, ahol a régiók döntéshozatali kompetenciákkal is rendelkeztek. A szubszidiaritás és a decentralizáció, tehát a többszintű kormányzás elvének érvényesítése, nyilvánvalóan ennek történelmi alapjaival együtt, a nyugat-európai országok jelentős részében sikeres volt, mivel a gazdaság teljesítményének növelését, így az életminőség javulását is eredményezte (Horváth 2014/A; 2014/B.)

Az EU szabályozási irányelveiben és fejlesztéspolitikai rendszerében a kettősség a jellemző: elviekben szerepet kap a bottom-up jelleg, ugyanakkor esetenként ezt vagy központilag nem tudják/nem akarják kezelni, vagy pedig a tagállami hozzáállás (akár a területi közigazgatási rendszere) miatt a top-down jelleg válik meghatározóvá.

A top-down és bottom-up szemléletű területfejlesztés, valamint a térszervezés kapcsolódási pontjainak megállapítása révén lehetővé válik, hogy a disszertációm kettős céljának tárgyalása lehetővé váljon. Az alulról szerveződő társadalmi mozgalmak törekvései és a tényleges területfejlesztési gyakorlat rendszerének összevetésére a fenti elméleti keret tűnik alkalmasnak.

3. A balatoni önszerveződések kialakulásának társadalmi háttere

Az alábbi fejezet azoknak a balatoni társadalmi folyamatoknak a hátterét kívánja feltárni és bemutatni, amelyek lehetővé tették a különböző autonómia törekvések kialakulását, hozzájárultak a közös régiós gondolkodás és a térségi identitás megjelenéséhez. A történelmi tényezők sorában kitérek az alulról építkezés korai jellegzetességeire, valamint azokra a korabeli területpolitikai folyamatokra, amelyek exogén tényezőként hatottak a helyi társadalomra. E fejezetben kerül sor a gazdasági környezet bemutatására is; a balatoni gazdaság 1990-es években kezdődő válsága egyik legfontosabb ösztönzője volt a térségi mozgalmak kialakulásának.

3.1. Történelmi előzmények: Az alulról építkező kezdeményezések és a területi politika főbb állomásai a 20. században a Balaton térségében

Az elméleti fejezetben tárgyalt regionalizmus-értelmezések mindegyike egyetért abban, hogy e jelenség kialakulása során nagy jelentősége van a történelmi és kulturális hagyománynak, az adott téregység közös múltjának, amely folyamatban az egységesség tényezői kialakulnak. A következő alfejezetben azokat a történelmi eseményeket és folyamatokat tekintem át, amelyek az önszerveződés kialakulásához nyújtottak alapokat az 1990-2000-es években.

A Balaton-térség alulról építkező mozgalmairól, önszerveződésének kezdeteiről és első évtizedeiről, a II. világháborút megelőző időszak eseményeiről viszonylag gazdag szakirodalom áll rendelkezésre. (Lásd pl.: Agg 1991, 1999; Hencz 1973; Marton 2013; Schleicher 2007, 2010, 2013/B; Simon 2002; Zákonyi 2001.) Ennek nyomán lehetőség van arra, hogy a régmúlt eseményeit viszonylagos részletességgel tárgyaljam, kitérve a társadalmi mozgalmak alapvető jellegzetességeire. Ezzel együtt azokat a 20. századi területpolitikai intézkedéseket (fejlesztési tervek, közigazgatás, intézmények, eredmények) is áttekintem, amelyek közvetlenül hatottak a balatoni helyi társadalomra és az alulról-építkező kezdeményezésekre.

Disszertációm keretein messze túlmutat, így csak utalás szintjén van mód arra kitérni, hogy a Balaton természetes térszervező ereje a régmúltban is működött. Ennek jól feltárt példáját a rómaiak kora nyújtja, ahol a térség magas népesültségéről és igen aktív mezőgazdasági hasznosításáról rendelkezünk adatokkal (Firnigl 2012). A népvándorlás korát követően, a középkor évszázadaiban igen sűrű településhálózat alakult ki e térségben, amely a táj és a

társadalom intenzív kapcsolatát mutatja (Éri – Kanyar 1981). Az oszmán hódoltság időszaka alatt, az elnéptelenedő, elpusztuló falvak nyomán a helyi társadalom jelentősen átalakul, a népesség növekedésével majd csak a 19. század legelején indul újra e vidék fejlődése.

A 19. század második felét megelőzően rendkívül kevés jel utal arra, hogy térszervezési vagy politikai szempontból a Balaton térsége valamilyen egységként tudott volna megjelenni, ugyanakkor a földrajzi adottságok miatt több esetben mégis megjelentek a közös gondolkodás első elemei. Az első ilyen nagyobb esemény a tó lecsapolásának vagy vízszint-szabályozásának kérdésköre kapcsán kialakult több évtizedes vita volt a 18-19. században, amikor az érintett vármegyéknek, településeknek, birtokosoknak és a kormánynak konszenzusos megállapodásra kellett jutniuk. Az oszmán hódítás 150 éve alatt a Balaton szinte teljes vízrendszere elmocsarasodott, amely 18. század mezőgazdasági fellendülése idején égető problémaként jelentkezett. A vízmozgások kártételének csökkentésére, hajózható útvonalak kialakítására már *Mária Terézia* idején születtek tervek, amelyek közül a legdrasztikusabb javaslatot a Balaton szinte teljes lecsapolása jelentette, amely szerencsére nem kapott jelentős támogatást a helyiek részéről. A vízszabályozás tekintetében a legnagyobb problémát a Sión lévő számos vízimalom gátja okozta, amelyeket rendeletekkel sem sikerült teljesen felszámolni. A 19. század elején újból előkerült a vízrendezés ügye, de a nagyszámú érdekelt fél körében nem sikerült megegyezésre jutni, főként az anyagi terhek vonatkozásában. Néhány elkötelezett földbirtokosnak köszönhetően mégis elkezdődtek az első építkezések, de a szabályozási munkák csak a viszonylagos társadalmi közmegegyezés megszületését követően, a 19. század közepén indultak meg. A vízkormányzás és vízszintszabályozás végső megoldása az 1860-as években, a vasúti beruházásokkal együtt született meg (Halász 2010).

A vasútfejlesztések nyomán a 19. század végén a korábban kis volumenű, elsősorban gyógyfürdőkhoz kötődő balatoni turizmus rohamos fejlődésnek indult. A déli-part 1860-as évekbeli fejlődése, a vasúti beruházások következtében a Balaton könnyen és kényelmesen elérhetővé vált a főváros irányából. Néhány évtized alatt jól kiépített fürdőhelyek sora fogadta a pihenni és üdülni vágyó vendégeket. A vasútfejlesztések nyomán először a déli, majd kicsit megkésve az északi parton is (sokszor mai szemmel is igen nagyarányú) magánberuházások révén sorra épült ki a turizmust kiszolgáló infrastruktúra (Kanyar 1981). A 20. század első évtizedeiben megtízszereződött a balatoni vendégforgalom, 1937-ben már csaknem 240 ezer vendéget regisztráltak, amelynek mintegy 15%-a külföldi volt (Pálos 1974). A gazdasági fellendüléssel együtt a helyi népesség száma is rohamos növekedésnek indult, amelyek eredményeként új arculatú települések jöttek létre, teljesen új telepek alakultak ki és

jelentősen átalakult a táj képe. A korabeli Magyarországon sehol máshol nem mérhető ütemben a közvetlen Balaton-part lakossága 1890 és 1937 között, mintegy 80 ezer főre, 68%-kal növekedett. (Lásd bővebben: Törzsök 2015.)

A balatoni idegenforgalomba beruházók és a különféle érintettek, a polgári mentalitást képviselő új népesség nagyon hamar felismerték, hogy saját gazdasági érdekeik védelmében, valamint a további fejlődés biztosításához összefogásra van szükségük.

Ezekre az évekre tehető az is, hogy kialakult a térség egyre növekvő idegenforgalmi és gazdasági szerepéből eredő reputáció (hírnév), amely a turizmusban közvetlenül érdekelt növekvő társadalmi rétegében a további fejlődés egyik legfontosabb eleme lett. A profit növelése, a befektetések megtérülése, a turisztikai desztináció vonzerejének növelése arra ösztönözte az érdekeltet, hogy a térséget érintő döntéseket saját hatáskörben hozhassák meg, vagy legalábbis érdemi beleszólásuk legyen azokba. Ennek a térségi reputációnak korabeli elnevezése is létezett, lényegében ez volt a *Balaton-kultusz*, amely alatt az irodalmi, művészeti párhuzamaival együtt minden olyan tevékenységet értettek, amely e vidék népszerűsítésével, hírnevének erősítésével együtt járt. (Lásd pl. Kanyar 1983; Schleicher 2013; Szaploncay 1914.)

A gazdasági érdekek védelmére, valamint a térség reputációjának növelésére a 19-20. század fordulóján sorra alakultak a térségben a kisebb-nagyobb társadalmi és ágazati szervezetek (Pálos 1974). E közösségi kezdeményezésekből két igazán sikereset lehet kiemelni.

A Balatoni Szövetség alulról szerveződve 1904-ben alakult meg, az alapító tagjai között tudva a jelentősebb tulajdonosokat, befektetőket, földbirtokosokat és számos tóhoz kapcsolódó terület szakértőjét. Már a kezdeti alapszabályban is lefektették, hogy az együttműködés legfőbb célja a térség fejlesztése, reputációjának növelése. „*A Balaton partján levő s a jövőben még alapítandó összes fürdőtelepek között testvéries kapcsolat létrehozása abból a célból, hogy a külön helyi viszonyok szemmel tartásával a fürdő-telepek idegenforgalma emeltessék s az egész balatoni partvidék virágzóvá fejlesszessék. (...); egyáltalán a Balaton kultuszának fejlesztése.*” (idézi Schildmayer 2012)

A szövetség 1949-ig tartó fennállása alatt kiemelten kezelte a Balaton és környékének csaknem minden megoldásra váró problémáját és szerteágazó tevékenységet folytatott. Több ezer tagot számláló intézményesített szervezetében speciális szakosztályok jöttek létre. Többnyire sikeresen lobbizott állami szervezeteknél és magánbefektetőknél egy-egy beruházás megvalósítása érdekében, amelynek eredményeként máig ható infrastrukturális beruházások születtek: a szállodaépítések, vízrendezés, közlekedés, parkosítás, telekommunikáció területén. Az általános érdekképviselő mellett, saját erőforrások révén is

számos eredményeket ért a szervezet: sok más egyéb mellett tudományos ismeretterjesztést végzett, saját marketing és szakmai kiadványokat jelentetett meg, kulturális programokat szervezett, helyi termék piacokat tartott fenn, mezőgazdasági kiállításokat bonyolított le, természetvédelmi és zöldturisztikai fejlesztéseket végzett, turistacsoportokat szervezett, kedvezményrendszereket dolgozott ki (Marton 2013, Schildmayer 2012).

E korszakban hasonlóan sikeres közösségi kezdeményezésként működtek a különböző fürdőegyesületek is. A turizmus helyi irányítására az 1800-as évek legvégén sorra alakultak a települési fürdőegyesületek. A Balatoni Szövetség az egész térség képviseletét tűzte ki céljául, a fürdőegyesületek pedig helyi szinten valósították meg a turizmus fellendítését. E szervezetek tagságában a helyi ingatlantulajdonosok, befektetők, nyaralók, majd a későbbiekben egyre inkább a helyi lakosok és helyhatóságok is képviseltették magukat. A felismert érdekazonosság nyomán már 1904-ben megalakult a Balaton-parti Fürdőegyesületek Szövetsége (stratégiai partnerségben a Balatoni Szövetséggel), majd az 1940-es évekig összesen 58 helyi együttműködés jött létre. A harmincas évekre csaknem mindegyik üdülőhelynek volt ilyen szervezete, néhol több is működött egymástól függetlenül. E kezdeményezések is általánosságban a Balaton-kultusz fejlesztését szorgalmazták, amelynek keretében tevékenységük rendkívül szerteágazó volt. Összefoglalóan elmondható, hogy e szervezetek alakították ki a turizmus infrastruktúrájának alapjait: strandok, utak, járdák, közművek létesítése, amelyek mellett köztisztasági szabályok létrehozását szorgalmazták, kulturális programkínálatot biztosítottak, befektetőket kerestek és képviselték a helyi idegenforgalomban érdekelteket. Az állam nagy lökést adott ahhoz, hogy a fürdőegyesületekben kialakulhasson a közösségi intézményes irányítás. 1929-es és 1933-as állami szabályozásoknak köszönhetően az állam komoly jogosítványokat ruházott át a fürdőegyesületekre, felismerve a közösségben rejlő lehetőségeket. A hatalom az egyesületekre ruházhatta az ún. üdülőhelyi bizottságok teendőit, amelynek köszönhetően a települési idegenforgalmi bevételeket maguk szabályozhatták, meghatározhatták a helyi adók mértékét, valamint ezeket a közterheket be is szedhették, és saját hatáskörben fel is használhatták a tevékenységük során. Hatáskörükben próbálták kezelni a nem ritkán elszabadult árakat, azokat a potyautasokat visszaszorítani, akik nem vettek részt az együttműködésekben, ellenőrizhettek és szankcionáltak, valamint teljesen nyomon követték az üdülőhely életét (Bösze 1995, Stirling 1990).

A fenti önszerveződési folyamatokkal párhuzamosan születtek meg az önkormányzatiság és regionalizmus irányába mutató első javaslatok is; és végig napirenden maradtak a két világháború közötti időszakban. Először 1913-ban jelent meg a *Balaton vármegye* gondolata a

helyi és országos publicisztikákban és a következő évtizedekben számtalan fórumon előkerült valamilyen formájában. Az e témában megszólaló korabeli szerzőket lényegében az a (máig is aktuális) problémakör foglalkoztatta: megfelelő-e az a megoldás, hogy a térségen három megye osztozik; vagy pedig egy új közigazgatási terület létrehozása hatékonyabb lenne a fejlesztések koordinálásához? A kritikusabb hangok (napjainkig ható időszerűséggel) az erőforrások, intézmények hiányával, a központi település kijelölésének problémáival érveltek a korábbi status quo fenntartása mellett (Hencz 1973; Marton 2013; Schleicher 2010).

E történelmi folyamatból egy eseményt előszeretettel emelnek ki a témával foglalkozó szerzők (Lásd: Agg 1999; Czeglédy – Sági 1965; Zákonyi 2001): a *Balaton vármegye* kikiáltását 1919-ben Keszthelyen, a Tanácsköztársaság időszakában. 1919 tavaszán Nagykanizsa és Zalaegerszeg hatalmi vitáját kihasználva merült fel Keszthelyen, hogy a megye többi részéről elszakadva, eljött a lehetőség létrehozni a *Balaton vármegyét*. A korabeli hírforrásokat áttekintve megállapítható, hogy e területi egység elképzelt kiterjedése valójában rendkívül képlékeny volt. Az 1919. április elején megszületett javaslat szerint a Zala folyó torkolatától Balatonfüredig, lényegében az északi part zalai részét magában foglalva születne meg az új vármegye.¹⁰ Néhány nappal később a hírekben már egy sokkal kisebb, Keszthely 30km-es körzetére kiterjedő területi egység képzete merült fel. Jelenleg nem ismert egyeztetési folyamatok során az események olyan irányt vettek, hogy 1919. június elején feltehetőleg már mindhárom Balaton körüli megyét érintve, 141 település kinyilvánított csatlakozási szándékával nyújtottak be petíciót a helyi politikusok a belügyi népbiztos számára az új közigazgatási egységről. E sokat citált esemény bővebb említésére azért szükséges, mivel a témával korábban foglalkozó szerzők figyelmét elkerülte, hogy a korabeli központi kormány feltételesen jóváhagyta a *Balaton vármegye* megalakulását. Június 19-én, lényegében egy kihelyezett kormányülésen, ahol a népbiztosok képviselői is jelen voltak, elvi határozat született: „Végül kéri a megjelent küldötteket, hogy járuljanak hozzá a tervezethez és kövessenek el mindent, hogy a terv megvalósulhasson. A gyűlés egyhangú lelkesedéssel elfogadta az indítványt. Balatonvidéke proletárjai egyesüljetek!” (*Testvériség*, 1919. lapszámok) Az új vármegye felállítása mellett, mint a korabeli források utalnak rá, a balatoni turizmus-gazdaság fellendítése, az ezzel összefüggő közellátási kérdések megoldásának reménye állt fő érvként.

Az elfogadott kezdeményezésből a Tanácsköztársaság bukásával, továbbra is csak terv maradt, de a *Balaton vármegye* gondolata egészen az 1940-es évekig jelen volt a helyi

¹⁰ A történelmi Zala megye része volta a Tapolcai és a Balatonfüredi járás is.

közéletben. Az államszocializmus időszaka értelemszerűen nem kedvezett az alulról jövő kezdeményezéseknek, de mint a következőkben érintem, a balatoni problémakör megoldására ezekben az évtizedekben is születtek tervek. Egyelőre nem zajlottak olyan kutatások, amely a szocializmus évtizedeinek (lappangó) alulról építkező kezdeményezéseit próbálta volna feltárni, így e témáról jelenleg még hiányoznak a részletes információk.¹¹

A 20. század első felében az alulról építkező balatoni társadalmi mozgalmakat két oldalról lehet jellemezni. Az ún. *Balaton-kultusz* gondolatában nem csak a térség reputációjának megőrzése és védelme volt jelen, hanem a természeti, kulturális értékeken alapulva a térségi identitás is megjelent. Az intenzív polgárosodás és a felismert gazdasági érdekezésség nyomán a területi autonómia vágya is megfogalmazódott, amely a *Balaton vármegye* programjával hosszú időn keresztül jelen volt a közgondolkodásban.

Mint ahogy fentebb utaltam rá, e társadalmi folyamatok mögött nem csak belső, hanem külső tényezők is álltak. A korabeli szerzők is felismerték, hogy a térség egyik legnagyobb problémája, hogy közigazgatásilag szétszabdalt, hiányzik az egységes intézményes irányítása és szabályozása. A Balaton vármegye programjának meghirdetésében ez a szempont is döntő érvként volt jelen.

Már a 20. század elején megjelent az a napjainkig jellemző gyakorlat, hogy az alulról jövő kezdeményezéseket, önkormányzatiságra való törekvéseket a mindenkori központi kormányzat nem, vagy csak korlátozottan hajlandó elismerni, ugyanakkor felismerve a térség gazdasági, táji adottságait és speciális igényeit, kiemelt fejlesztési szervezeteket állít fel a Balatonra vonatkozóan. Ez az a kettősség, amely során az alulról jövő igények, fejlesztési vágyak szükségessége elismerésre kerül, ugyanakkor ezek megvalósítását, koordinálását a mindenkori központi hatalom nem adja át alsóbb szintre, hanem a központból intézkedik, legjobb esetben dekoncentrált szervezetekkel igyekszik megoldani a problémákat.

E szemlélet nyomán jött létre 1909-ben a *Balaton Kikötők Magyar Királyi Felügyelősége*, amely főként a vízüggyel összefüggő fejlesztéseket koordinálta. 1916-ban *Balaton Kormánybizottság* állt fel, amely másfél évtizedes fennállása alatt a helyi hatóságok, közigazgatás szereplői közötti együttműködésben vállalt szerepet. Ezeket követve jött létre az 1929-es. ún. fürdőtörvény nyomán 1931-ben a *Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság*,

¹¹ Ha nyílt fórumokon nem is jelentek meg ezek az önállósági törekvések, de egy-egy véleményformáló hangot adott ilyen irányú elképzeléseinek. Pl. *Bertha Bulcsu: Balatoni évtizedek* (Budapest, 1973.) című riport-szociográfiájában a Balatoni Horgász Egyesület elnöke megjegyzi, hogy a tó feletti teljes intézkedési jogot egyetlen kézbe kellene adni, azt teljes egységként kezelni. (157.o.) A korabeli hasonló törekvések, vélemények feltárása a jövőbeni kutatás hasznos és érdekes iránya lehet.

amely 1940-ig működött. Feladata sokrétű volt: többek között telekparcellázási ügyek, marketing, tájvédelem, fejlesztések koordinálása, kormányzati javaslattétel (Marton 2013). E korszakban az alulról építkező szervezetek és felülről szervezett intézmények viszonya még többnyire konfliktusmentesnek tűnik. Az állami szabályozásokban már egyfajta decentralizáció is (lásd hatósági és pénzügyi jogosítványok átengedése a fürdőegyesületek részére) jelen volt; ugyanakkor a Balaton térségének igazgatási vagy intézményes elkülönítésére nem volt tényleges szándék.

A *Balaton Intéző Bizottság* működési területét meghatározzák a jogszabályok, amelyet értelmezhetünk egyfajta korlátozott regionalizációs kezdeményezésnek, de sokkal inkább csak a funkcionális hatékonyság szerepe volt a döntő érv. Ebben az időszakban a vízparttól számított 5km-es övezet jelentette e szervezet működési területét. A Balaton problémaköre egyedül, a korszak egyik legjelentősebb közigazgatási szakemberének, *Magyary Zoltánnak* a munkásságában jelenik meg. Terveiben többször előkerült a térség egységes igazgatásának kérdése, amelynek nyomán lényegében a *Balaton megye* létrehozására tett javaslatokat (Berényi 1990).

A II. világháborút követő politikai és társadalmi változások nyomán, a hazai tömegturizmus szemlélete is megváltozott, ezzel együtt a Balaton és térségének szerepe is átértékelődött (Rehák 2010, 2011; Törzsök 2015). A korabeli hatalom területpolitikája két párhuzamos eszközzel kívánta a térség fejlesztését és irányítását kezelni: egyrészt közigazgatási átalakításokkal, másrészt modern szemléletű területrendezési és –fejlesztési szabályozási keretek felállításával, valamint részben erre épülő dekoncentrált intézményekkel. Ezek a törekvések sok tekintetben a század első felének hagyományiból és elképzeléseiből erednek, de hatékonyságuk, kiterjedtségük a korábbiaknál már sokkal jelentősebb volt.

Visszanyúlva a korábbi tervekhez az 1950-es évektől élénken foglalkoztatta a közigazgatással foglalkozó szervezőket és szakpolitikusokat, hogy a Balaton speciális helyzetéből adódó problémákat miként lehetne feloldani. Ezekben az évtizedekben a vita újra arról zajlott, hogy szerencsés-e az a helyzet, hogy a tavat három megye határolja és a források elosztása, a fejlesztések koordinálása miként valósulhatna meg hatékonyabban.

1949-50-ben nagyarányú közigazgatási átrendezésre került sor Magyarországon. Ez összefüggött a tanácsrendszerre történő átállás folyamatával, központosítással valamint egyfajta egységesítéssel is, hiszen a korábbiakhoz képest a létrejövő új közigazgatási egységek méretükben, népességükben is kiegyenlítettebbek voltak a korábbiaknál (Hencz 1973; Sebők 2008). Az Alkotmány felhatalmazása nyomán az 4.343/1949. (XII.14.) számú

M.T. rendelet határozta meg az új megyék nevét, területét és a települések beosztást, amelynek megvalósítását a belügyminiszternek kellett végrehajtania.

Tanulmányom témájának szempontjából a legfontosabb jelenség, hogy a közigazgatási rendezés nyomán az egykori Zala megyéből a tapolcai és keszthelyi járás Veszprém megye részévé vált. (1945-ben már a balatonfüredi járás is.) Ennek legfőbb indoklása a hivatalos álláspont szerint az volt, hogy a Balaton kezelése és fejlesztése sokkal hatékonyabban oldható meg, ha azt csak két megye érinti. E folyamatról és a mögötte lévő szándékokról szemléletes képet ad egy 1949-es értékelés: *„A Balaton környéke eddig megosztott Zala, Veszprém és Somogy megye között. Zala megye azonban az északbalatoni (sic!) part zalai részének fejlesztésére képtelennek bizonyult. Ez a rész ugyanis a megyének csak egy nyúlványát képezte, mely a megye központjával szoros kapcsolatot tartani nem tudott. A Balaton fejlesztéséhez és kihasználásához fűződő fontos népgazdasági érdekek szükségessé tették ennek a helyzetnek felszámolását. Ezért már az 1945. évi rendezés során a balatonfüredi járás nagy részét átcsatolták Veszprém megyéhez. Most pedig a keszthelyi és a tapolcai járás is ehhez a megyéhez kerül. Ezáltal a Balaton északi partja teljes egészében veszprémi terület lesz, mivel a Fejér megyéhez csatolt enyingi járás balatonparti községei – Balatonfőkajár, Balatonkenese és a csajági körjegyzőség községei továbbra is Veszprémnél maradnak. A Balaton környékének déli része viszont egészében Somogy megyéhez fog tartozni, mivel Siófok nagyközség és a balatonszabadi körjegyzőséghez tartozó községek ehhez a megyéhez kerülnek. Figyelemreméltó, hogy az említett nagyközségek és körjegyzői községek Székesfehérvárral közvetlen vasúti összeköttetésben állanak, sőt a Somogy megyéhez csatolt községek távolságban is lényegesen közelebb vannak Székesfehérvárhoz, mint Kaposvárhoz. Ennek dacára az ismertetett átcsatolások feltétlenül helyesek, mert az észak- és délbalatoni tájegység kialakítása azokat szükségessé tette. Most az északbalatoni tájat Veszprém megye, a délit pedig Somogy megye fogja össze.”* (Állam és Közigazgatás, 1949. évi 7-8. szám nyomán közlésezi Bolvári-Takács 2003:83-84.)

A fenti érvelésből is kivehető, hogy e megoldás nem állt szilárd alapokon, és nem sikerült tartós megoldásokat találni. A Balaton és a megyék kérdésének problémaköre az 1956-os közigazgatási reformterv kapcsán bontakozott ki újra. A reformterv vitája során a Veszprém megyei politikai és igazgatási szervek egy javaslatot nyújtottak be, amelyben tervük szerint egy nagy, központi helyzetű Veszprém megye kialakítására lenne indokolt, amely a Balaton egész térségét is magában foglalta volna. A kérdéssel foglalkozó Területszervezési Kormánybizottság részletes vitára bocsátotta a tervet és végül elvetette a Balaton egységes megyébe foglalásának kérdését. Az állásfoglalás szerint helyesebb, ha egy helyett több

kiemelt fejlesztési központ képviseli a térséget, de arra javaslatot tesznek, hogy ehhez egységes központi fejlesztési szervet kell felállítani. A Politikai Bizottság a témában tartott ülésén végleg elvetette a Balaton egy megyéhez való tartozásának kérdését, és határozott hozott arról, hogy e problémát inkább a fejlesztéspolitika oldaláról szükséges kezelni, egy központi szervezet felállításának segítségével (Hajdú 1989).

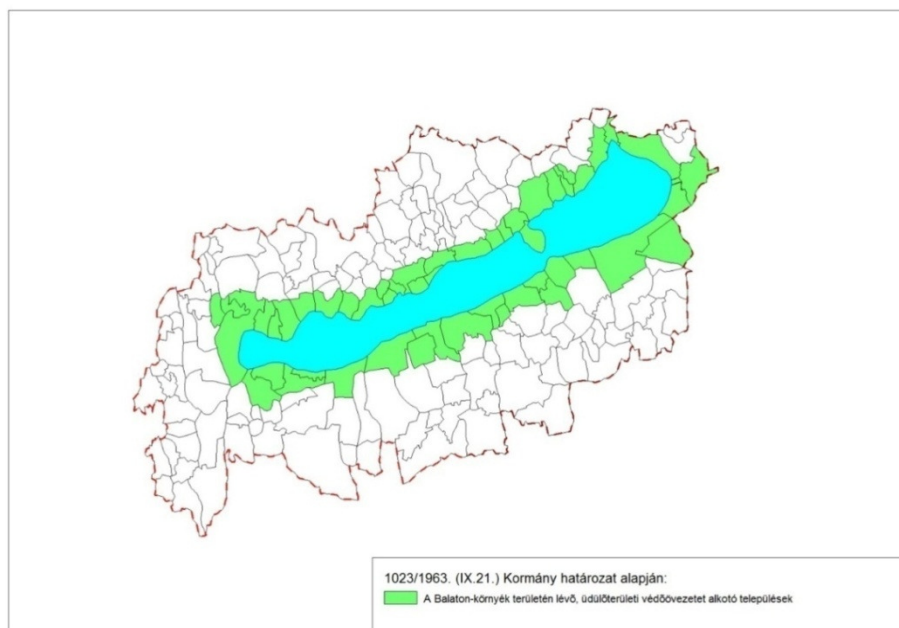
Lényegében ezt a problémát gondolta tovább Bibó (1986) is 1975-ös közigazgatási területrendezésről szóló tanulmányában. A szerző ismét felveti a Balaton megye létrehozásának kérdését, szóhasználatával élve, ún. középkismegyék és kismegyék között tesz egy ilyen területegység felállítására javaslatot. Bibó is eljut a térséget leginkább megosztó problémához, a székhely kérdéséhez: „... a Balatont körbe övező Balaton megye alakítása két problémát is felvet: az egyik az, hogy székhelye a városilag jelentékenyebb Keszthely vagy forgalmilag jobban fekvő Siófok legyen-e...” (Bibó 1986:199).

Az 1970-es évekre nyilvánvalóvá vált a döntéshozók számára, hogy mégsem szerencsés, hogy két megye irányítja a Balaton életét, hiszen egyes területeit abszolút periférikusan kezelték, amely a Keszthely környékének elmaradt fejlesztéseiben jelent meg legélesebben. Így került sor a keszthelyi járás Zalához történő visszacsatolására 1978/79-ben. Ezt a folyamatot jelentős viták előzték meg az állampárt szerveiben, főként a két érintett megye viszonylatában. Az MSZMP Politikai Bizottsága hosszú időn keresztül és több körben tárgyalta a keszthelyi járás sorsát. A vitát végül személyesen Kádár János álláspontja döntötte el, akik belügyminiszterként az 1950-es évek közigazgatási átalakításában is aktív szerepet vállalt. Az 1950-es években úgy látta szerencsésnek, hogy a Balaton felett két megye osztozzon, de évtizedek tapasztalatai nyomán, 1978-ban már amellet érvelt, hogy sokkal szerencsésebb, ha három megye erőforrásai fordíthatók a térség fejlesztésére (Káli 2009). Ettől kezdődően napjainkig újra három megye osztozik a Balaton térség területén.

A közigazgatási átalakítások mellett a térség problémáit a szocializmus évtizedei alatt a kiterjedt területrendezési (később területfejlesztési) szabályozással is igyekeztek kezelni. Az 1950-es évektől a hazai területi politikában, területi tervezésben a módszeresség és a hosszú távú szemlélet került előtérbe. Az ipari területek tervezésével párhuzamosan az üdülőterületi szabályozási tervek készítése is megkezdődött. A *Balaton és környéke regionális terve* 1958 és 1960 között készült, és nemzetközileg elismert minősége tette lehetővé az ugyanebben az időben elkezdődő balatoni üdülésfejlesztést is. A regionális terv a tó fürdési és üdülési kapacitásának felmérésével igyekezett meghatározni a túlszűfolttság és a kihasználtság távlati egyensúlyát. Meghatározta a Balaton menti települések különböző és egymást kiegészítő üdülésfejlesztési céljait, és a be nem építhető part menti erdőket természeti és tájvédelmi

területeket, kilátópontokat. A terv alapján annak megvalósítására újra megalakult a tervhatósági jogosítványokkal is rendelkező budapesti székhelyű *Balatoni Intéző Bizottság* is, dekoncentrált kormányzati szervezatként (Marton 2010; Perczel 1989). Végül ez az első balatoni terv jogerőre sosem emelkedett és az átfogó rendezésre még fél évtizedet kellett várni.

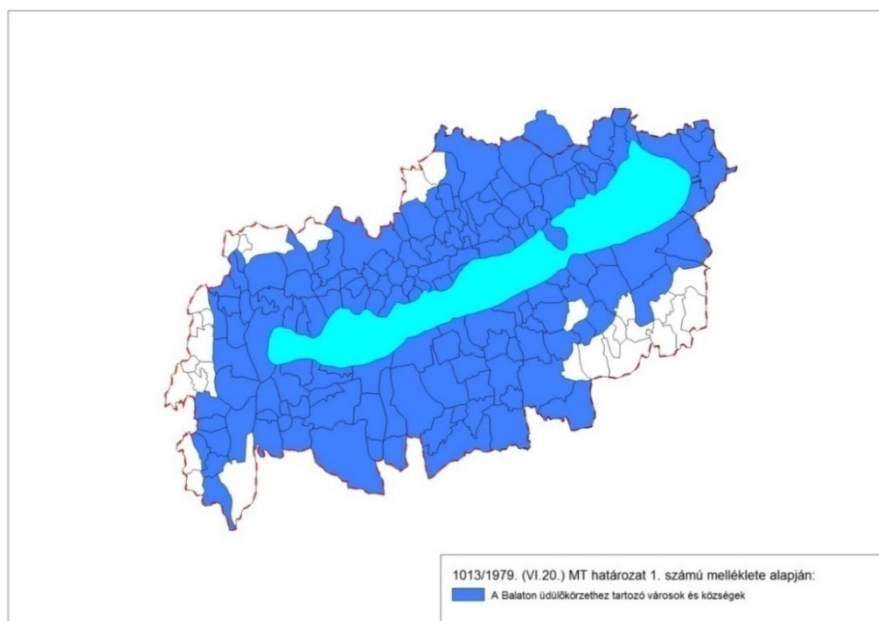
A fejlesztési törekvések végrehajtására megalkotott első komplex jogszabály az *1023/1963 (IX.21.) Korm. határozat A Balaton-környék regionális tervének jóváhagyásáról* 49, zömében vízparti, partközeli települést sorolt a térséghez. (5. ábra) A határozat átfogó célokat és eszközöket fogalmazott meg, a végrehajtásukat a terület alacsonyabb fokú közigazgatási szereplőire bízta. A jogszabály célrendszere kitért gazdasági, turisztikai, infrastrukturális szolgáltatási stb. szempontokra egyaránt. Szóba került a szálláshelyek bővítése, kereskedelmi hálózat bővítése, közutak, strandok létesítése, és az idegenforgalom érdekeit szem előtt tartó mezőgazdasági, környezetvédelmi rendelkezések is (Pósa 2010). Ezek a döntések szervesen összekapcsolódtak az 1956 utáni kádári konszolidáció szándékával, az ezekben az évtizedekben megvalósult beruházások közül számos máig meghatározza e vidék arculatát (vasútállomások, kikötők, strandfejlesztések, szállodák, stb.). 1957-1969 között az összes vízparti településen kiépült a vezetékes vízellátás, megduplázódott a szennyvíztisztítók száma, az M7-es autópálya Zamárdiig elkészült, a belső úthálózat korszerűsödött, a magánkézben lévő bejelentett szállásférőhelyek száma kétszeresére növekedett, megépültek a ma is látható szállodasorok és számos egyéb jelentős beruházás. A konszolidáció másfél évtizedében hozzávetőlegesen a korabeli értékben 3,5 milliárd Ft állami támogatás, beruházás érkezett a Balaton térségébe, amely mellé a becsült érték szerint mintegy 2 milliárd Ft magánberuházás kapcsolódott (Szapannos 1974).

5. ábra: A Balaton-környék 1963-as lehatárolása a BKÜ mai területéhez képest. (Forrás: BIÜ)

Nem átgondolt kormányzati döntésekkel 1967-re gyakorlatilag felülírták e korábbi jogszabályt. A Minisztertanács rendeletileg engedélyezte a külterületeken zártkertek parcellázását, a nagyüzemi termelésre alkalmatlan földek kiárusítását. Ezzel egy csapásra a Balaton környékén minden zártkert üdülőtelek lett, a külterületek jelentős részén pedig megjelentek a minden tervszerűséget nélkülöző új településrészek. Ez a jelenség a korábban tervezett fejlesztések és szabályozások kialakítását lehetetlenné tette. A turizmus ugrásszerű bővülésével a tópart túlszűfoltta, a víz szennyezetté vált (Perczel 1989). Ezek a negatív folyamatok már előrevetítették, hogy koncentrált intézményrendszerrel a helyi problémákra és kihívásokra nem adhatók hatékony válaszok, ugyanakkor olyan folyamatok indultak el, amelyek végleges tájképi rombolással és környezetszennyezéssel jártak.

Mindezek nyomán rövid időn belül nyilvánvalóvá vált, hogy 1963-as szabályozásnál sokkal komolyabb törvényi kereteket kell felállítani. Erre azonban csaknem egy évtizedet kellett várni. Az *1013/1979. MT határozat a Balaton üdülőkörzet regionális rendezési tervének jóváhagyásáról* a korábbi szabályozásnál jóval részletesebb. Tárgyalt területei köré szintén a környezetvédelem, infrastruktúra, közlekedés sorolhatók. A határozat szabályozza a beépíthető területek körét, az ipari területek növelését, közellátás-közműszolgáltatás kiépítését, és szigorú víz-, természet- és levegővédelmi előírásokat léptetett életbe (Pósa 2010). (6. ábra)

6. ábra: Az 1979-es szabályozás területi hatálya a BKÜ mai területére vetítve (Forrás: BIÜ)

A tömegturizmus okozta nem várt környezetterhelés, az infrastrukturális gondok nyilvánvalóvá tették, hogy sem a közigazgatási, sem a területrendezési jogszabályok önmagukban nem képesek hatékonyan kezelni a térség problémáit, hanem egy hosszú távú, komplex fejlesztési programra van szükség. Ennek nyomán született meg 1969-ben a *Baltoni Központi Fejlesztési Program (BKFP)*(1043/1969 (XII. 12.) sz. Korm. hat.). A program célkitűzéseit és változásait Jelenka (2008) tekintette át.

A fejlesztési program fő célkitűzése a Balaton térségének az üdülőforgalom magasabb szintű fogadására és ellátására való alkalmassá tétele volt, amely azt jelentette, hogy az ellátó infrastruktúra műszaki fejlesztése továbbra is kiemelt jelentőségű volt.

A programban és a hozzá rendelt forrásokban elsőbbséget élvezett:

- a közműellátás (víz-, villamosenergia-ellátás, szennyvíztisztítás, kezelés);
- a helyi és távolsági közlekedés infrastruktúrájának fejlesztése;
- a szálláshelyek és intézmények bővítése, színvonaluk javítása;
- az üdülőhelyi ellátás, és üzemelés (kereskedelem, vendéglátás, szolgáltatások) fejlesztése.

A beruházások koordinálását és szervezését a korábban megalakított *Baltoni Intéző Bizottság* helyett egy teljesen új testületnek adták át, amely fokozottabb centralizációt jelentett. Így alakult meg a *Baltoni Tárcaközi Bizottság*. Ezzel együtt a korábban létrejött szervezet szerepe fokozatosan jelentéktelenné vált.

A BKFP 1970-1975 közötti első ciklusában összességében 7 milliárd Ft területfejlesztési forrásból valósulhatott meg, amelyből 1 milliárd Ft a szükséges infrastruktúra kiépítését

szolgált, míg 6 milliárd Ft a térség általános turisztikai beruházásait volt hivatott támogatni. Ehhez jelentős mennyiségű közvetlen támogatás is kapcsolódott az egyes minisztériumok fejlesztési alapjaiból (Szappanos 1974).

Mint ahogy Jelenka (2008) elemzéséből kiderül, a BKFP pozitívumaként értékelhető, hogy meghatározta a fejlesztési célok hierarchiáját. Döntően olyan ágazatokon, vagy területi határokon átnyúló fejlesztési célokat fogalmazott meg, melyeknek azt megelőzően nem volt gazdája (szennyvíztisztító infrastruktúra, szálláshely-fejlesztés). A program negatívumaként jelölhető meg, hogy a prioritások kijelölésénél a műszaki, mennyiségi szempontok domináltak, melynek következményei a következő évtizedekben mutatkoztak meg.

A *Balatoni Központi Fejlesztési Program* a kor fejlesztési módszereihez hasonlóan ötéves ciklusokra oszlott.

A fentieket követően a második ciklus során (1975-80) az eredeti célkitűzéseket jelentősen módosították, igazodva tömegturizmus okozta környezeti károk elhárításához. Az összes fejlesztési forrás több mint fele környezet- és tájvédelmi fejlesztések finanszírozására volt fordítható. A megoldandó feladatok nagy tömege miatt, már a tervezés idején egyértelmű volt, hogy a rendelkezésre álló források nem elegendők. A megoldást az idegenforgalom mértékének korlátozásában látták a tervezők. A vízminőség-romlás megállítása folyamatos prioritást élvezett a program további szakaszában is.

A *Balatoni Központi Fejlesztési Program* harmadik (1980-85) üteme a fejlesztések hatókörét már a tó teljes vízgyűjtőjére kiterjesztette, felismerve a térség természeti adottságaiból eredő szükségszerűségeket. Ebben az időszakban készült el a Kis-Balaton vízvédelmi rendszer I. üteme, és egyéb környezeti károkozásokat is jelentősen sikerült csökkenteni. Ugyanakkor nem oldódott meg a szennyvíz és szilárd hulladék korszerű kezelése, és nem növekedett a zöldterületek aránya sem. A vendégforgalom rohamos növekedése folytán a közművek terheltsége tovább növekedett, a kereskedelmi ellátás, az úthálózat, a parti művek állapota fokozatosan romlott (Jelenka 2008).

Az eddig megoldatlan problémák orvoslására a kormány 1985-ben elfogadta a *Balaton Üdülőkörzet Hosszú Távú Fejlesztési Programját*, amelynek fő szándéka a vízminőség romlásának megállítása volt. A 2000-ig hatályos program a védekező és megelőző beavatkozások sorát igyekezett a térségben megvalósítani, amellyel az üdülő funkció megfelelő körülményeinek hosszú távú biztosítását kívánták elérni. A rendszerváltás időszakának, valamint az 1990-es évek szabályozatlan szakpolitikai keretei, és a gazdasági

nehézségek között a program rövid idő alatt leállt, érdemi eredmények és beruházások nélkül, amely lényegében ökológia katasztrófát¹² eredményezett a Balatonnál (Jelenka 2008).

A pártállam évtizedei alatt nemzetgazdasági szerepéből adódóan a hatalom kiemelten kezelte a térség ügyét. Az államberendezkedés az alulról-építkező kezdeményezéseknek csak a legminimálisabban adott teret. A közigazgatási rendezésekben a racionalizáláson túl, inkább a korszakban hagyományosan erős megyék hatalmi vitáit, terveit észlelhetjük, mint valamilyen alulról-építkező kezdeményezést.

A térség problémáit a központi hatalom top-down területfejlesztési eszközökkel kívánta megoldani, amely mellé egyre centralizáltabban működő intézményeket kapcsolt. A Balaton térsége tehát csak egy felülről szabályozott, adminisztratív úton létrehozott fejlesztési téregységként volt jelen a korszak területi politikájában. E vidék azonban továbbra is egyfajta homogén egység maradt a földrajzi, társadalomfejlődési (lásd következő, 3.2. alfejezet), gazdasági adottságait és főként megoldatlan problémáit tekintve.

E fenti kettőség mellett, a centralizált irányítás és szabályozás, a rendelkezésre álló források elégtelen mennyisége nem volt elégséges ahhoz, hogy kellő hatékonysággal kezelje a térség előtt álló infrastrukturális és természeti kihívásokat, valamint, hogy megteremtse a modern és színvonalas idegenforgalomhoz szükséges alapokat. A többnyire sikertelen központi eszközök és beavatkozások kellő ösztönzővel bírtak ahhoz, hogy amikor azt a politikai változások már lehetővé tették a rendszerváltozást követően, hogy az autonómiát szorgalmazó alulról építkező kezdeményezések a történelmi példákon alapulva újból megjelenhessenek a helyi társadalomban.

3.2. A balatoni társadalom sajátosságai

Az elméleti keretek között ismertettem, hogy a regionalizmus egyik alapvető feltétele, hogy a helyi társadalomban jelen legyen a kohézió, kialakuljon a térségi/regionális identitás, mindezzel összefüggésben a társadalmi tőke is kellő ösztönző erővel bírjon a kollektív cselekvéshez. A következők fejezet a balatoni társadalom kohéziójának dimenzióit, összetettségét és területi kötődését mutatja be. Ez az elemzés szervesen támaszkodik egy korábbi tanulmányomra (Kabai 2014), amely e kérdést hasonló keretek között mutatta be.

Főként *Jankó János* (1902) 19. sz. végén végzett kutatásai nyomán sokáig tartotta magát az a megállapítás, hogy a Balaton-térség társadalma hagyományosan megosztott volt, főként az

¹² E katasztrófa legszembetűnőbb megnyilvánulása a Keszthelyi-öböl eliszaposodása, a kéalgák elszaporodása, valamint a leglátványosabban az 1991/92-es angolnapusztulás voltak.

északi és a déli part vonatkozásában. A legújabb kutatások ezt a sematikus képet jelentősen átírták. A térség gazdaságát tekintve már a 19. században is igen intenzív kapcsolatok voltak egyes átkelőhelyek körzetében. Télen a befagyott tó jegén keresztül, nyáron más szállítóeszközökkel intenzíven zajlott az – eltérő ökológiai-gazdasági adottságokkal bíró - kistájak és települések árucseréje (Schleicher 2013/B).

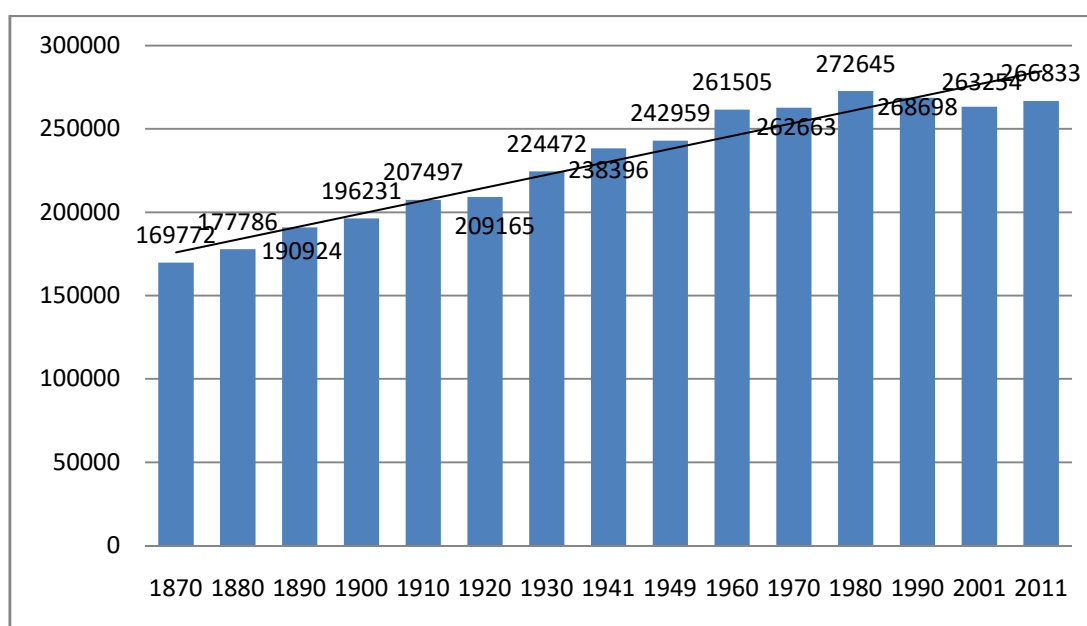
A tó mindkét partjára kiterjedő uradalmak, a tavon átnyúló birtokszerzések kereskedelmi, és ezen keresztül személyes kapcsolatokat is maguk után vontak, amelyek azután a kapcsolattartás legkülönbözőbb formáit eredményezték. A 19. század második felétől megfigyelhető volt a munkaerő vándorlása a két part között, illetve a kereskedők is fontos összekötő kapcsot jelentettek. Gazdasági kapcsolatokat eredményezett a déli partszakaszon a malmok hiánya is, ahonnan a gazdák kénytelenek voltak az északi partra átutazni őrletni (Schleicher 2013/B).

A gazdasági együttműködések ellenére az balatoni társadalom kohéziójának kialakulása ellen még számos tényező hatott. Ennek legmeghatározóbb vonása a gazdasági-társadalmi lehetőségekből eredő eltérő település és térségfejlődés volt. Közvetlenül a Balaton partján egyszerre voltak jelen a 18-19. században az átkelőhelyek, kereskedelmi centrumok, uradalmi központok, uradalmi majorságok, szőlőműves települések, kismemesi falvak, paraszti közösségek, valamint az ekkor már igen meghatározó és eltérő kultúrájú városok. Mindez számos esetben vallási és etnikai elkülönüléssel is párosult (Schleicher 2013/B).

A természetföldrajzi adottságok tehát már a 18-19. században is kellő alapot biztosítottak ahhoz, hogy a gazdasági alapok révén kialakuljon a térségen belül egyfajta szerves kapcsolat. A társadalmi adottságok ebben az időszakban azt még nem tették lehetővé, hogy olyan együttműködések jelenjenek meg, amelyek a regionalizmushoz nélkülözhetetlen közösségi alapokat is biztosítani tudják.

Az elmúlt közel másfél évszázad során a Balaton térség társadalmában dinamikus változások zajlottak. A kiteljesedő és rohamos fejlődésnek induló turizmusgazdaság igényei és hatásai az alapjaiban változtatták meg e területen élők mindennapjait, a települések és a táj funkcióit. Mindez számos konfliktust generált az őslakos népesség valamint a nagyszámú beköltöző körében, végül egy szemléletében és főként területi kötődésében valamelyest homogén társadalom alakult ki a 20. század második felére. A hagyományos népi kultúrát felülíró gazdasági kényszer (idegenforgalom), valamint az ezzel párhuzamos polgárosodás, népességnövekedés volt az, amely sok szempontból homogenizálta a helyi társadalmat és teremtette meg a feltételeit a kohézióknak (lásd. Schleicher 2014).

A leginkább szembeötlő társadalmi változások a népesség számának alakulásában érhetők tetten. Ha némiképp anakronisztikusan a *mai* Balaton Kiemelt Üdülőkörzet (2014-előtti) 179 települését vetítjük vissza a múltba, a népszámlálási adatok tanulsága szerint a 19. század végén mintegy 170 ezer fő élt e területen. A 20. század elején ez a szám már átlépte a 200 ezer főt és 1980-as években elérte csúcspontját: 272 ezer főre emelkedett. Napjainkban közel 270 ezren élnek a térség településein állandó lakosokként (KSH Népszámlálási adatok).¹³ A népesség bő egy évszázad alatt mérhető jelentős növekedése nagy hányadában a belső vándorlásnak köszönhető, valamint a 20. század első részében kimutatható természetes népességnövekedésnek is. E nagyarányú népességváltozás nyomán született meg a korábbi felülíró új balatoni társadalom, amely már szervesen kapcsolódik a terület turisztikai jellegéhez is. Ezt az állapotot a 20. század második felétől a nyaralótulajdonosok, majd a letelepült külföldiek tovább színesítették. (7.ábra)

7. ábra: A mai BKÜ településeinek népességváltozása a népszámlálási adatok szerint 1870-2011 (KSH. 1970-ig jelenlévő népesség, azt követően állandó népesség)

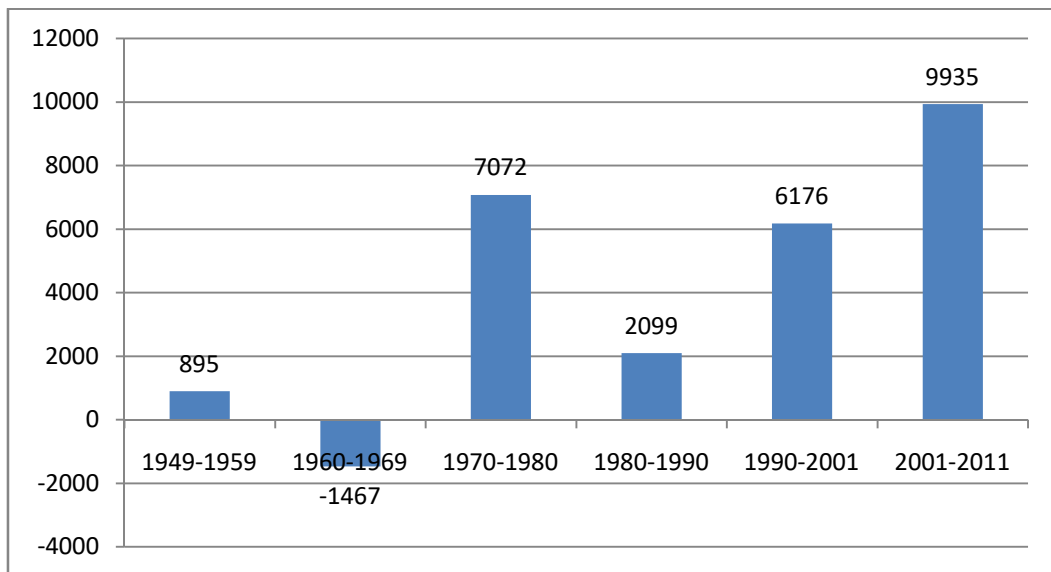
Az igazán jelentős népességmozgás az 1940-es éveket követően indult meg. Az államszocializmus kezdeti időszakában intenzív belső vándorlási mozgalom zajlott le Magyarországon. A hagyományosan mezőgazdasági vidékekről az ipari vidékek felé mozdult el a lakosság nagy tömege. 1949-60 között Magyarországon összesen 1,5 millió lakos változtatott lakhelyet. Célterületek ebben az időszakban Budapest és agglomerációja,

¹³ A népességre vonatkozó egyéb KSH adatok ennél nagyobb állandó népességet mutatnak.

iparvidékek, megyei nagyvárosok, illetve már ekkor tapasztalható a Balaton partjának nagyfokú népesedés növekedése is (Dövényi 2007, 2011).

A 20. század 1970-ig terjedő időszakában a vízparti települések népessége két és félszeresére növekedett. Fontos tény, hogy 1960-1970 között a közvetlen vízparti települések népességnyereségének 83%-át, a déli parton 98%-át a belföldi vándorlás eredményezte (Pálos 1974). Ez a belső vándorlás ugyanakkor nem feltétlenül volt képes a balatoni kistelepüléseket is érintő elvándorlás kompenzálására, ebben az időszakban indul meg a falvak elnéptelenedése is.

Az országon belüli belső vándorlási folyamatok 1990-et követően új irányt vettek. E belföldi térbeli mozgások centrumterülete Budapest és főként az agglomerációs övezete lett. A főváros és vonzáskörzetén kívül a belső vándorlás célterülete az egyéb urbanizált területeken kívül újból a Balaton térsége. A helyi népesség az elmúlt évtizedekben újabb beköltözési hullám révén tovább gyarapodott. A BKÜ vonatkozóan az adatok alapján megállapítható, hogy a 2000-es évtizedben a térségben letelepedéssel végződő belföldi vándorlás indexe mindvégig pozitív volt, amelyben az M7-es autópálya megépülése is döntő szempontként jelentkezett, hiszen a főváros elérhetősége a napi ingázók számára is egyszerűbbé vált. (8.ábra)

8. ábra: A mai BKÜ településein kimutatható vándorlási különbözet a népszámlálási adatok alapján 1949-2011 (fő) (Forrás: KSH. Az eltérő adatgyűjtési technikák miatt csak a tendenciák illusztrálása lehetséges.)

A 20. század intenzív betelepülési hulláma eredményezte azt, hogy a térségi népességen belül magas az új tagok aránya, vagy első és másod generációs szülötte a helyi társadalomnak. (A legutolsó ilyen irányú vizsgálatok 2002-ben az mutatták ki, hogy felnőtt korú népesség 39%-a él születése óta egy településen a Balatonnál (BIÜ 2002/A). Ebben a dinamikus

népességmozgásban tudott csak megszületni a balatoni lakosok térségi identitása, hiszen a korábbi kulturális javakat már csak kevesen hordozták; a betelepülők részéről pedig egy új homogenizáló tényezőre volt szükség.

A belföldi vándorlason túl a térség társadalmát még két nagyarányú folyamat alakította az elmúlt évtizedekben.

Budapest után a Balaton vidéke a második legkedveltebb célpontja a Magyarországon letelepülni kívánó külföldieknek. A betelepülők túlnyomó többsége német állampolgár és főként az 50-60 évnél idősebb korosztályt képviseli (Kincses 2009, 2011).

Annak meghatározása, hogy pontosan mekkora az a nem magyar nemzetiségű, illetve állampolgárságú társadalmi csoport, amely az elmúlt 20 évben települt le a Balatonnál, nem könnyű feladat. Közvetett adatokból lehet következtetni arra, hogy hozzávetőlegesen hány fővel gyarapodhatott a BKÜ lakossága a letelepült külföldi állampolgároknak köszönhetően. Korábbi kalkulációk (Dombi 2010) arra az eredményre jutottak, hogy a 2000-es években évente hozzávetőlegesen mintegy 1500 külföldi betelepülővel számolhatunk.

A letelepültek mellett a külföldiek köréhez az ideiglenes lakosok (szezonálisan itt tartózkodó nyaralótulajdonosok) is hozzátartoznak. Az 1990-es évek első felétől jelentős mértékű külföldi állampolgárok által történt ingatlanvásárlás figyelhető meg a térségben. E témakörre irányuló legutóbbi vizsgálatok eredményei szerint a külföldi vásárlók zöme az európai unió állampolgára volt. A tagállamok nemzethatárain belül mintegy háromnegyedük német, hetedik osztrák állampolgár. Átlagos tartózkodási idejük évente csaknem 5 hónap volt; hosszabb, mint a belföldi üdülőingatlan tulajdonosoké (Kovács et al. 2004).

A Balatonnál letelepült vagy ideiglenesen itt élő nem magyar állampolgárságú népességről viszonylag kevés adat áll rendelkezésre. A külföldiek által birtokolt ingatlanok számát 10 ezres nagyságrendben érdemes megbecsülni és a huzamosabb ideig itt élő külföldiek száma is jócskán meghaladhatja a 10 ezer főt, amely a 275 ezer fő állandónépesség szempontjából jelentős aránynak tekinthető. Szociológiai jellemzőiket legutoljára egy 2002-es vizsgálat igyekezett feltárni (Kovács et al. 2004).

A Balaton helyi társadalmát a jelentős számú hazai üdülőingatlan-tulajdonos is gazdagítja. Összességében a hazai üdülőingatlanok és üdülésre használt lakások mintegy 30 %-a található a térségben. A becslések alapján a nyaralótulajdonosok családtagjaikkal együtt mintegy 165 ezer fős réteget alkotnak. A nyaralótulajdonosokra kiterjedő utolsó reprezentatív kutatások eredményei szerint az üdülőtulajdonosok átlagos itt tartózkodási ideje 3,5 hónap volt évente, többnyire a nyári idegenforgalmi főszezon időszaka. E balatoni társadalmi státuszcsoportban jelentős mértékben reprezentálódnak a hazai politikai, gazdasági és kulturális elit tagjai.

Napjainkban mintegy 74 ezer üdülő besorolású ingatlan található a BKÜ területén. A kalkulációk szerint, átlagos családot alapul véve, ez mintegy 200 ezer fős társadalmi réteget jelent (BKÜ Helyzetelemzés 2013).

Az üdülőkörzet helyi társadalmát az állandó népesség soraiban regisztráltakon túl az üdülőtulajdonosok, ideiglenes lakosok számát is figyelembe véve tehát csaknem 500 ezer polgár alkotja.

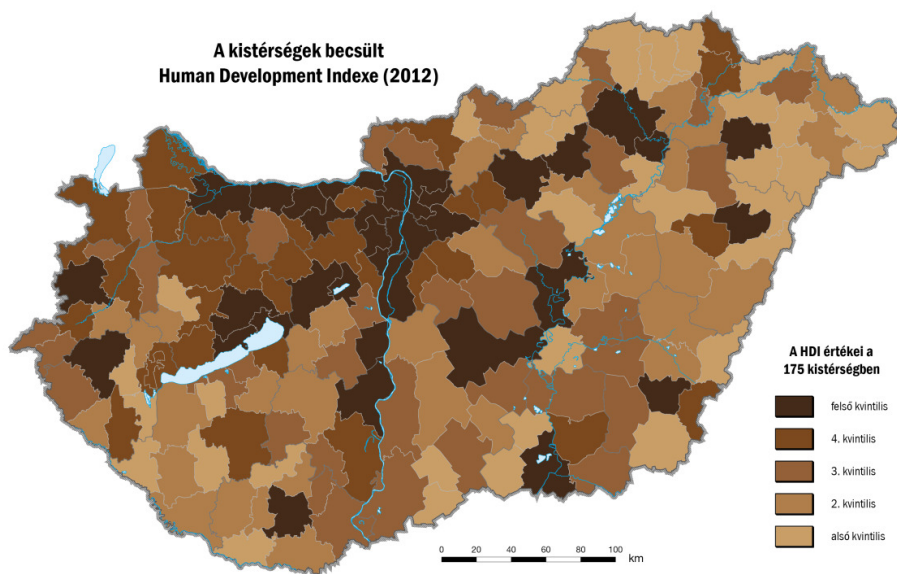
A térség társadalmának a vizsgált időszakban tapasztalható jövedelmi helyzetét nehéz megítélni, mivel a turizmusból származó szürke-fekete bevételek jelentős torzító hatással bírnak. Az egy főre eső adózott jövedelem a BKÜ településein 2000-ben az országos vidéki átlag 88%-a, 2011-ben 92%-a volt, az északi és déli part vonatkozásában igen jelentős különbségekkel. Hosszabb időszoron, a megyék közötti összehasonlításban 1990-óta a térség lassú ütemű relatív elszegényedése figyelhető meg. Ennek ellenére a jövedelmi helyzetre közvetve utaló mutatók tekintetében, mint a gépjárműállomány vagy a lakásépítési kedv a BKÜ összessége országos és megyék közötti összehasonlításban is tartósan az élen áll. (BKÜ Helyzetelemzés 2013).

Az életminőségi összehasonlító vizsgálatok egyik alkalmas mutatója az emberi fejlettség indexe (Human Development Index - HDI), amely a kisebb területekre vonatkozó különbségek ismertetésére is (korlátozottan) használható. A HDI három fejlődési dimenzió (a gazdasági teljesítmény, az élettartam és az oktatási teljesítmény) négy mutatószámmal mért súlyozott átlaga (Csire – Németh 2007; Garami 2009).

A vizsgált időszak végére, az életminőségi mutatók tekintetében is látszik a térség leszakadása. 2011-ben a közvetlen balatoni kistérségek már nem tartoztak a legmagasabb kategóriákba, mindegyikük HDI értéke 0,8 alatt maradt, miközben dunántúli fejlődő városi térségekben akár 0,9-et meghaladó értékek voltak mérhetők. Összességében a Balaton környéke még mindig az ország 30 legjobban fejlettségi indexével rendelkező kistérségei között jelent meg, de ezen a kategórián belül megnövekedtek a belső különbségek, és nem a Balaton javára (BKÜ Helyzetelemzés 2013).

2012-re a hanyatlás tovább folytatódott. Az első 30 kistérség között csak a Balatonalmádi és a Balatonfüredi kapott helyet, miközben a korábban jó eredményeket nyújtó Hévíz, Keszthely vagy Siófok vidéke már csak a második harmadban helyezkedik el a HDI értékét tekintve. Mindezzel szemben a déli parti térségek az országos rangsor második felében találhatók, amelyek közül a Marcali és kiemelkedően a Lengyeltóti kistérség hazai összehasonlításban is sereghajtó életminőségi mutatókkal rendelkezik (Balatoni Integrációs Ügynökség adatai). (7. ábra) A Balatonfüred, Balatonalmádi, Hévíz, Keszthely, Siófok kistérségek magas

életminőséget nyújtó területei és a Lengyeltóti kistérség közötti különbségeket jól illusztrálja, hogy az utóbbi az ország 33 komplex programmal segített leghátrányosabb helyzetű területei közé sorolt volt a korábbi fejlesztéspolitikai időszak során. Marcali térsége „csak” hátrányos helyzetűként volt számon tartva.¹⁴ A társadalmi kohézió értelmezése során ezt a tényezőt mindenesetben szükséges figyelembe venni, hiszen e feltételek mellett a térség társadalma közel sem egységes, az egységesség ellen számos erő hat. Az életminőségi körülmények rosszabbodása és a Balaton helyzetének változása egyrészt összefüggésben van a megváltozott gazdasági körülményekkel (lásd. 3.3 alfejezet), ugyanakkor közvetlen újabb ösztönzőt jelent a regionalizmus megerősödéséhez, a helyi érdekek fokozott védelméhez.

9. ábra: HDI értékek Magyarország kistérségeiben 2012-ben (Forrás: PE - BIÜ)

A fenti tendenciák nyomán megállapítható, hogy az elmúlt évtizedek folyamatai egy olyan összetett társadalmat eredményeztek, amelyben minden rétegnek (mint látni fogjuk) megvan a maga balatoni kötődése, ugyanakkor eltérő helyzetéből kifolyólag a térséghez kötődő érdekei is merőben különbözőek. Mindez számos társadalmi konfliktus forrása. E heterogén társadalomban mégis vannak olyan egységes vonások, amelyek valamely közösségi tudatot feltételeznek és összességében a kohézió irányába mutatnak.

A különböző társadalmi csoportok között ma is sokszor alapvető ellentétek húzódnak, hiszen más-más hasznát kívánják élvezni a Balaton nyújtotta lehetőségeknek. A múltban (szinte folyamatosan) ilyen viták zajlottak az érdekcsoportok között. *Schleicher* ezt a folyamatot a balatoni identitás és kultúra hordozásáért folytatott kultúrharcnak írja le. Mindez a 20. század

¹⁴ 311/2007. (XI.17.) Kormányrendelet a kedvezményezett térségek besorolásáról

első felében a hagyományos balatoni kultúra totális visszaszorulását eredményezte és vált a térség egy európai fogalmakkal és kulturális tartalmakkal megtöltött üdülőhellyé (Schleicher 2010, 2014).

E sematikus kép a gyakorlatban és a mindennapi együttélés tekintetében azonban sokkal árnyaltabb. A korábbi kutatások (BIÜ 2002/A, 2002/B, 2004) eredményei számos kooperációs formára utaltak, amely a társadalmi csoportok közötti szimbiózisként is felfogható. Ezek közül szemléletes példaként emelhető ki a külföldi ingatlantulajdonosok által biztosított jövedelemszerző lehetőségek, alkalmi munkák.

A helyi társadalmi érdekcsoportok konfliktusai napjainkban is léteznek és a múltbélielhez nagyon hasonló problémák mentén szerveződnek. Ezek települési szinten nagy mennyiségben dokumentálhatók, mint erre több példát is bemutatam korábbi tanulmányomban a nyaralók és „öslakosok”, ingatlantulajdonosok és helyi önkormányzatok viszonylatában (Kabai 2014). A balatoni társadalom törésvonalai élők és minden olyan probléma mentén felszínre törnek, amely közvetlenül sérthet egy-egy érdekcsoportot. A társadalmi tőke szempontjából fontos együttműködés dimenziói sok esetben nem tudnak megvalósulni, még ha az egyén szintjén működnek is ezek az összetartó erők. E problémakör részletesebb hátterét és napjainkig ható aktualitását módszeres empirikus kutatásoknak kellene feltárniuk.

Az érdekelletétek mentén tapasztalható széttagoaltság ellenére a térség népességének és érdekcsoportjainak területi kötődése mérhető és határozottan kimutatható, immár egy évszázadra visszamenőleg, amelyet a kohézió legfőbb mozgatórugójának tekinthetünk. E folyamatnak fontos állomásai a már fentebb bemutatott önkormányzatiság irányába mutató 20. század eleji törekvések és civil kezdeményezések, amely a helyi társadalom önértékelésének, intézményesülési vágyait illusztrálja.

Az intézményesülési célok hátterében, ösztönző tényezőként a rendkívül erős területi kötődés, identitás áll. Oláh 2000-es évek elején végzett kutatásai igazolták, hogy gyakorlatilag minden balatoni társadalmi és érdekcsoport körében kimutatható a területi identitás és kötődés.

2001-ben a BKÜ-ben és a környezetében található települések vezetőinek bevonásával zajlottak kutatások, amelyek azt támasztották alá, hogy a helyi politika szintjén is jelen van az összetartozás tudata (Oláh 2002).

2002-ban végzett kérdőíves kutatások rámutattak, hogy a helyi lakosok egyöntetű véleménye szerint minimálisan 10 évnek kell eltelnie, hogy egy beköltöző teljesen *balatoninak* tarthassa magát. A lakosok túlnyomó többségének mindennapi feladatai, ügyei a BKÜ területén belül zajlottak, amely az erős belső interakciókra utal (Oláh 2003).

Későbbi reprezentatív vizsgálatok rávilágítottak, hogy a Balaton önállósodásának gondolatát a megkérdezettek jelentős része támogatja: a területi önkormányzás valamilyen formájának támogatottsága 82%-os volt a felnőtt korú lakosság körében, míg a teljes közigazgatási önállóságot a megkérdezettek 81%-a pártolta. A helyi lakosság körében alig volt kimutatható a máshol meghatározó megyei identitás, amelyet a balatoni identitás írt felül. A Balaton térségét érintő három fejlesztési-statisztikai régió helyett a válaszadók 65%-a lakhelyét, az amúgy *de jure* nem létező Balaton régióhoz sorolta (Oláh 2007).

2000-es évek első felében végzett kutatások szerint a balatoni üdülőtulajdonosok 41%-a tartotta magát „*balatoni embernek*”. Azok körében, akik hosszabb ideje birtokoltak ingatlant a tó mellett, illetve az év jelentős részét is ott töltötték, a kötődés mértéke még nagyobb volt.¹⁵ A hazai társadalmi elit körében is határozott balatoni kötődés volt kimutatható (BIÜ 2004, 2006).

Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy az itt élő külföldiek körében is tetten érhető a térségi kötődés. E társadalmi csoport még kevésbé kiterjedt érdekérvényesítő erővel bír, de a 2000-es években számos olyan szervezet alakult, amelyek a Balatonnál tartózkodó külföldieket kívánta képviselni. Megjelentek a speciálisan nekik szóló helyi médiák, programok, vendéglátóhelyek is (Kovács et al. 2004).

Az idézett kutatások során kiderült, hogy a földrajzi környezet, az egyedi vonzerőt képviselő balatoni táj meghatározó identitásképző erőként jelentkezik. Az elit mintacsoporton végzett felmérésben a válaszadók 25%-a nevezte meg a tájat, mint a kötődést generáló erőt. A belföldi ingatlantulajdonosok megkérdezése során a természeti környezet volt az egyik döntő szempont a vásárlásuk során és a külföldi ingatlantulajdonosok esetében is hasonló értékek voltak mérhetők (BIÜ 2002/B, 2004, 2006).

A disszertációm alapjául szolgáló véleményvizsgálat során néhány kérdés a térségi kötődés témájához kapcsolódott. A helyi döntéshozói, civil, intézményi körben végzett megkérdezés a fent citált kutatások állításait erősítette meg. A válaszadók több mint 50%-a önmagát balatoni embernek tartotta, ez az érték közvetlenül a Balatonnál élők körében jelentősen nagyobb volt. A fentieket támasztja alá, hogy identitásképző erőként jelen esetben is a táj, a földrajzi környezet jelentkezett. A válaszadók 31%-ának a táj és a vidék, 25%-ának pedig konkrétan a Balaton hiányozna, ha el kellene hagynia ezt a térséget.

A kötődésen túl, a térségen belüli erős társadalmi kohézióra és társadalmi tőkére utal a balatoni civil szektor jellege és kiterjedtsége is. A nagyfokú polgárosultság folytán a helyi

¹⁵A nyaralótulajdonosok körében mért magas térségi identitás esetében fontos torzító szempontként jelentkezhetett, hogy balatoni tartózkodásuk idején került sor az adatfelvételre.

társadalomban nagyfokú önszerveződő képesség mutatható ki, amelynek egyik legfőbb ösztönzője, hogy a térséget érintő döntések jelentős része nem helyben születik. Mindez a Balatonnál összefügg az említett ténnyel, hogy a térség speciális problémáit felülről irányított szervekkel kívánták megoldani a mindenkori területpolitika szereplői. A központi hatalommal szembeni elégedetlenség a térségi társadalmi tőke erősödésére, a kollektív identitás kialakulására hatott ösztönzőleg.

Már a 20. század elején is rendkívül fejlett volt a balatoni társadalom önszervező képessége. 1948-at megelőző évtizedekben mintegy 700 civil szervezet működött a térségben (4,1/1000 fő). A társadalmi aktivitás koncentráltására utal, hogy az egyes településeken gyakran 10-nél is több szervezet volt jelen (*BKÜ Nonprofit...* 2002).

A rendszerváltást követően a Balaton térségének civil szektora is újrászerveződött. A legújabb 2013-as adatok szerint a BKÜ-ben összesen 2157 nonprofit- és 1880 civilszervezet működött. Csak a civilszervezeteket tekintve, országos átlagmutatóhoz (5,6 szervezet/1000 lakos) képest 2013-ban az üdülőkörzet egészének összehasonlítható mutatója 6,9 volt. A partközeli 52 településen átlagosan csaknem 8, míg a háttértelepüléseken 5,5 civil szervezet jutott 1000 főre. (Összehasonlítául: Budapest mutatója 7,8; a 18 vidéki megyeszékhelyeké 6,9.) A Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben a civil aktivitás és szerveződés lényegesen meghaladja az országos átlagot és a partmenti települések esetén kiemelkedően magas érték mérhető. Az országos viszonyokhoz hasonlóan a Balaton környékén is folyamatosan nő a regisztrált civil szervezetek száma, s a növekedés mértéke is hasonló (KSH-TSAR). A 2000-es évek elején a korabeli BKÜ területén működő civilszervezetek a becslések szerint mintegy 86 ezer tagot tudtak a soraikban (*BKÜ Nonprofit...* 2002).

A társadalmi tőke *putnam*i értelmezésében a kiterjedt civil szektor utal annak erősségére, ugyanakkor ez a szervezeti sűrűség nem feltétlenül van közvetlen okozati kapcsolatban a regionalizmussal is. A nagyszámú civil szervezet jelenléte nagymértékben köszönhető a polgárosodásnak, a városias fejlődésnek, valamint az előzőekben vázolt társadalomfejlődésnek. 2002-ben a balatoni civil szektor csaknem 60%-a sport, oktatás, kultúra, szabadidő témájú tevékenységekkel foglalkozott, szintén közel 60%-uk hatóköre egy vagy több településre terjedt ki. A balatoni közügyekkel erősebb kapcsolatban levő környezetvédelmi tevékenységet a szervezetek kevesebb mint 8%-a folytatott, területfejlesztési célokat 9%-uk határozott meg. (*BKÜ Nonprofit...* 2002) 2011-ben is hasonló

volt a helyzet: a mintegy 2200 civil szervezet többsége oktatási, sport, szociális tevékenységgel foglalkozott.¹⁶

A területi önállósodásához kapcsolódó társadalmi együttműködések olyan civil kezdeményezésekben jelennek meg legszembetűnőbben, amely a térségi szemléletet képviselik. Ezek közül a legnagyobb hatásúak és legtöbb tagot tömörítő *Balatoni Civil Szervezetek Szövetsége*, valamint a *Balaton-parti Fürdőegyesületek Szövetsége*, amelyek szerepét a későbbiekben bővebben tárgyalom. Ezek mellett több kisebb olyan térségi együttműködés is jelen van, amelyek egy-egy speciális cél mellé szerveződnek: közbiztonság, vízbiztonság, borkultúra, balatoni kultúra, gasztronómia, természetvédelem, stb.

A balatoni társadalom közügyek iránti fokozott aktivitását az is mutatja (és így a társadalmi tőke szintjére is utal), hogy a vizsgálatom időkeretében az országgyűlési választások során a balatoni egyéni választókerületekben a részvétel minden esetben (ha csak minimálisan is), de meghaladta az országos átlagot. Ez alól egyedül a 2014-es országgyűlési választás jelent kivételt. (6. táblázat)

	Balatoni egyéni választókerületek székhely szerint							
	Siófok	Balatonboglár	Marcali	Balatonfüred	Tapolca	Keszthely	Balatoni átlag	Országos eredmény
1998	56,08	55,81	50,75	65,19	58,17	57,24	57,2	57,01
2002	72,9	74,94	73,22	76,63	70,9	73,93	73,76	73,51
2006	61,73	65,75	61,29	73,68	66,78	70,18	66,57	64,39
2010	60,7	62,66	57,95	68,79	63,76	65,25	63,19	46,66
2014	60,35	x ¹⁷	57,21	62,08	59,9	60,26	59,96	61,73

6.táblázat: A balatoni egyéni választókerületek részvételi adatai az országgyűlési választások során

1998-2014 (%) (Nemzeti Választási Iroda adatai nyomán saját szerkesztés)

A balatoni társadalmi tőke egyéb jellemzőiről, mint az együttműködések, bizalom, részvétel viszonylag keveset tudunk, de egy újabb empirikus kutatás sok információval szolgált ezekről a kérdésekről is (Kabai 2016). Két balatoni elitcsoporton (a településvezetőkön és helyi vállalkozókon) végzett reprezentatív kérdőíves vizsgálat a térség gazdasági mutatók tekintetében különböző járásainak (Keszthelyi és Fonyódi) társadalmi tőke jellemzőit tárta fel. A két elitcsoport vizsgálata alkalmas arra, hogy általuk az adott társadalom egészéről véleményt formálhassunk, mivel mint arra a szociológiai vizsgálatok rámutattak, státuszuk révén nagymértékben tükrözik a közösségük, településük értékrendjét is (Kovács 2012).

¹⁶ Saját gyűjtés egykori Szociális és Munkaügyi Minisztérium adatbázisa nyomán.

¹⁷ A választókerületek áttekintésével ez az egység megszűnt.

A társadalmi tőke mérésére általánosan használt (lásd: European Social Survey, European Quality of Life Survey, valamint MTA TK és TÁRKI kutatások) személyközi és politikai intézményekbe vetett bizalom tekintetében a két balatoni járás értékei az országos értéknél jobbak. A korábbi kutatások (lásd pl.: Szabó – Róbert – Závecz 2013; Szabó - Gerő 2015) megállapításai a magyar társadalomban hagyományosan mind a személyek között, mind a politikai intézmények tekintetében általában gyenge bizalmi szintről szólnak, amely a társadalmi státuszok, szociál-demográfiai adottságok tekintetében erősen szóródik.

A balatoni elitcsoportok 11-es skálán mért átlagos bizalmi szintje (5,6 pontérték) a két járás esetében a személyközi bizalom esetében az országos átlagoknál (ESS 2015: 4,17) jelentősen magasabb értéket mutatott. Mindezt logikusan magyarázzák a megkérdezett csoportok státuszából eredő intenzív személyes kapcsolatait, ugyanakkor véleményem szerint nem elválasztható a balatoni közösségekre jellemző erősebb kollektív cselekvés képességétől sem, amely így a társadalmi tőke erősségét támasztja alá (Kabai 2016).

A térség társadalma kapcsán utolsóként egy fontos jelenségről szükséges még szólni, amely alapját jelentette az 1990-es években fellépő mozgalmaknak. A részben rejtett jövedelmeken és korai vállalkozási formákon nyugvó második gazdaság az 1980-as években egyes becslések szerint mintegy 25-30%-át tette ki a korabeli nemzeti összterméknek (Kemény 1984). Az idegenforgalom nyújtotta lehetőségekre építkezve a második gazdaság a Balaton térségében rendkívül erős volt, amely még a rendszerváltást követő években is meghatározta a térség gazdasági növekedését (Nemes Nagy 1995). Az informális csatornákon, családi kapcsolatokon alapulva, és számos szürke gazdasági megoldás révén (Bezsenyi 2014; Tóth 2014; Törzsök 2015) az 1980-as években a helyi társadalom vállalkozói rétegei komoly jövedelemre tettek szert, amely egy újfajta, saját érdekeit védő polgári mentalitást megjelenését eredményezte. Nem véletlen, hogy a rendszerváltás első politikai eseményei is éppen Balatonnál kezdődtek. Az 1985-ös választások során, erős konfliktusok árán szembe menve az állampárt szándékával, Keszthelyen olyan független parlamenti képviselőt sikerült megválasztani, aki határozottan kiállt a térség idegenforgalmi érdekei mellett (Oláh 1998).

Az elméleti fejezetben a regionalizmus társadalmi alapjai kapcsán négy, egymással szoros összefüggésben lévő adottságot azonosítottam. Ezek a történelmi hagyományok (amelyek taglalását az előző alfejezetben végeztem el), a társadalmi kohézió, a társadalmi tőke valamint az identitás.

A kohézió szempontjából a helyi társadalom szerkezetét tekintve több töréspontot lehet azonosítani. Egyrészt az eltérő érdekcsoportok (lakosok, nyaralótulajdonosok, stb.) között ellentétek húzódnak, amelyek már több mint 100 éve végigkísérik a Balaton közéletét. Ezek

az ellentétek számos esetben konfliktusokba torkollnak, amelyek a fejlesztések vagy a döntéshozatal gátjai lehetnek.

A társadalmi kohézió egyik töréspontja a Balaton térségén belüli életminőségi különbségek területe. A part menti és háttértelepülések viszonyában; vagy az egyes kistérségek, járások vagy településtípusok között a különbségek olyan mértékűek, hogy társadalmi kohézióról ilyen szempontból semmi esetre sem beszélhetünk. A társadalmi kohézió területi elkülönülését a civil szervezetek sűrűségének területi megoszlása, városi koncentrálttsága is erősíti.

A társadalmi kohézió az alapját e sokérdekű társadalom tagjai között a területi kötődés jelenti. A 2000-es években végzett kutatások mindegyik érintett csoportban erős balatoni kötődést és identitást mutattak ki. Ez a térségi identitás alapvetően két adottságból ered. Egyrészt a táji és természeti értékekből, amelyet az egyik legfontosabb szervezőerőként azonosíthatunk. A másik kötődést ösztönző erőt a saját érdekek védelme jelentheti. Mindegyik térségi társadalmi csoportnak jelen van az a képzelet és érdeke, amellyel e tájhoz kötődik. Az állandó népesség körében elsősorban az életminőség és gazdasági érdekeinek védelme áll a középpontban, az ingatlanulajdonosok, szezonálisan itt élők számára pedig a rekreációs értéket hordozó körülmények megőrzése jelenthet kiemelt hajtóerőt. Hasonló megállapításra jutott Oláh (1998), aki szerint *„az identitásnak lehet önálló tárgya a földrajzi környezet, mint ahogy a szociális és kulturális meghatározottságon túl erős lehet a valamely tevékenységhez, illetve a megélhetést garantáló körülményekhez való kötődés is.”* (Oláh 1998: 9) Mindez biztosíthatja a társadalomban az „összetartó erőt”, a kohéziót.

A harmadik kapcsolódó jelenség pedig a társadalmi tőke kérdésköre. A téma feltárása önálló kutatást nem végeztem, így csak utaltam arra, hogy a társadalmi tőke kiterjedtsége a Balaton esetében leginkább az erős civil szektoron, politikai részvételen, esetleges magasabb bizalmi szinten érhető tetten.

3.3. A Balaton gazdasági pozícióvesztése

Az alulról építkező folyamatok hátterének kapcsán az 1990-es években lezajló gazdasági átalakulás következményeit is tárgyalni szükséges. Az 1980-as évek prosperáló balatoni gazdaságával szemben a folyamatos visszaesésben erőteljesen sérültek a helyi társadalmi érdekek, csökkentek az elérhető jövedelmek. Mindennek a megtapasztalása hozzájárult a térségi önrendelkezési törekvések megerősödéséhez. A következőkben a balatoni gazdaság szerkezet átalakulását és annak negatív hatásait mutatom be.

Már az ezredforduló környékén született különböző fejlesztési dokumentumok¹⁸ is rámutattak, hogy a Balaton egy hanyatló turisztikai célterület, amelynek vonzereje, és így az idelátogatók száma az 1990-es évek eleje óta folyamatosan csökken. Ezzel együtt a térség nemzetgazdaságban betöltött szerepe is tartósan degradálódik, amely csökkenti a BKÜ érdekérvényesítő képességét, fejlődési potenciálját. Különösen szembetűnő volt ez a különbség az 1980-as évekkel összehasonlítva, amikor a belföldi és külföldi turizmusban egyaránt élen járt a térség, jelentős bevételeket biztosítva a gazdaság és a magánszféra szereplőinek.

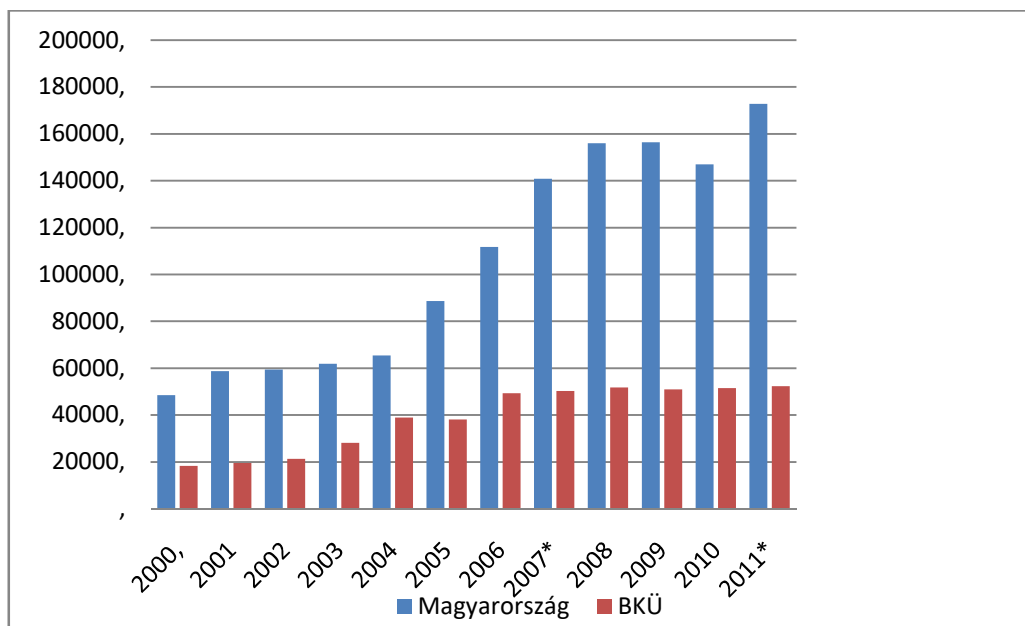
Az 1970-es évek végére a Kádár-korszak idegenforgalomban tanúsított nyitottsága és fejlesztései kiemelkedő eredményeket hoztak a Balaton számára is (Rehák 2011). Míg az 1960-as években csak alig több mint 200 ezer turista érkezett Magyarországra, ez az érték 1980-as években csaknem elérte a 10 millió főt (Kollega Tarsoly 2000). Az 1980-as évek elejére a Balaton vendégforgalma megközelítette az 5 millió főt. A hazai szállásférőhelyek 60%-a a térségben volt megtalálható, és mindennek nemzetgazdasági súlyát jól illusztrálja, hogy az országos valutabevételek 40%-a volt visszavezethető a balatoni idegenforgalomhoz. A térségben pihenők 50-60%-a külföldi állampolgár volt (Rátz 1999), közülük legjelentősebb arányban az egykori NSZK és NDK polgárai voltak, akik kvázi családegyesítésre használták a nyári hónapokat (Dömötörfi 2009) és rendkívül fizetőképes keresletet biztosítottak.

Az 1990-es évek legelején látványos hanyatlás indult meg, amely mögött összetett okok álltak. A turisztikai recessziót kiváltó folyamatok közül sok más mellett kiemelkedők voltak a környezeti problémák (a vízminőség romlása, angolnapusztulás), a turisztikai infrastruktúra korszerűtlensége, a volt szocialista piacok leépülése, valamint az általános recesszióval belföldi fizetőképes kereslet csökkenése. Az útlevíl liberalizáció következtében a magyar polgárok közül egyre többen tölthették szabadságukat külföldön; a fő küldőhelyek esetében pedig megszűnt a kényszer: a korábbi két német állam lakói már hazájukban is találkozhattak. Mindez a nyugati vagy mediterrán desztinációk növekvő vonzerejével és elérhetőségével párosult, főként a dél-szláv háborúk befejeződésével (Buday-Sántha 2007). Ezzel párhuzamos a kedvezményes vállalati, szakszervezeti és szociális üdültetés is csaknem teljesen megszűnt, amely egy jelentős fogyasztói piac elvesztését okozta. A turizmus általános hanyatlása a teljes balatoni gazdaságra kihatott, amelynek következményeivel a településeknek, a vállalkozói és szolgáltatói szektornak is szembesülnie kellett.

¹⁸ Lásd: *A Balaton turizmusának...*(2006)

Az idegenforgalomban bekövetkező módosulások nyomán az 1990-es évek végétől jelentős átalakult az üdülőkörzet gazdasági szerkezete. 1999. év végén még mintegy 25 ezer működő vállalkozást regisztráltak a BKÜ-ben, számuk alig több mint 10 év alatt, 2012-re már nem érte el a 17 ezret (KSH; KSH BKÜ 2014).

A gazdasági hanyatlás legszembetűnőbben a vállalkozói szektor elszegényedésében mérhető le. A 2000-es években a balatoni társas vállalkozások tőkeereje már messze elmaradt az országos értékektől és ez a szakadék évről évre mélyült. 2000-ben az országos átlag 38%-át, 2010-ben csak alig 35%-át érte el a helyi társas vállalkozások egy egysége kivetített tőkeereje. Míg az évtized közepén az országban a vállalkozói tőke kisebb megszakításokkal növekedni kezdett, eközben a BKÜ-ben ez az érték stagnált. Országos összehasonlításban a helyi vállalkozások relatív módon kezdtek elszegényedni. (10. ábra)

10. ábra: A vállalkozások átlagos tőkeereje Magyarországon és a BKÜ-ben 2000-2011 között (Ft). (Forrás: KSH-TSTAR, NAV)¹⁹

A fenti folyamatokkal párhuzamosan a balatoni gazdaság szerkezete is átalakult. A turizmusgazdaság sajátosságaiból adódóan a vállalkozói kedv a térségben hagyományosan rendkívül magas volt. 1995-ben az ezer főre eső vállalkozások száma még Budapest értékét is meghaladta, a változások évtizedében ez az érték jelentősen csökkent, de a 2000-es években a balatoni vállalkozássűrűség még mindig kismértékben magasabb volt, mint az országos vagy vidéki átlag. A mutatók azonban egyre közelebb kerültek egymáshoz. (7. táblázat)

¹⁹2007-es, illetve 2011-es értékek adatok alapját az előző évi működő társas vállalkozások száma adta, mivel ezekből az évekből nem áll rendelkezésre ilyen típusú adatgyűjtés.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
BKÜ	175,58	171,34	167,74	164,13	165,78	171,05	175,53	178,88	179,32	174,62	168,26	159,40	159,57	186,72	189,01	193,08
országos átlag	99,97	100,55	96,29	99,43	102,00	106,67	108,83	112,99	115,83	118,07	118,64	116,32	121,10	153,33	156,61	162,14
vidéki átlag (Bp. nélkül)	83,97	83,88	79,54	81,76	84,11	88,40	91,30	94,90	97,67	99,55	100,55	98,20	103,36	140,54	143,91	148,96
Budapest	172,61	177,12	174,56	182,98	187,68	195,62	192,05	203,11	207,14	211,72	209,48	207,51	209,83	217,20	219,92	227,66

7. táblázat: Az ezer főre eső vállalkozássűrűség a BKÜ-ben országos összehasonlítással 1995-2010 (KSH adatok, saját szerkesztés)

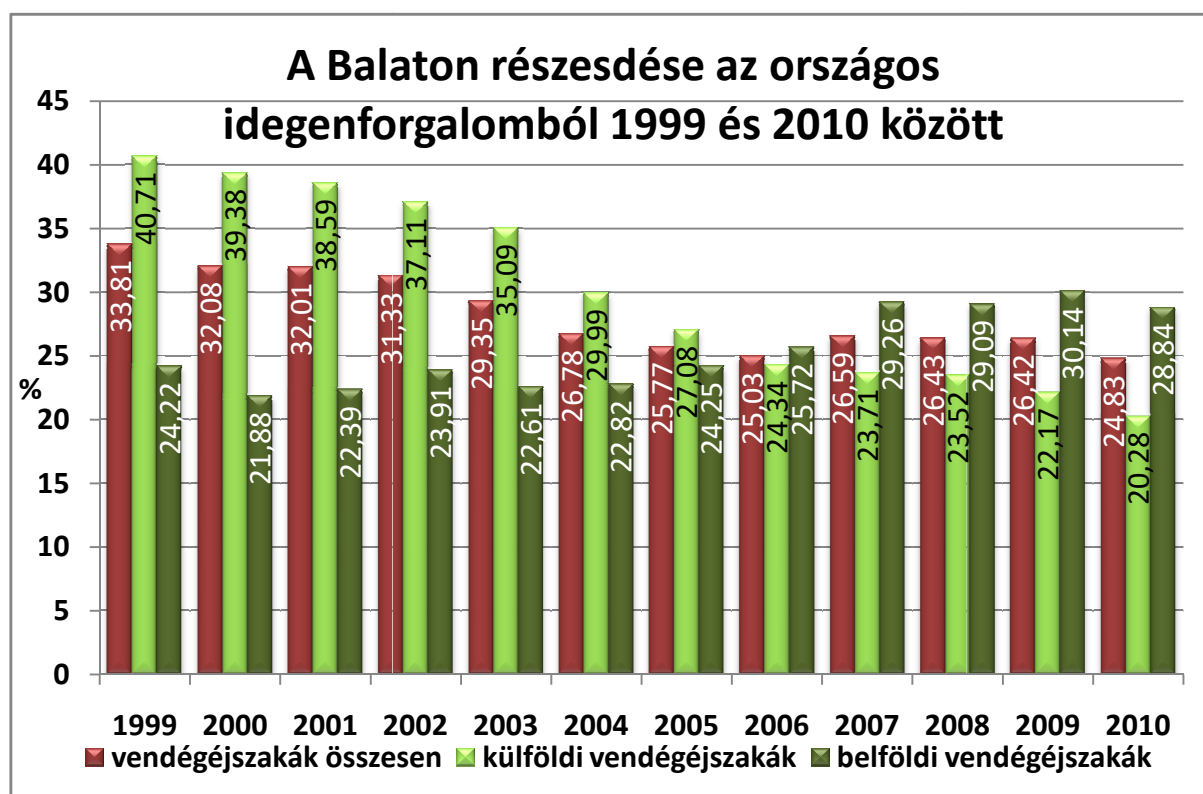
A gazdasági-szerkezetátalakulásról a hosszú távon eltérő statisztikai adatgyűjtési szempontok miatt nehézkes reális képet adni, így inkább csak a belső átalakulási tendenciákról lehetséges megállapításokat tenni. A térségben működő vállalkozások ágazati megoszlásáról a későbbiekben is alkalmazott statisztikai kategóriákhoz hasonló módon legkorábban 1996-ban állnak rendelkezésre adatok. Ekkor az ipar még viszonylag nagy arányban képviselteti magát, de a legnagyobb számban az idegenforgalmi igényekhez alkalmazkodó szolgáltatási ágazatok vannak jelen. Fél évtizeddel későbbi arányokban a legszembetűnőbb az ipar valamint a kereskedelmi ágazat szerepének csökkenése. Az idegenforgalmi szektor belső arányának növekedése más ágazatok fokozottabb leépülésének köszönhető, mivel számszerűleg az ide sorolt vállalkozások száma is rohamosan csökkent. A vizsgált időszak végére, 2012-re az ipari és kereskedelmi egységek száma és aránya tovább esett. Az idegenforgalomban érdekelt vállalkozások száma másfél évtized alatt megfeleződött, ugyanakkor a gazdaság szerkezetében betöltött aránya stabil marad. Hasonló arányban tudta megtartani a szerepét a mezőgazdaság és a logisztikai szektor is. A szolgáltatószektor diverzifikációjával a balatoni gazdaság hangsúlyosabb ágazatává vált, az idegenforgalom jelentette piactól nem elválaszthatóan. A térség gazdasági hanyatlásával tényleges funkcióváltás nem zajlott le, az ipar szerepének csökkenésével együtt a turizmus nyújtotta lehetőségek kiaknázására épül a gazdaság szerkezete. (8. táblázat)

Ágazat	1996 (%)	1996 (db)	2002 (%)	2002 (db)	2012 (%)	2012 (db)
Ipar	13	4208	8,8	1914	4,3	700
Kereskedelem, javítás	32,3	10504	26,3	5746	22,1	3628
Mezőgazdaság	5	1598	6	1299	4,7	765
Idegenforgalom	12,3	4016	16,9	3693	12,1	1979
Építőipar	13,2	4288	12,8	2794	11,7	1923
Ingatlanügylek, egyéb szolgáltatás	20,3	6598	23,6	5159	5	825
Logisztika	4	1334	5,8	1269	3,8	634
Egyéb szolgáltatási szektorok	x	x	x	x	36,3	5959
Összesen		32546		21874		16413

8. táblázat: A BKÜ vállalkozás-szerkezetének változásai 1996-2012 (KSH adatok, saját szerkesztés)

A Balaton térség gazdasági érdeksérelmének és pozícióvesztésének folyamatát tehát a turisztikai ágazat általános hanyatlása jellemzi leginkább. E folyamatok mögött az legjellemzőbb változás abban ragadható meg, hogy a 2000-es évtizedben csaknem a felére csökkent a turisztikai érdekltségű balatoni vállalkozások aránya. 2000-ben országos viszonylatban több mint minden tízedik (10%) turisztikai ágazatban működő vállalkozás az üdülőkörzetben regisztrált, arányuk 2010-ben már alig haladta meg a 6 %-ot. (KSH).

Annak ellenére, hogy a Balaton térsége továbbra is Magyarország második legnépszerűbb turisztikai célterülete és egyes években a forgalomban javulás mutatható ki, hazai szerepe közel két évtizede folyamatosan csökken. 1995-ben még az összes magyarországi kereskedelmi vendégéjszaka 27%-át töltötték el a térségben, egy évtizeddel később már csak 22,5%-át, majd a vizsgált időszak végére 20%-ra esett e mutató (2013 – 20,2%). (Turizmus Magyarországon 2013; KSH).

11. ábra: A BKÜ-ben előállított összes vendégéjszaka (*kereskedelmi és magán*) aránya országos összehasonlításban (KSH adatok, saját szerkesztés)

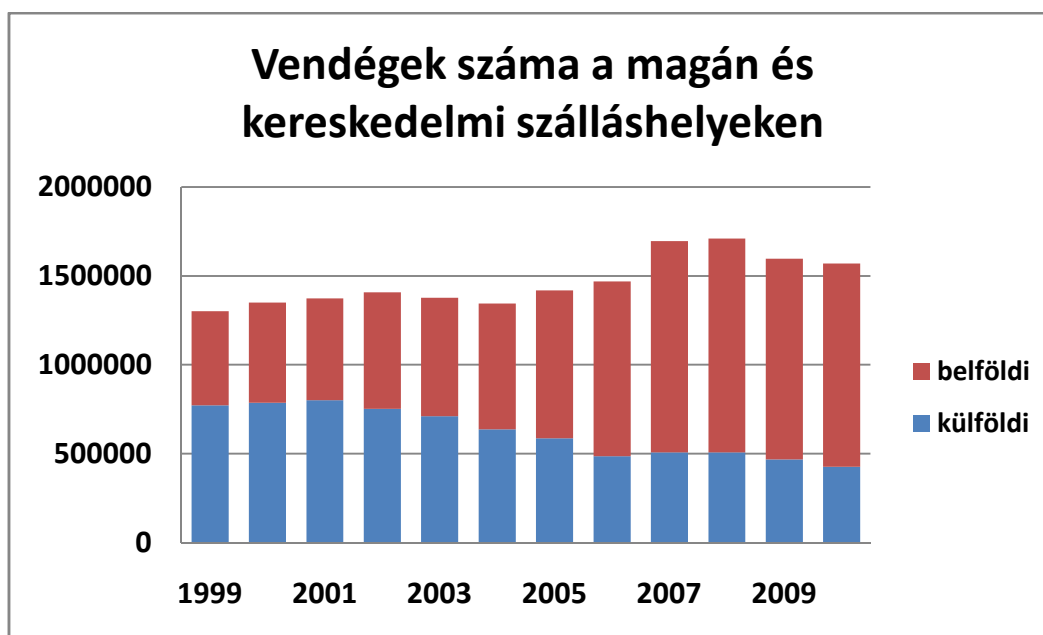
Az idegenforgalmi vállalkozások számának csökkenésével párhuzamosan alakult a térségben rendelkezésre álló szálláshelyek számának módosulása is. Míg 2002-ben több mint 250000 férőhely volt a Balatonnál, addig 2010-re ez 200000-re csökkent, amely közel 20%-os visszaesést jelent. Ez a csökkenés mintegy folytatása az 1990-es években megindult változásoknak, amely az egykori vállalati, szakszervezeti üdültetés gyakorlatilag teljes megszűnésével indult, majd folytatódott a megváltozott keresleti igényekből eredő minőségi fejlesztésekkel. A 2000-es évtized végén a különböző beruházásoknak köszönhetően a kereskedelmi szállásférőhelyek száma ismét növekedési pályára állt, míg a magánférőhelyek kapcsán továbbra is a csökkenés a jellemző. A vizsgált időszakra vonatkozóan elmondható, hogy a hazai férőhelyek mintegy 35-40%-a található a BKÜ-ben. (KSH)

A visszaesés a balatoni szálláshelyekre érkezők számának alakulásban nem jelentkezik ilyen erőteljesen. 1999-ben 1300000 vendég fordult meg a szálláshelyeken, majd nem egyenletes emelkedés után 2008-ban már 1700000 fő. 2008-at követően megint csökkenni kezdett a vendégszám, amely a gazdasági válsággal is kapcsolatos lehet. 2010-ben mindegy 1560000 töltöttek egy vagy több napot valahol a térségben.

Az turisztikai adatok értékelésénél figyelembe kell venni, hogy csak a kereskedelmi szálláshelyekre vonatkozóan létezik megbízható információ, míg a magánszállásadás tendenciái a szektor szürke jellege miatt valójában nem mérhetőek. A becslések szerint a kereskedelmi szálláshelyek forgalma ténylegesen csak egytizedét teszi ki a teljes piacnak, és a magánszálláshelyek forgalmával a valós éves vendéglétszám a kétezres években jelentősen nagyobb volt. (BKÜ Helyzetelemzés 2013)

Figyelemre méltó, hogy míg a belföldi vendégeknek köszönhetően növekedett a vendégek száma a Balatonnál, addig a külföldiek száma jelentősen csökkent. 2001-ben 800000 külföldi fordult meg a szállásokon (kb. 60%). 2010-ben már mindössze csak 430000 fő, amely az összforgalomnak csak mintegy 27%-át adta. Számszerűleg közel 50%-os volt a visszaesés.

Ezzel szemben a hazai vendégek esetében jelentős volt a növekedés. 1999-ben 530000 hazai vendég fordult meg a balatoni szálláshelyeken, 2010-ben 1150000, ami több mint 60%-os növekedést jelent. (12. ábra)

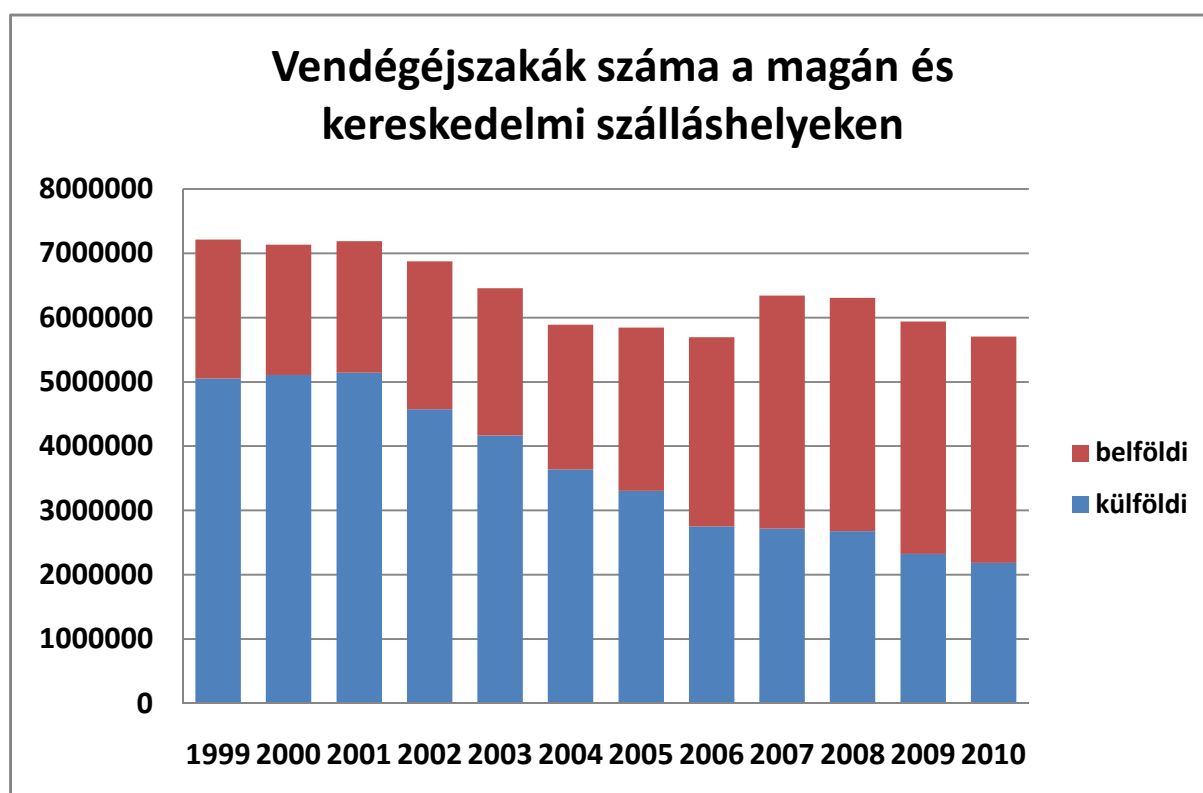

12. ábra: A BKÜ vendégforgalma és megoszlása (KSH adatok)

Az elmúlt évtizedben hiába növekedett a vendégek száma (amely természetesen még így is messze elmarad 1980-as évek értékeitől), összességben sokkal kevesebb időt töltenek el a Balatonnál: a szálláshelyeken mért vendégéjszakák száma jelentősen csökkent. Az ágazat gazdasági teljesítményének visszaesése mögött, a fizetőképesebb külföldi vendégek elmaradásával párhuzamosan, döntő tényezőként ez áll. Míg 1999-ben 7200000

vendégéjszakát regisztráltak a térségben, ez változó ütemben, de 2010-re 5700000-re csökkent, amely kb. 20%-os visszaesést jelent.

A külföldi vendégek által eltöltött vendégéjszakák számában hasonló visszaesés volt tapasztalható mint a létszámukat tekintve. A 2001-es évben mért legjobb arányhoz képest (5144000 vendégéjszaka, kb. 71%) 2010-re általuk eltöltött éjek száma 2184000-re esett vissza, amely 38%-os részesedést jelent. Belföldiek aránya ennek fordítottjaként növekedett. (13. ábra)

13. ábra: A BKÜ vendégéjszaka forgalma a vizsgált évtizedben (KSH adatok)

A gazdasági problémákon túl, a térségi együttműködések megértéséhez is rendkívül fontos jelenség a balatoni idegenforgalom koncentráltasága. Köztudomású, hogy az üdülőkörzeten belül általában a vízparti, partközeli területek jelentősen nagyobb turisztikai potenciállal bírnak, mint az ún. háttértelepülések. Ebből eredően a BKÜ fejlesztésének korszakokon átívelő egyik kiemelt célja a vendégforgalom területi szétterítése volt.

A kereskedelmi szálláshelyekre érkező vendégek 95-96%-a 1994-ben partközeli területen töltötte idejét. Ez az érték hosszú ideig tartotta magát és csak 2005-re csökkent 90%-alá. Közel 20 év viszonylatában a háttértelepülések szerepe a vendégforgalomban mindössze

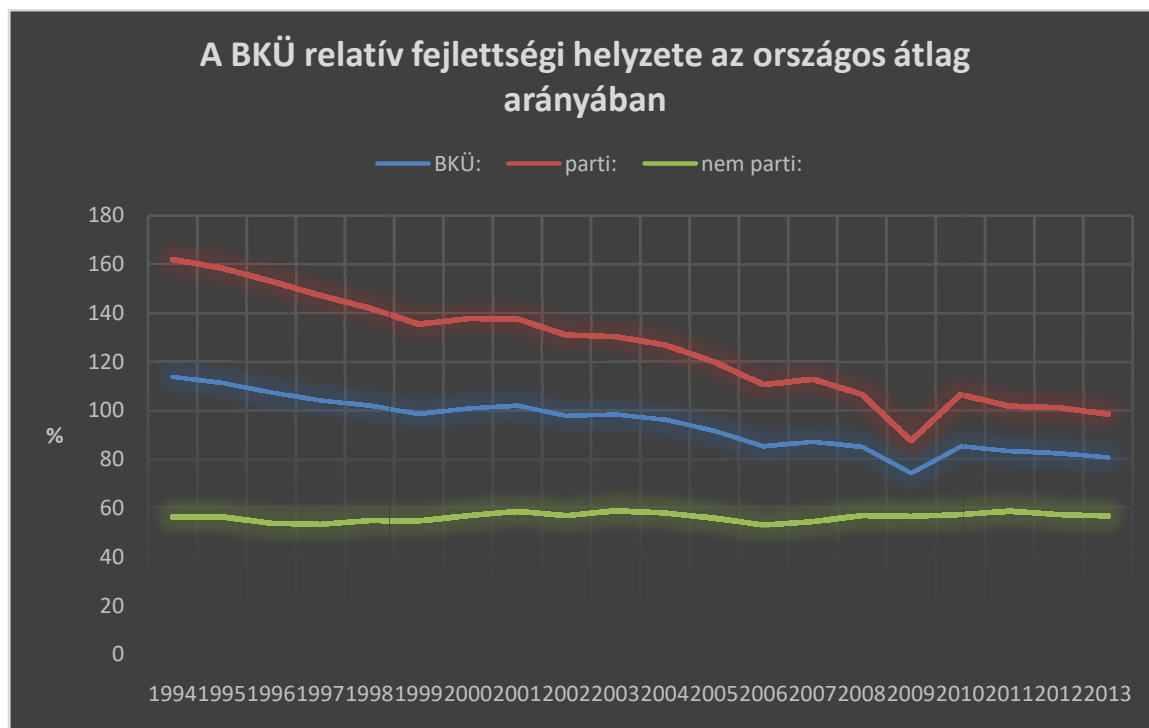
10%-kal növekedett, azonban e változás mögött szinte kizárólagosan Zalakaros fürdőhely népszerűsége áll.

A balatoni turizmus-ágazatot a kereskedelmi szálláshelyek felületén gyakorlatilag négy település uralja. Balatonfüred, Hévíz, Siófok és Zalakaros városok a teljes balatoni kereskedelmi vendégéjszaka forgalmának mintegy felét termelik meg. E települések jelentősége az üdülőkörzeten belül folyamatosan növekszik, míg 1999-ben az összes balatoni vendégéjszaka alig 38%-át töltötték el e helyeken, 2010-et követően ez az érték már meghaladta az 50%-ot. E települések erősödésével párhuzamosan az összes egyéb balatoni település veszített pozícióiból (KSH). Ez eredményezi azt, hogy a balatoni turizmus (ebben a perspektívában) nem a szétterülés irányában mozdult el, hanem a térségen belüli központok köré igen jelentősen koncentrált. A kiemelt üdülőkörzet jelentős területei egyre kisebb jelentőségű, vagy számos település esetében semmilyen formában nem kapcsolódnak be turizmus működésébe, amely természetesen a belső együttműködések és feszültségek, érdekképviselő kereteit is meghatározza, valamint hozzájárul az elégedetlenség növekedéséhez.

Összegezve az említett tendenciákat, a BKÜ 1990-2000-es években elszenvedett a pozícióvesztését és belső ellentmondásait a települési gazdasági erő (TGE - GDP) jelzőszám segítségével szemléletesen lehet bemutatni (Lócsei-Németh 2006; BKÜ Helyzetelemzés 2013; *A Balaton régió jelene...*2012).

A területi GDP előállítás tekintve a Balaton térsége összességében Magyarország jól teljesítő vidékei közé tartozik, legalábbis a partközeli települések vonatkozásában. Közülük is kiemelkedik a Hévízi statisztikai kistérség, ahol az egy lakosra jutó gazdasági teljesítmény tartósan meghaladja a magyar vidéki átlag másfélszeresét. A negatív példát, a fent említett társadalmi jelenségekkel összefüggésben az egykori Marcali és a Lengyeltóti kistérségek jelentik, amelyek tartósan átlagos alatti értékeket ér el.

A BKÜ gazdasági teljesítménye az 1990-es évek közepe óta folyamatosan csökken a magyar vidéki átlaghoz képest. Az egy lakosra jutó TGE (GDP) 1994-ben még 40%-kal volt magasabb a Balaton térségében, mint a vidéki átlag, 2009-re ez az előny teljesen eltűnt, mindössze 1%-ra zuhant. Ebből következik, hogy a Magyarországon megtermelt összes jövedelemből évről-évre kevesebb esik e térségre. Míg 1994-ben a hazai GDP-nek majdnem 3%-a jutott a BKÜ területére, ez az érték 2009-re 2%-alá csökkent (*A Balaton régió jelene...*2012), és e tendencia később is folytatódott. (14.ábra)

14. ábra: A BKÜ relatív fejlettségi helyzete országos összehasonlításban a települési GDP összértékeinek vonatkozásában 1994-2013 (BIÜ-PE adatok nyomán)

A balatoni gazdaság elmúlt évtizedeiről összefoglalóan megállapítható, hogy a gazdaság szerkezete átalakult, az ipari szektor leépülésével az idegenforgalom és a szolgáltatások szerepe még dominánsabb lett. Ennek következtében a térség gazdasága erősen kitett e szektorok változásainak. A turisztikai kereslet negatív változásai, mint a külföldi vendégek elmaradása és a tartózkodási idő drasztikus csökkenése negatív hatásokat generált. Mindez a térség elszegényedését és nemzetgazdaságban betöltött egyre kisebb szerepét eredményezte a rendszerváltozást követő 20-25 évben.

A regionalizmus és területi politika vonatkozásában a térség gazdasági hanyatlása kétirányú hatásokat generál. A helyi szereplők körében az észlelt pozícióvesztés alapvetően arra ösztönöz, hogy a felülről meg nem oldott problémákat csakis helyi szervezésben, alulról építkezve lehet megvalósítani, amely az 1990-2000-es évek kezdeményezéseinek egyik döntő háttére volt. A tartósan negatív tendenciák ösztönzőleg hatnak azon gondolatok megszületésére, hogy a hatalom nem képes e folyamatokba érdemben beavatkozni és eszköztelen a térségi gazdaság megfelelő fejlesztésben. A központi területi politika irányában e hanyatlás éppen ellentétes hatást vált ki: a térség nemzetgazdaságban betöltött egyre kisebb jelentősége az érdekképviselő hatékonyságát csökkenti.

4. Területi politika a Balaton térségében a 2000-es években

4.1. A magyarországi terület- és fejlesztéspolitika sajátosságai a 2000-es években²⁰

A Balaton térség területpolitikai pozicionálását megelőzően érdemes áttekinteni azokat jellemvonásokat, amelyek a hazai szabályozást és térszervezési törekvéseket jellemezték a rendszerváltozás éveit követően. A vizsgált területet érintő intézményi keretek természetesen nem önmagukban álltak, hanem részét képezték azoknak a hazai folyamatoknak, amelyek a fejlesztési terek lehatárolását; a top-down, illetve bottom-up rendszerek kialakítását eredményezték.

Magyarország fejlesztéspolitikájában a szocializmus idején, a politikai rendszer jellegéből adódóan, a top-down rendszer volt a jellemző, és a hivatalos közigazgatási egységeken kívül nem voltak önállóan szerveződő területi formációk. A rendszerváltozás lezárta a szocialista rendszer területfejlesztési gyakorlatát, és az ez követő átmenet részben felszámolta azok eredményeit (Fábián - Forman 2011).

1990 után a különböző új jogi szabályozások lehetőséget adtak az alulról jövő kezdeményezéseknek, amelyek egyik formája a területi alapon való társadalmi, gazdasági szerveződés volt. Ekkor, főként az 1990-es önkormányzati törvény elfogadásakor, a szakmai és politikai oldal egyaránt a decentralizáció és a bottom-up közigazgatási modell kiépítése mellett foglalt állást (Pálné 2001).

A rendszerváltozással járó társadalmi, gazdasági krízisek helyi kezelése miatt ebben az időszakban egyrészt megindult a területfejlesztés top-down módon (pl. hátrányos helyzetű térségek kijelölése, támogatása) történő alkalmazása; másrészt helyi fejlesztési célú kezdeményezések is jelen voltak, amelyek mellett az önálló közigazgatási egységként létező települések feladataik közös megoldására megindították a térségi szerveződéseket is. Mindezek együttes hatására a meglévő területi szintek, egységek mellett megjelentek a különböző fejlesztési céllal felálló új térségek. Az 1990-es években mindezekre sorra készültek a térségi fejlesztési stratégiák, dokumentumok, ám ezek java csak terv maradt, mivel nem voltak érdemi lokális, regionális és országos források a fejlesztési célok megvalósítására.

²⁰ Az alfejezet elkészítéséhez ezúton köszönöm Szabó Pál nélkülözhetetlen inspirációit. (lásd: Kabai – Szabó 2016)

A fejlesztéspolitika első országos dokumentuma, az *Országos Területfejlesztési Konceptió* 1998-ban készült el. Ez azonban érdemi hatást nem tudott kiváltani, mivel az ágazati politikák uralma és zömében a forráshiány volt jellemző a területpolitikában. Az 1990 után önkormányzati státuszt kapó megyék esetében sem volt jobb a helyzet, mivel az 1996-ban megszületett területfejlesztési törvény révén felálló megyei szintű területfejlesztési tanácsoknak, bár voltak fejlesztéspolitikai célkitűzéseik és dokumentumaik, forrásaik viszont alig álltak rendelkezésre. A jogszabályi környezet gyakori változása, a területi szintek lehatárolásának többszöri átalakítása mellett nem alakult ki egy egyértelműen alulról vagy felülről szervezett hazai területi szakpolitika-rendszer.

Az átmeneti korszak forráshiányos állapotán az EU előcsatlakozási alapjai, majd az EU pénzügyi alapjai változtattak, amelyek azonban a hazai területfejlesztést is gyökeresen megváltoztatták. Az Európai Unióhoz való csatlakozás több változást hozott a magyarországi területi szintek esetében: összefoglalva leginkább az volt a jellemző, hogy az alulról jövő kezdeményezésekként korábban felálló térségeket, térségi beosztásokat sorra felváltották a felülről diktált területi felosztások, egységek, eszközöként az egyre inkább felerősödő top-down fejlesztéspolitikának (Szabó 2013).

Magyarországon a NUTS és LAU rendszer szerint 5 szint található. Ebből a NUTS 1 szinten három, funkciók nélküli statisztikai régió, a NUTS 2 szinten hét, pár éve létrehozott fejlesztési régió volt a vizsgált időszakban, míg a NUTS 3 szinten a megyéket (19) és a fővárost találjuk. A LAU 1 szinten a többször átnevezett és átalakított kistérségek (jelenleg a járások), a LAU 2 szinten pedig a települések vannak. Ezekből a NUTS 2 és NUTS 3, valamint a LAU 1 szint az, amelyeken keresztül a top-down és bottom-up rendszer viszonya elemezhető.

Az 1990-es évek közepén, az *Eurostat* számára, területi statisztikai adatgyűjtés céljából létrehoztak egy regionális szintet, amelyek egységei több megyéből álltak (Agg 2007). Az 1996-ban megszületett területfejlesztési törvény kimondta, hogy kétféle régió lehet a fejlesztéspolitikában: a tervezési-statisztikai régió, amely alatt a már meglévőket értették, valamint a fejlesztési régió, amelyet a megyék, társulással, önállóan alakíthattak ki. Utóbbi meg is indult, de mivel volt olyan megye, amelyik kettő régióba is belépett, és volt olyan, amelyik egyedül akart egy régió lenni, így ezek hatására az 1998-ban megszületett első országos területfejlesztési koncepció 7 fejlesztési régiót írt le, amelyek az akkorra már véglegesen kialakított, korábbi tervezési-statisztikai régiók voltak. A régiók élén regionális fejlesztési tanácsok álltak fel. Az ország 2004-es uniós csatlakozásáig sikerült azt elérnie a kormányoknak, hogy tervezési-statisztikai régiók legyenek az EU regionális politikájának alanyai, szemben a választott testülettel rendelkező területi közigazgatási egységekkel, a

megyékkel, amelyek NUTS 3 szintűek lettek (Agg 2007). Ezzel a top-down fejlesztéspolitika nyert teret, főként, hogy a régiók élére kerülő regionális tanácsok testületeiben a jogszabályi előírás révén a kormányzati képviselők voltak többségben. 2004-ben a törvény módosításával megszüntették a kétféle régiótípust, majd később még inkább egyértelműsítették, hogy a régió Magyarországon a hivatalos NUTS 2 régiókat jelenti.

Az első időszakban azonban – a felkészültség nem kellő mértéke miatt – csak egy regionális operatív program volt Magyarországon, ugyanakkor a 2007-2013-as ciklusban már hét regionális operatív program lépett életbe a hét régió számára. Ezek a regionális fejlesztési programok azonban kevésbé tükrözték a bottom-up szemléletet, köszönhetően a felülről érkező szándékoknak sok elemükben rendkívül hasonlóan álltak fel és a központi kormányzat akarata az idő előrehaladtával csak erősödött.

A LAU 2 szint esetében kezdetben szintén megfigyelhető a bottom-up és top-down rendszer keveréke, majd utóbbi felülkerekedése. Magyarországon a települési szint felett már történelmileg is létezett a mikrotérsegek szintje (járások), amelyek funkciója politikai korszakokként rendkívül változatos volt. A rendszerváltozás után az államigazgatás ösztönözte a települési társulások, kistérségek létrejöttét, és ezek hatására többféle típus jött létre (Farkas 2003). Emellett a KSH 1994-ben létrehozott egy kistérségi besorolást adatgyűjtési célból. Az 1996. évi területfejlesztési törvény hivatalos formába öntötte a kistérséget, mint területfejlesztési egységet. Ezután sorra szerveződtek illetve alakultak át a kistérségi szerveződések, amelynek nagy ösztönzője volt, hogy tagot delegálhattak a megyei területfejlesztési tanácsba, másrészt a top-down területfejlesztés ezen a szinten és formában kezdte el támogatni a kistérségeket. Ezzel megindult a megyékben az alulról jövő szerveződéseknek a hivatalos kistérségi felosztáshoz való idomulása. Innentől kétféle formája élt a kistérségnek, egyrészt a hivatalos, felülről kijelölt kistérségek (amelyek száma és területi beosztása azonban többször megváltozott az évek alatt), másrészt az alulról jövő kezdeményezések alapján létező különböző település-együttesek társulási formációi. Utóbbi önerőből, pályázati forrásokból stb. tudta magát fenntartani.

A következő látványos lépést a kistérségek történetében egyrészt a (hivatalos) kistérségi területfejlesztési tanácsok megjelenése (a területfejlesztési törvény 2004. évi módosításával), másrészt az ún. hátrányos helyzetű (HH) és leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségek kijelölése és jelentős anyagi támogatása jelentette. Ezek tovább erősítették a top-down rendszert, ugyanakkor tény, hogy a kistérségi testületek tagjai legalább a térségen belüli települések polgárai voltak. A 2010-es kormányváltás után azonban még ez a kistérségi rendszer is megszűnt, eltörölték. Ugyanakkor egy még inkább top-down jellegű

mikroregionális szintet hoztak létre: 2013-ban kialakításra, majd bevezetésre került egy új mikroregionális szint (járás), amely először egy dekoncentrált államigazgatási egységként lett meghatározva (kinevezett vezetővel). 2014-től elviekben azonban fejlesztéspolitikai szerepet is kapott a területfejlesztési törvény módosításával. (Ennek azonban a disszertáció elkészítésének idején nincsen tényleges funkciója.)

A magyarországi területfejlesztés térségi problémaköre kapcsán utoljára két térséget kell kiemelni: a fővárosi agglomerációt és a Balaton térségét. A már említett 1996. évi területfejlesztési törvény kezdetben ezt a két speciális hazai térséget nevesítette és státusszal ruházta fel. Előbbi a fővárost és a környező megyét (Pest) jelenti, kiemelt státusza emiatt indokolt, azonban itt nem tárgyalt problémák miatt e téregység területpolitikai kezelése nem oldódott meg.

A másik nagyobb területű, speciális térség, a Balaton esetében, (mint a későbbiekben tárgyalom) egy alulról építkező fejlesztéspolitikát támogató egységről beszélhetünk, ugyanakkor a top-down területfejlesztési rendszerben e törekvéseket a vizsgált időszakban nem tudta érvényesíteni.

A területi szintek dimenziójában hiába történt meg a hazai fejlesztéspolitika modernizációja, az erre épülő intézményrendszer nem volt alkalmas ennek megfelelő irányítására. Az irányítási szervezetek ciklusonkénti változása, a régiók szerepének kidolgozatlansága és a (politikai és szakmai) konszenzus szinte teljes hiánya a hazai területfejlesztésben az érdemi decentralizáció lényegében teljes elmaradását eredményezte. (Horváth 2010)

A magyarországi területfejlesztés rendszere meghatározta azokat a korlátokat, amelyek keretében a balatoni alulról-építkező kezdeményezések kifejthették tevékenységüket; valamint a területpolitika eredménytelenségei viszont a társadalmi mozgalmak erősödését ösztönözték. A következő alfejezetek bemutatják a Balatont érintő területpolitikai kereteket, valamint részletesen megvizsgálják, hogy a területfejlesztés milyen eredményeket tudott elérni és ezek milyen hatással voltak az alulról-építkező kezdeményezésekre.

Önálló alfejezetben nem tárgyalom, így itt szükséges megjegyezni, hogy a balatoni alulról-szerveződő mozgalmak megerősödésére, pontosabban a „*Balaton régió*” gondolatára a fenti területpolitikai folyamatok is hatottak. Az ún. lopakodó regionalizáció több mint évtizedes folyamata tartósan napirenden tartotta a fejlesztési és közigazgatási régiók kérdéskörét, nem is beszélve a ténylegesen megvalósult intézkedések hatásairól (Lásd pl.: Pálné 2001, 2004, 2013; Horváth 2003; Illés 2001; Rechnitzer 2012; Rechnitzer – Smahó 2011). Ha hosszú időn keresztül nem lett volna jelen a hazai területi politikában a régiók ügye, feltehetőleg nem, vagy közel sem ilyen formában jelenik meg a térség önszerveződésének vágya.

4.2. A Balaton-térség helye a hazai területpolitikában, a BKÜ létrejötte és szabályozása

Mint a fentiekben tárgyaltam, az 1950-es évektől az 1990-es évekig a mindenkori központi kormányzat a Balaton térség fejlesztését és kezelését alapvetően két irányból, de teljesen *top-down* szemlélettel kívánta megoldani. Egyrészt létrejöttek azok a szabályozási tervek, amelyek a területrendezés és környezetügy eszköztárával a térség élhetőségének, táji minőségének kereteit igyekeztek biztosítani. Ezek a szabályozások alapvetően kijelölték a fejlesztések (infrastrukturális, gazdasági, környezetvédelmi) területi hatályát. Másrészt a fejlesztések, beruházások koordinálására csak a térséggel foglalkozó, de kizárólagosan felülről szervezett, központi irányítású szervezetek működtek. Röviden érintettem azt a kérdést is, hogy ez az eszköztár és irányítási rendszer nem volt elégséges, hiszen az 1990-es évekre a térség környezetileg és infrastrukturálisan is leromlott, amely a turizmus és a helyi gazdasági általános hanyatlásával párosult. Ezzel párhuzamosan (és szerves összefüggésben) az alulról építkező törekvések is újraéledtek, amelyek a térség fejlesztésének és irányításának szemléletét alapvetően új irányba terelte, amelyben már a bottom-up jelleg is valamelyest jelen volt. E folyamat közel egy évtizedig elhúzódott.

A rendszerváltás folyamatában, valamint a térség közügyeinek megoldatlansága miatt nagyon hamar nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes minisztériumi hatáskörökben lévő ágazatok mielőbbi összehangolására van szükség (Jelenka 2008). Ez a felismerés találkozott az önkormányzatokat tömörítő *Balaton Szövetség* részéről meglévő térségi szándékokkal és fejlesztési vágyakkal. E folyamatok nyomán jött létre a *Balaton Regionális Tanács* 1993. első hónapjaiban. A *Balaton Regionális Tanács* elveikben a Kormány és egyéb szervezetek javaslattevő, érdekegyeztető, koordináló és pénzügyi beruházásokat is előkészítő szerve lett. A tanács felelt az üdülőkörzet fejlesztésért, elsősorban az infrastrukturális feltételek megteremtéséért, bővítéséért. Az alulról-építkezés irányában történő nyitás jellegéből adódóan munkájában már a helyi szervezetek képviselői is helyet kaptak. A széles hatáskörök és feladatvállalás ellenére e szervezet rövid életű volt és csekély eredményeket ért el. A kiszámítható anyagi és stabil jogi háttér megteremtésének hiányában az 1994-es kormányváltást követően az együttműködés lehetőségei és a tanács munkája fokozatosan leépült, bár hivatalosan még sokáig nem szűnt meg (Marton 2013).

A térség irányítása ezt követően részben megoldatlan volt, amelynek pótlására 1996-ban a korabeli kormányzati struktúrán belül önálló kormánybiztost kapott a Balaton *Nemcsók János* személyében. Feladatkörében a rendszerváltás előtti, sőt az 1945 előtti szemlélet tükröződött,

hiszen a kormánybiztosnak az érintett tárcák közötti koordinációt kellett ellátnia, hangsúlyosan az ökológiai és környezetvédelmi problémák kapcsán.

A modern hazai területpolitika megszületése az 1996-os területfejlesztési törvényhez kötődik, amely a Balaton-térség életében is gyökeres változásokat eredményezett. Az 1996. évi XXI. tv. *A területfejlesztésről és területrendezésről* a területfejlesztés céljainak meghatározása mellett az intézményrendszert is felállította, országos, regionális, megyei, kistérségi (és települési) szintekre meghatározva a feladatköröket. E szintekre vonatkozóan a megfelelő döntéshozói és szervezeti keretek is felállításra kerültek. Mindehhez a megfelelő fejlesztési eszköztár is kialakításra került, decentralizált források álltak rendelkezésre. A törvény centrumában kezdetben a megyék álltak, akik fejlesztési stratégiájuk mellé megfelelő forrásokat és kompetenciákat is kaptak. A regionális szint ebben a korai időszakban még csak tervezési-statisztikai dimenziókban jelent meg, amelyek létrehozását a megyék társulásaira bízta a jogszabály. (A törvény jelentőségéről bővebben: Rechnitzer – Smahó 2011; Rechnitzer 2000; 2012)

A dolgozatom témája szempontjából a területfejlesztési törvény legnagyobb újdonsága az volt, hogy megalkotta az ún. *kiemelt térség* fogalmát. Az eredeti (később módosított) megfogalmazás szerint a kiemelt térség: „*egy vagy több megyére (a fővárosra), vagy azok meghatározott területére kiterjedő, társadalmi, gazdasági vagy környezeti szempontból együtt kezelendő területi egység, amely egységes tervezéséhez és fejlesztéséhez országos érdekek vagy más jogszabályban meghatározott célok is fűződnek (fővárosi agglomeráció, kiemelt üdülőkörzet, több megyét érintő nemzeti parkok, illetve tájvédelmi körzetek térsége, határmenti, illetve más sajátos térségek).*” (5§ f. pont)

A Budapest Agglomeráció mellett a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetet (BKÜ) a törvény külön nevesítette kiemelt térségként, amelynek kötelezően létrehozandó fejlesztési szervét a *Balaton Fejlesztési Tanácsként* (BFT) alkotta meg a jogszabály. A tanács tagságát a kormány képviselőiben, a megyei területfejlesztési tanácsok küldötteiben, valamint az önkormányzati társulások követeiben határozta meg a jogalkotó. A kiemelt térségek már a decentralizáció jegyeit, bottom-up szemléletet is magukon hordozták, mivel a jogszabály szerint „*Balaton Fejlesztési Tanács dönt a hatáskörébe utalt pénzeszközök felhasználásáról, és megállapodást köthet az érintett tárcákkal az egyes fejlesztési programok finanszírozásáról.*” (17§ g) (4.))

A BKÜ pontos területének meghatározásához még közel egy évnek kellett elteltelnie, amelyet a 89/1997. (V. 28.) Korm. rendelet *a Budapesti Agglomeráció, valamint a Balaton Kiemelt Üdülőkörzete lehatárolásáról* című jogszabály állapított meg. Ekkor 152 települést soroltak a kiemelt térséghez. A BFT megalakulását végül az 1059/1997. (V.28) Korm. határozat rendelte

el. E határozat nevezte ki a kormány tanácsban működő képviselőjét, valamint kinyilvánította a *Balaton Regionális Tanács* megszűnését is.

A területfejlesztési törvény nyomán 1998-ban országgyűlési határozattal elfogadásra került az *Országos Területfejlesztési Konceptió* (OTK 1998) is, amely a Balaton térség kiemelt jellegét tovább erősítette. Figyelemre méltó változás, hogy a koncepcióban már következetesen megjelenik a *Balaton régió* kifejezés, mint funkcionális fejlesztési régió. A dokumentum itt nem részletezendő megállapításai a BKÜ ágazatokon átnyúló fejlesztésére adnak iránymutatást, amely során „*kiemelt feladat a Balaton és környéke összehangolt, az idegenforgalom és a környezetvédelem szempontjait egyaránt figyelembe vevő fejlesztése, az érintett önkormányzatok koordinált együttműködésével, a Balaton (Sic!) Fejlesztési Tanács keretében.*”(OTK 1998) A BFT (a létrehozását elrendelő 1997-es jogszabály ellenére) véglegesen csak az OTK iránymutatásainak megszületését követően, 1999-ben alakult meg.

A területfejlesztési feladatok mellett a térség szabályozása szempontjából még hiányzott a területrendezési ágazat pontosítása is. Erre 2000-ig kellett várni, amikor megszületett a 2000. évi CXII. törvény. a *Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Tervének elfogadásáról és a Balaton Területrendezési Szabályzat megállapításáról*. A sokszor csak *Balaton-törvény* néven említett jogszabály környezeti, tájvédelmi és területrendezési előírásainak ismertetésére itt nincsen mód. A szakpolitika szempontjából jelentősége abban áll, hogy területi hatályában összekapcsolta a területfejlesztés és –rendezést a Balaton térségében (a BKÜ településeinek száma ekkor 164-re emelkedett); valamint megteremtette a fenntartható fejlődés fizikai alapjait, a táji, környezeti értékek megóvása mellett. Annak megállapítása, hogy e területrendezési szabályozás a gazdaság és társadalom változásaira miként hatott; nem képezheti e dolgozat tárgyát. Egyesek szerint túlzott szigorával éppen a fejlesztések gátját jelenti, mások számára a jogszabály védelmi funkciója fontosabb. E vita követhető nyomon a törvény többszöri módosításában is.

A fenti szabályozások nyomán elviekben minden olyan szakpolitikai keret rendelkezésre állt, amely a térség fejlődését tartós pályára állíthatta volna a 2000-es évek elején. A kiemelt térség létrehozásával megoldódni látszottak a korábbi közigazgatási megosztottságból eredő ellentmondások, a *Balaton Fejlesztési Tanácsban* az önkormányzatok képviselői is (részben) helyet kaptak, valamint a jogkörök és források átadásával egyfajta decentralizációs időszak kezdődött, amelyben a térség évszázados vágyai teljesülni látszottak. A szervezeti megoldásokban szerencsésen találkoztak a *top-down* és *bottom-up* szemlélet elemei, a központi hatalom erős szabályozások mellett komoly hatásköröket adott át a területi

középszintre. E helyzet az EU csatlakozás előkészítésének folyamatában azonban tovább bonyolódott és végül közel sem vált ideálissá.

Az *Országos Területfejlesztési Koncepció* (1998) a területfejlesztési törvény nyomán már iránymutatásokat adott arra vonatkozóan, hogy a tervezési-statisztikai régiók bázisán az uniós tervezési-fejlesztési szintnek (NUTS2) megfeleltethető területi egységek jöjjenek létre, amelyek alapvetően három megye összekapcsolásából alakultak meg. E régiók kialakítása során a BKÜ területe, amely lényegében idegenforgalmi és környezeti szempontok szerint került lehatárolásra, nem felelhetett meg az uniós követelményeknek, hiszen területében és lakosságszámában leginkább egy átlagos megye (NUTS3 szint) adottságaival rendelkezik. Ezen felül megyéken, kistérségi határokon átívelő területe további ellentmondásokra adhatott volna okot (Agg 2010). Ez az állapot már előrevetítette, hogy az EU csatlakozást követően önálló regionális operatív programot (ROP) nem kaphat e térség és különböző fejlesztési anomáliák lépnek majd fel; legfontosabbként az, hogy a kiemelt térség három régióval fog érintkezni. (Ennek tényleges hatásait a következő alfejezetek tárgyalják.)

A szakpolitika változásai nyomán a BFT összetétele és működési rendszere is folyamatosan változott, amely tovább bonyolította az érdekképviselő és hatékony működés helyzetét. A tanács összetételének kérdése abból a szempontból nagy jelentőségű, hogy rávilágít, melyek azok az intézmények, szervek és döntéshozók, amelyek a térséget érintő határozatokat meghozzák. Mivel a területfejlesztési törvény laza előírásai lehetővé tették, a BFT 1999. november 5-i megalakulása óta tízféle összetételben folytatta tevékenységét. (15. ábra) 2002 szeptemberéig a helyi, kistérségi, megyei szereplők élveztek többséget a tanácsban, tehát az alulról építkező jelleg viszonylag erősnek volt mondható. 2002-2003 között a megyei és regionális kötődésű tagok azonos arányban vettek részt az együttműködésben. 2003 februárjától viszont a regionális és a kormányzati szereplők élveztek többséget a BFT-ben, a felülről irányított jelleg fokozatos erősödése figyelhető meg. 2012-ben történtek igazán jelentős változások: a hét tagú tanácsból a kormány által kinevezett elnök mellett a három Balaton-parttal rendelkező megye önkormányzatának elnöke és egy-egy általuk felkért, delegált tag képezte a tagságot (BKÜ Helyzetelemzés 2013).

A Balaton Fejlesztési Tanács szavazati joggal rendelkező tagjainak összetétele (1999- től)

Időszak	Kistérségi, megyei tagok száma	Regionális fejl. tan.eln.	Kormányzati képviselők száma	A BFT tagjai összesen
1999.11.05-2000.03.17.	15	-	10	25
2000.03.17.-2000.09.29.	18	-	11	29
2000.09.29.-2002.09.27.	15	3	11	29
2002.09.27.-2003.02.20.	15	3	12	30
2003.02.20.-2003.12.11.	15	3	13	31
2003.12.11.-2005.02.28.	15	3	13	31
2005.02.28.-2007.01.10.	6	3	5+1 (BRMI)	15
2007.01.10-2011.02.18.	6	3	6 + 2 (NFÜ, BRMI)	17
2011.02.18-2012.02.24	6+2 (civilék és kamarák)	3	7+ 1 (NFÜ)	19
2012.02.24-től	6		1	7

15. ábra: A BFT tagságának változásai 1999-től (Forrás: BKÜ Helyzetelemzés 2013) (BRMI – Balatoni Regionális Marketing Iroda; NFÜ – Nemzeti Fejlesztési Ügynökség)

Mint a fentiekből is kiderül, a helyi szint képviselete a tanács munkájában fokozatosan visszaszorult és egyre inkább a területi középszint és a központi hatalom hatása érvényesült; a decentralizált jellegből sokkal inkább dekoncentrált jelleg irányába mozdult el az intézmény. (Elemzési időtávomon túlmutatóan, napjainkban a BFT összetételében újból észlelhető a központi hatalom még nagyobb befolyása: a Tanács tagsága 3 új, a kormány által delegált taggal bővült 2014 év elejétől.)

A BFT eddigi fennállása alatt mindig jelentős számú tanácskozási jogkörrel rendelkező meghívottal működött, akik a kistérségek, társulások, közvetlenül nem érintett kormányzati szerveket és különféle alulról építkező szervezeteket, egyesületeket képviseltek. Ennek ellenére a különböző érdekek képviselete a tanácsban a vizsgált időszakban végig hiányosnak tekinthető, hiszen döntési jogkörrel e meghívottak sosem rendelkeznek. Ennek megoldására merült fel többször a gondolat, hogy a BFT tagsága a gazdaság (kamarák, TDM-ek, borrégió), civilék és szélesebb ágazati kormányzati képviselőkkel is kiegészülhetne (BKÜ Helyzetelemzés 2013; Pósa 2010). Két év ebben a folyamatban kivételt képez: 2011–2012 között a civilszervezetek által delegált képviselő is szavazati joggal rendelkezett a BFT ülésein. Összességében a BFT eddigi fennállása alatt közvetlenül nem tudott teret adni a *bottom-up* érdekek teljes körű képviseletének, a térség irányításában, mint említettem, a területi középszint, illetve egyre erősebben a kormányzati politika dominált.

A területfejlesztési törvény többszöri módosításai nyomán a 2000-es években a BFT jogkörei bővültek. A korábbiaktól eltérően a BFT elviekben már nem csak a decentralizált pénzalapok elköltéséről dönthetett, hanem önálló tervezési jogköröket is kapott. A jelenleg is hatályos szabályozás szerint:

„A területfejlesztési koncepció és program kidolgozását, a területrendezési terv készítésében való közreműködést és más közös területfejlesztési feladatokat a Balaton kiemelt üdülőkörzete térségében a Balaton Fejlesztési Tanács látja el. Ennek keretében:

- a) vizsgálja és értékeli a kiemelt térség társadalmi és gazdasági helyzetét, környezeti állapotát, adottságait, a vizsgálatok során felhasznált információkat és a vizsgálatok eredményeit a területi információs rendszer rendelkezésére bocsátja,*
- b) az országos fejlesztési és területfejlesztési koncepcióval összhangban kidolgozza és a Kormánynak elfogadásra benyújtja a kiemelt térség területfejlesztési koncepcióját, illetve - a kiemelt térség területrendezési tervének figyelembevételével - a kiemelt térség területfejlesztési programját,*
- c) előzetesen véleményezi az országos, valamint a kiemelt térséget érintő ágazati fejlesztési koncepciókat és programokat,*
- d) figyelemmel kíséri az operatív programok kiemelt térségben jelentkező feladatainak végrehajtását, külön döntés alapján közreműködik azok végrehajtásában.”(15.§)*

E kibővített jogkörrel a BFT folyamatosan élt, így hosszú- és középtávon, valamint a különféle fejlesztési időszakokhoz kapcsolódóan rendszeresen kidolgozta a BKÜ-re vonatkozó stratégiákat és koncepciókat, egyes esetekben ágazati bontásban is. Nagy számuk miatt, ezek akár csak áttekintő bemutatás messze túlnyúlna e tanulmány keretein.²¹A vizsgált időszakra vonatkozó csúcsdokumentumot a 2000-ben létrehozott, későbbiekben többször módosított *Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszú Távú Területfejlesztési Koncepció 2020* jelenti. Említésre érdemes, hogy a koncepcióban a BKÜ fejlesztési irányelvei és céljai között az alulról építkezés témakörében (egyebek mellett) helyet kapott a *decentralizáció és regionalizmus, szubszidiaritás, területi harmónia és az identitásépítés* is. Mindez a 2000-es években bekövetkező változások kapcsán nehezen érhető tetten, mint azt a dolgozatom egészében tárgyalja.

A 2000-es évek közepétől a hazai területi politika alapidokumentumává az új *Országos Területfejlesztési Koncepció* (OTK 2005) vált, amely már az uniós csatlakozás szellemében született. Az 97/2005.(XII.25.) OGY határozattal elfogadott dokumentum a területfejlesztési politika alapelveiként többek között a szubszidiaritást, a decentralizációt, a térségi és táji szemléletet, az integrált megközelítést határozta meg az uniós direktíváknak megfelelően. Az OTK megállapítási szerint: *„A fejlesztéspolitikai és végrehajtási döntések, valamint a*

²¹ A terveket lásd: <http://www.terport.hu/kiemelt-tersegek/balaton-terseg>

fejlesztési források jelentős részét decentralizálni kell. Ennek érdekében fontos a régiók fejlesztéspolitikai szerepének és az ehhez szükséges kompetenciáinak megerősítése, a regionális identitás erősítésének, a gazdasági és intézményi hálózatok létrejöttének ösztönzése, valamint hosszú távon a regionális demokrácia feltételeinek megteremtése. Ugyanakkor szükséges a kistérségi szint térség-szervezési és fejlesztési szerepének megerősítése is.” (OTK 2005)

Ezzel együtt a dokumentum a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetet (a Duna- és Tisza-mentével együtt) országos jelentőségű, kiemelt fejlesztési térségnek nyilvánította. „A Balaton térség (Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területe) tartós versenyképességének megteremtése a fenntartható térségi rendszer kialakításával. Alapvető cél, hogy a környezeti, a táji és kulturális értékeinek megőrzésével és ésszerű használatával, a turisztikai kínálat minőségi bővítésével, valamint az érintett intézmények, szereplők együttműködésével egy tartósan versenyképes és fenntartható térségi rendszer jöjjön létre.” – állapította meg az OTK (2005), amellyel elvileg biztosított volt, hogy a Balaton területfejlesztés eszköztárában is kiemelt helyet foglaljon el.

A 2010-es kormányváltást követő években a Balaton térség területi politikában betöltött pozíciója sok tekintetben megváltozott, amely folyamat végkimenetele disszertációm elkészítésének idején kezd kialakulni.

A területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény módosítása értelmében 2012. január 1.-től megszűntek a regionális, a megyei és a kistérségi területfejlesztési tanácsok. A megszűnt regionális és megyei területfejlesztési tanácsok jogutódjai a területileg érintett megyei önkormányzatok lettek. A törvény értelmében megszűnt a Budapesti Agglomerációs Fejlesztési Tanács is. Így kötelezően működő kiemelt térségi fejlesztési tanácsként egyedül csak a *Balaton Fejlesztési Tanács* maradt meg.

Ez az állapot 2014-ig tartott, amely során a Balaton térség, a főváros agglomeráció és újként a Tokaji Borvidék kiemelt jellege került deklarálásra. Az *Országgyűlés 6/2014. (II. 7.) OGY határozata a Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptióról* szóló 1/2014. (I. 3.) OGY határozat módosításáról: „a régió határokon, illetve a megyehatárokon túlterjedő, továbbá egyes kiemelt területfejlesztési feladatai ellátására kiemelt térségként nevesíti a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetet, a Budapesti Agglomerációt és a Tokaji Borvidéket.” A kiemelt térségek új szabályozása a területfejlesztési törvényben is rögzítésre került.

Ennek szellemében készült el 2014 év elején az *Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió* (OFTK 2014). Az OFTK a területi politika (és fejlesztés) középszintjeként a

megyéket határozta meg, amely alól e dokumentum szerint egyedül a Balaton térsége képez kivételt. Ennek nyomán a térség kiemelt jellege 2014-el kezdődően kizárólag jogszabályi és koncepcionális szinten továbbra is biztosított. Érdekes ezzel kapcsolatban az OFTK megállapításait idézni: „...a területfejlesztés is egyik legfontosabb feladatának tekinti a térség környezeti és társadalmi szempontból is fenntartható fejlesztésének, az értékek megőrzésének biztosítását. A térség olyan természeti és gazdasági egységet képez, melynek kezelése nem bontható meg. Turisztikai, mezőgazdasági bevételei révén a nemzetgazdaság jelentős tényezője. Bár nem önálló tervezési-statisztikai területi egység, az egységes tervezés és támogatáspolitikai igénye és szüksége itt a legerősebb az országban.”(OFTK 2014) Hogy ez a koncepcionális környezet és szabályozás a következő években milyen eredményeket ér el, már nem tartozik jelen disszertáció témájához.

Az alfejezet lezárásaként, a 2000-es évekre vonatkozóan érdemes Szabó (2011; 2013) megállapításait idézni, aki elemzésében arra a megállapításra jutott, hogy „A Balaton térsége (ahol a problémának van régiója, mondhatjuk, és inkább homogén, mint központtal bíró funkcionális régió) a területfejlesztés visszas félmegoldása maradt. Miközben az összes országos fejlesztési anyag, sőt rendeletek emelik ki a térség egyediségét és fontosságát, és megtörtént a hivatalos területi lehatárolás (Balaton Kiemelt Üdülőkörzet), valamint fejlesztési szervezetet is állítottak fel (BFT), ugyanakkor sem megfelelő szervezeti kapacitást, sem megfelelő anyagi háttérrel nem kapott a térségi területfejlesztés.” (Szabó 2013: 170.) A BKÜ és az irányítására jogosult BFT mozgásterének változásai példázzák a központi szakpolitika változásait. Egy alapvetően decentralizált jellegű szervezet felállítása mellett, jelentős ellentmondásként, a döntéshozás szintjén az alulról építkező érdekek kezdetekben is csak minimálisan, majd egyre csökkenő mértékben voltak jelen, amely mellé a felülről vezérelt érdekek erősödése kapcsolódott. A Balaton-térség és a területi politika kapcsolata e jellegzetességek nyomán alapvetően paradoxon.

4.3. Balaton Kiemelt Üdülőkörzet, mint fejlesztési tér kialakítása

4.3.1. A balatoni térszervezés sajátosságai

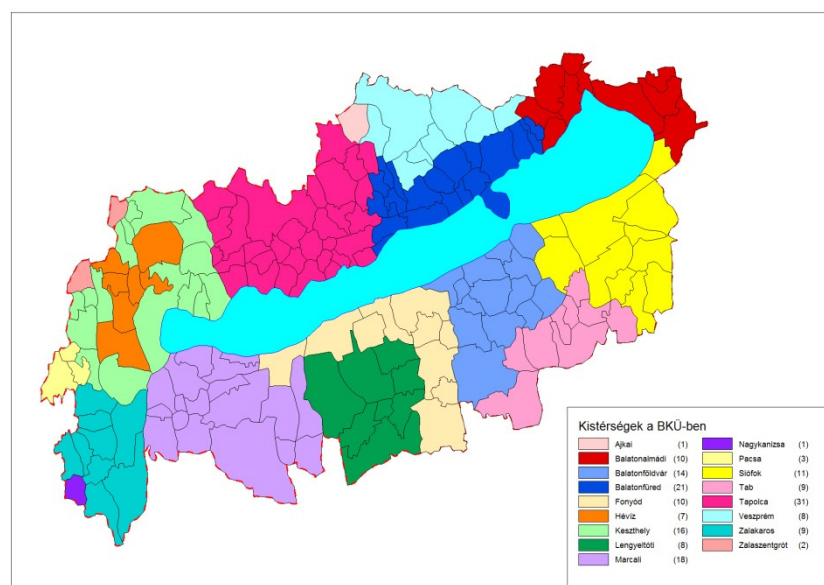
Az alulról építkező folyamatok megértése szempontjából kiemelt jelentősége van, hogy a szakpolitika miként tudta a fejlesztés terét, a természetes úton létrejött társadalmi és gazdasági adottságokhoz igazítani. Ez a problémakör az alapjaiban világít rá a bottom-up és top-down

szemlélet különbségeire; tehát hogy mit jelent a Balaton területi politika és az itt élők számára.

Amikor 1996-os területfejlesztési törvényt követően létrejöttek a kiemelt térségek Magyarországon, köztük a BKÜ, egy olyan fejlesztési egység született meg, amely nem előzmény nélküli. Mint láttuk, a kiemelt térségek jellegükből adódóan csak és kizárólag fejlesztéspolitikai tartalommal kerültek feltöltésre, azonban más, a területi politikával kapcsolatos ágazati intézkedések sorát nem teljesen sikerült szintetizálni, főként a területi-igazgatási, irányítási megosztottság tekintetében. A Balaton esetében már a turisztikai ágazat fejlődésének kezdetén, a 20. század elején problémát jelentett a három megye közötti megosztottság, amely végig kísérte az elmúlt évszázadot, mindez az 1990-es évek végétől a tervezési-statisztikai, majd fejlesztési régiók közötti megosztottsággal is párosult. A kiemelt térségek működése éppen a megyék, illetve régiók közötti hatékony együttműködést feltételezné, azonban ez a Balaton térségében csak rendkívül gyengén működött. Mint ahogy arra több elemzés is rámutatott, a vizsgált időszakban a fejlesztési régiók, illetve a megyék szempontjából a Balaton abszolút periférikus szerepet töltött be politikai tekintetben is (Szabó 2013).

A balatoni kiemelt térség létrehozásakor az egyik legnagyobb problémát az okozta, hogy a fejlesztési tereket nem sikerült összehangolni. A szándékok ellenére ez később sem valósult meg. 2000-ben a kezdeti 164 település alkotta BKÜ területén 18 önkormányzati területfejlesztési társulás volt megtalálható, valamint 13 fejlesztési kistérséggel érintkezett. A teljes területével mindössze 3 (balatonalmádi, balatonfüredi és fonyódi) kistérség volt a kiemelt térségen belül. A legszélsőségesebb példát ajkai kistérség jelentette, amely mindössze egy településsel képviseltette magát az üdülőkörzetben. Ez a jelenség, érthető okokból a helyi döntéshozók körében is feszültséget okozott. A 2000-es évek elején végzett véleményvizsgálatok szerint azt, hogy a BKÜ határait fejlesztési társulások és kistérségek metszik, a helyi önkormányzatok vezetői (polgármesterek, jegyzők) elenyésző arányban, csupán 2-5%-nyian tudták elfogadni. Azzal, hogy a statisztikai kistérségek esedékes határmódosításakor vegyék figyelembe a BKÜ határait, több mint 80 %-uk értett egyet és csupán 7% ellenezte azt. Azzal, hogy az új kistérségek alapjai az önkormányzati fejlesztési társulások legyenek, 77% értett egyet, és csupán 15 % ellenezte, ugyanis ezek területét meglehetősen stabilnak tartották az önkormányzati vezetők (Oláh 2003).

A többcélú kistérségek (LAU1 szint) létrejöttével²² 2004-et követően az önálló önkormányzati társulások problémája aktualitását veszítette, de kistérségek és a BKÜ viszonylatában csak 2008-ban sikerül némi módosításokat elérni. A BKÜ 2008-as bővítésekor (179 település) a területileg érintkező kistérségek száma (a korábbi Keszthely-Hévízi kistérség szétválásával) 17-re növekedett, de 7-re emelkedett azon kistérségek száma is, amelyek már teljes területükkel a kiemelt térségben helyezkedtek el. (16. ábra)

16. ábra: Kistérségek a BKÜ területén 2008-2011-ben (Forrás: BIÜ)

2010-et követően a többcélú kistérségi társulások is fokozatosan funkciójukat veszítették, majd 2012 év elejétől kötelezően meg is szűntek. A fejlesztési terekből eredő ellentmondások így aktualitásukat veszítették napjainkra. Ugyanakkor a 2000-es években a BKÜ egyik legnagyobb szakpolitikai problémája ez volt, amelyet a vizsgált évtizedben sem megoldani, sem feloldani nem sikerült a hazai területi politika szakembereinek és döntéshozóinak. Mindez negatívan hatott nemcsak a térség fejlesztéspolitikai eredményességére, hanem belső együttműködések, a közös tervezés lehetőségeire, valamint közvetlenül a települések és állampolgárok életére is.

Gerzanics (2007) részletes elemzést közölt e problémakör jogszabályi háttéréről. Megállapítása szerint a legnagyobb problémát a kistérségek és kiemelt térségek lehatárolásának és létrehozásának ellentmondásai generálták. A kistérségek létrehozása 1994 és 2004 között több törvényalkotási folyamaton keresztül valósult meg, amely során statisztika jellegű szerepükből e térségek komplex (területfejlesztés, közszolgáltatások,

²²2004. évi CVII. törvény A települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásairól

stb.) feladatúvá váltak. Határukat 2004-ben törvény rögzítette. Létrehozásuk fő szempontja az egy központi település köré szerveződő funkcionális egységesség volt.

Mint fentebb bemutattam, az 1996-os területfejlesztési törvényben meghatározott kiemelt térségek létrehozásának deklarált elvei a közszolgáltatási funkciót nem vették figyelembe, a fő szempont az országosan is kiemelkedő fejlesztési cél volt. Hiába kaptak a kistérségek fejlesztési funkciót is 2004-től, ez semmilyen szinten nem került összehangolásra a kiemelt térségek fejlesztésének elemeivel.

Ezt a problémát a BKÜ kapcsán hamar felismerték és területi kiterjesztés szándéka részben ezt próbálta orvosolni. A 2008-ban megvalósult bővítés során elméletileg a közmegegyezés elve volt a meghatározó. Tehát, ha egy település jelezte csatlakozási szándékát (vagy a tervezőkben, döntéshozókban merült fel a besorolás ötlete) és adottságait tekintve valamilyen szinten kapcsolódhatott a BKÜ idegenforgalmi jellegéhez, valamint mindezt egy kormánydöntés is jóváhagyta, akkor kerülhetett sor a besorolásra (Gerzanics 2007; Pósa 2010). Ez egy adott település szempontjából ez a 2000-es évek legelején még jelentős előnyökkel járhatott, hiszen többletforrásokra pályázhatott, ennek ellenértékeként viszont rá is *Balaton-törvény* szigorú szabályozási, környezetvédelmi előírásai vonatkoznak. Elvileg ezzel az eljárással az állam és az adott önkormányzat között egy mindkét fél számára előnyös megállapodás jött létre. Az egy adott kistérséghez való tartozás kérdése, azonban nem szerepelt nagy súllyal a döntés meghozatala során, mivel a fenti jogszabályi ellentmondásokat nem lehetett teljes mértékben áthidalni.

2004-et követően 2006-ban volt arra először lehetőség, hogy az őszi önkormányzati választásokat követően, a helyi szándékokat figyelembe véve a kistérségi határok átalakításra kerüljenek; valamint a BKÜ területi kiterjesztésének előkészítése is ebben az időben zajlott. 2006-os önkormányzati választásokat nyomán azonban nem érkezett a törvényalkotókhoz olyan határozott igény a Balaton térségében található önkormányzatoktól, amely a kistérségi határok jelentősebb megváltoztatását kérte volna (Gerzanics 2007). Mindez annak ellenére elmaradt, hogy (mint érintettem) a 2000-es évek elején az önkormányzatok még helyzet elfogadhatatlansága mellett nyilatkoztak, de 2006-ban arra már politika szándékuk nem volt, hogy e kérdéseket megpróbálják megoldani. Ennek háttérében feltételezhetően az állt, hogy a hely politikában a kistérségek addigra sokkal nagyobb szerepet kezdtek betölteni, fejlesztési források lehívásában a korábbiaknál nagyobb lehetőségeik voltak, önkormányzati feladat-ellátási funkciójuk pedig minden település elemi érdeke volt (pl.: Kabai – Keller – Németh 2012). Ezekben az években már a BKÜ-re jutó állami decentralizált források is csak

minimálisan álltak rendelkezésre (lásd lentebb), így gyakorlatilag semmi sem ösztönözte a helyi politikusokat a *de facto* helyzet megváltoztatására.

A BKÜ bővítése során a helyzet áthidalására két megoldási lehetőség merült fel a tervezőkben. A jogszabályi keretek megváltoztatásával lehetett volna a kiemelt üdülőkörzet határát minden érintett kistérség teljes területére kiterjeszteni, de ez a térség településeinek számát csaknem duplájára emelte volna és semmilyen más (társadalmi, környezeti, gazdasági) szempontból nem volt alátámasztható. Másik lehetőség a kistérségek területének átalakítása jelentette volna, aminek szinte semmilyen helyi támogatottsága nem volt ebben az időszakban; csak a már kialakult együttműködések lerombolásával járt volna (Gerzánics 2007). Ebből következőleg 2010-ig a területi politika e térszervezési problémája végig megmaradt, csak részben sikerült orvosolnia 2008-as bővítési hullámban.

A 20. század legvégén a BKÜ létrejöttével és a 2000-es évek bővítésével a korábbiakhoz képest jelentősen nőtt a *Balaton térség* területe a szakpolitika értelmezésében. Ezt a folyamatot részben környezeti, természetvédelmi, fejlesztési, szabályozási és politikai okok generálták. Ugyanakkor már több elemzés rámutatott, hogy ezek a bővülési folyamatok gazdasági, társadalmi, földrajzi, turisztikai és területfejlesztési szempontból sem voltak indokoltak, sem kellőképpen alátámasztottak (Buday-Sántha 2007; BKÜ Helyzetelemzés 2013). Ezt egyetlen példa szemléletesen illusztrálja: az üdülőkörzet 2008-as bővítése során a turisztikai funkció szempontjából fontos szállásférőhely kapacitás mindösszesen 0,38%-kal bővült a térségben.

Ennek nyomán merült fel a kérdés, hogy pontosan milyen elvek vezettek ahhoz, hogy ez a nagyfokú belső differenciákkal rendelkező téregység létrejött. A 2000-es évekbeli lehatárolásoknak és bővítéseknek a teljesen pontos szakmai háttere jelenleg nem teljesen ismert. A vonatkozó iratanyagot gyűjtő *Lechner Lajos Tudásközpont* (korábbi VÁTI) irattárában jelenleg nem minden dokumentum található meg. Mindössze a 2008-as bővítési körrel kapcsolatban lelhető fel néhány szakértői anyag, amely szerencsére sokat elárul az előkészítés folyamatáról. A *Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területrendezési tervének elfogadásáról és a Balaton területrendezési szabályzat megállapításáról szóló 2000. évi CXII. törvény felülvizsgálatának alátámasztása – Döntéselőkészítő anyag* címet viselő dokumentum azt a (szerző nélküli) szakértői anyagot tartalmazza, amely hivatott volt eldönteni az egyes települések csatlakozásának kérdését.

A dokumentumból kiderül, hogy a lehatárolás-bővítés fő szempontja az idegenforgalmi adottságok valamint a természeti értékek megléte volt. Ennek keretében a szakértők az alábbi szempontokat vizsgálták meg az egyes települések esetében:

- táji, természeti adottságok,
- védett, védendő természeti és épített környezeti adottságok,
- turisztikai adottságok, fejlesztési lehetőségek, elképzelések
- infrastrukturális ellátottság,
- elérhetőség,
- vonzáskapcsolatok
- megyei területrendezési terv, településrendezési terv szabályozása
- jellemző területhasználat,
- és csatlakozási szándék.

Egyéb földrajzi, közigazgatási, fejlesztési, társadalmi vagy gazdasági szempontokkal deklaráltan nem foglalkoztak a tervezők, amely végső soron elvezetett a fent taglalt ellentmondásokhoz.

A dokumentum a fenti szempontok szerint rövid értékelést nyújtott a 2008-ban szóba került 24 településről. Áttekintve ezeket, megállapítható, hogy sok esetben semmilyen következetesség nem érhető tetten. A fő prioritásként megjelölt turisztikai funkció teljes hiánya esetén is határozott javaslatot tettek a csatlakozásra a jelentés készítői.

Ezen irat példája is rávilágít, hogy az üdülőkörzet kialakítása és bővítése nem egyértelmű elvek nyomán zajlott. A meglévő (vagy csak feltételezett, illetve a jövőben potenciálisan létrejövő) turisztikai adottságok és természeti értékek szubjektív értékelése volt a fő szempont. Minden más kérdés figyelmen kívül került, ami egy ellentmondásokkal terhelt lehatárolást eredményezett. Mindez a területpolitika szempontjából a tervezés hiányosságait és egy megalapozott koncepció teljes hiányát mutatja. Ezzel együtt, bár nem bizonyítható, de önmagában a politikai érdekek és szándékok is sok esetben előtérbe kerülhettek.

Ebben a mesterségesen megalkotott téregységben nem minden tekintetben tud érvényesülni a regionalizmus szempontjából oly fontos társadalmi kohézió (Kabai 2014), amely nyilván nem is szerepelt a döntéshozók szándékai között. Ugyanakkor a gazdaság tekintetében deklarált szándék volt egyfajta kohézió megteremtése, hiszen a lehatárolás-bővítés fő szempontja éppen az idegenforgalmi funkcionális rendszer megteremtése volt. Ezzel szemben ezt a szándékot a gyakorlatba kevéssé sikerült átültetni, amely a fejlesztéspolitika eredményességére a későbbiekben nagy hatással volt.

Már fentebb is utaltam rá, hogy gazdasági és társadalmi tekintetben jelentős különbségek vannak a part menti és a háttértelepülések között, és még élesebb töréspontok érhetők tetten a térség meghatározó üdülővárosai, illetve agglomerációjuk között, valamint az egyéb települések viszonylatában. A turisztikai ágazat mutatóit tekintve Hévíz, Zalakaros, Siófok,

Balatonfüred önmagában messze kiemelkedik a térség egészéből és egészen más mozgástere van azoknak a településeknek, kistérségeknek, amelyek e részekről távolabb esnek (lásd pl. Buday-Sántha 2007; Lócsey-Németh 2006). Ráadásul az elmúlt évek területfejlesztési lehetőségei e gazdasági-turisztikai szakadékot nemhogy csökkenteni tudták volna, hanem éppen mélyítették.

A létrehozott téregység (BKÜ), valamint fokozatos bővítése éppen rendszer szinten volt alkalmatlan arra, hogy valóban kiemelt funkcióját betöltse és idegenforgalmi adottságai révén fejlődni tudjon, hiszen a területi különbségeket csak mélyítette a térségen belül. A területi politika térszervező eszközei ebben az esetben kudarcosak maradtak, valamint az alulról építkező folyamatok számára közvetve sem kedveztek.

4.3.2. A térszervezés problémakörének megítélése napjainkban

Annak érdekében, hogy feltárjam a BKÜ területi ellentmondásait, valamint a helyi elképzelések közötti anomáliákat, a disszertációm alapjául szolgáló véleményvizsgálat keretében e problémakörre is önálló kérdéssort használtam.

A kutatás során 2014-ben a válaszadók csaknem 96%-a egyetértett azzal, hogy szükség van kiemelt fejlesztési térségekre Magyarországon, amely nyilván összefüggésben áll azzal, hogy alapvetően egy ilyen terület képviselői nyilatkozhattak e kérdésről.

A jogszabályi változások nyomán 2014-től a BKÜ és a Budapest Agglomeráció mellett a Tokaji Borvidék is kiemelt térséggé vált. E tény a többség számára elfogadható, a válaszadók 46%-a nyilatkozott támogatóan ez ügyben. Ugyanakkor közel hasonló arányban voltak (43%) azok is, akik számára azért nem szimpatikus e jogszabályi módosítás, mivel a jelenleginél több kiemelt területre lenne szükség Magyarországon.

A válaszok szöveges indoklása során két megközelítés bontakozott ki. Egyrészt a javaslatok szerint Magyarország szinte minden kiemelkedő természeti tája megérdemelné, hogy kiemelt fejlesztési státuszt kapjon. Az 52 válasz közül a leggyakrabban felmerült Pécs-Mecsek, Őrség-Göcsej, Fertő-tó, nemzeti parkok, Hortobágy, Tisza-tó, hegyvidéki területek, stb.; gyakorlatilag minden olyan terület, amely valamilyen természet-közi turisztikai attrakcióval rendelkezik. A vélemények egy másik nagy csoportja egyfajta felzárkóztatás-politikát képvisel és arra tesz javaslatot, hogy a leszakadó, társadalmi-gazdasági problémákkal küszködő területek kapjanak kiemelt státuszt és lehetőség szerint többletforrásokat.

Az alábbi jellemző válaszokat lehet kiemelni e kérdés kapcsán:

- „A korábbi időszakokban is megszokhattuk, hogy Budapest és a Balaton kiemelt területként kezelendő fejlesztési szempontból. Azonban Tokaj-Hegyalja bekerülésével úgy vélem más területek is kaphattak volna kiemelt státuszt. Vannak utóbbi területtel hasonlóak, melyek védeltséget, többletforrás igényelnének. Bár ezt tudom nehéz meghatározni, mert biztos mindenki a saját területét tartja a legfontosabbnak, de a szakembereknek ezt látniuk kellene.”
- „A kizárólag ezekre a területekre történő koncentráció általában növeli az egyes területek közötti különbségeket, ill. torzítja a területi munkamegosztást vagy valamilyen más anomáliát okoz. Igaz ez minden, akár ágazati kiemelt területekre is, mint pl. kiemelt program volt a fürdőfejlesztés, amely számtalan, nem gazdaságos fürdőt eredményezett. A Budapest Agglomeráció fejlesztését pedig csak a vízfej megnagyobbításának érzem. Így is nagyon sok erőforrás Bp-re koncentrálódik, az agglomeráció fejlesztése is csak az erős centralizációs folyamatokat erősíti.”
- „Magyarország kis területű, ennek ellenére hatalmas eltérések vannak egyes terület egységek között, vannak teljes mértékben leszakadó területek, amiknek a fejlesztése lakosságmegtartó lenne, és nem kellene kiszakadnia több ezer embernek a saját környezetéből pusztán a munkalehetőség hiánya miatt. Infrastrukturális fejlesztések nélkül ezeket a területek kiüresednek, elnéptelenednek, elvesznek hagyományok, kulturális szokások, tájnyelv....”

A 166 válaszadó csak 75%-a ismerte a BKÜ 179 település alkotó területét, amely annak fényében érdekes tény, hogy elviekben minden válaszadó e téregységben, vagy ezzel kapcsolatban végzi munkáját. A nemmel válaszolók körében minden megkérdezett csoport képviselteti magát, polgármesterek, civilszervezeti vezetők, tisztviselők egyaránt.

A válaszadók egyharmada (33%) nem tudta vagy nem akarta megítélni, hogy a BKÜ jelenlegi lehatárolása megfelelő-e a helyi érdekek számára. A kitöltőknek alig több mint 39%-a nyilatkozott úgy, hogy megfelelőnek tartja a 2008-óta fennálló rendszert. A megkérdezettek körében teljesen azonos volt azok száma (23-23 válasz; 13,9%), aki BKÜ területének szűkítése illetve bővítése mellett foglalt állást. A polgármesterek, az átlagnál nagyobb arányban, 50%-ban elfogadhatónak tartják a jelenlegi lehatárolást, 26%-uk a szűkítés mellett érvelt, míg a bővítésnek elenyésző volt a támogatottsága. A civilek körében 38%-os volt a *status quo* fenntartásának támogatottsága, de közel azonos arányban voltak azok is akik, nem tudták megítélni e kérdést. A TDM szervezetek is azonos arányban nyilatkoztak e kérdéskörben. A közigazgatás képviselői körében 37% a BKÜ jelenlegi területének

elfogadottsága; a bővítés mellett csak 17%-uk érvelt, míg a szűkítés támogatottsága csak 11%-os volt.

32-en szövegesen is érveltek a bővítés, illetve a szűkítés mellett. A kiterjesztés kapcsán a legtöbben arra tettek javaslatot, hogy Veszprém, Bakony-vidék, Sümeg térsége, Zala-völgye is legyen az üdülőkörzet része. Felmerült az is, hogy a járások határához kellene igazítani a BKÜ kiterjedését. A szűkítés kapcsán pedig a legtöbben amellett érveltek, hogy a háttértelepülések kérdését újra kellene gondolni, sokkal inkább csak a Balaton-parti sávra kellene kiterjednie az üdülőkörzet határának, mivel az ottani problémák jelentősen eltérnek az idegenforgalmi szereppel bíró települések körétől, illetve ezek a vidékek a Balaton-törvénynek csak hátrányait látják. E válaszokat az alábbi idézetek példázzák:

- „A parttól távolabbi, nem balatoni jelleggel bíró településekkel szűkíteni kellene a területet. A parttól légvonalban is 20-30 km-re közúton gyakran még távolabb lévő települések legtöbbször csak a negatív hatását érzik az üdülőkörzetnek és egészen más jellegű problémákkal küzdenek mint a partiak.”
- „A Balatontól 30-40 km-re lévő települések nem balatoni települések, nem azonosak a problémáik. Ha jól fejlődik a vízpart, akkor fejlődni fognak a háttértelepülések is.”
- „Értelmetlen, sőt esetenként a háttértelepülések számára hátrányokkal jár a BKÜ-höz tartozás. Előnyei semmiképpen nincsenek.”

A kitöltők ötös skálán nyilatkozhattak arról, hogy mekkora problémának tartják, hogy a BKÜ határai a statisztikai kistérségek, járások, választóköri körzetek, társulások határaival a legtöbb esetben nem egyeznek meg. Az 1-es válasz szerint *nem jelent semmilyen problémát*, míg az 5-ös szerint *jelentős problémát* jelent.

E kérdés eldöntése jelentősen megosztotta a válaszadókat. 166 kitöltő közül 37-en (22,3%) meg sem kíséreltek vagy nem tudtak választ adni e kérdésre. A válaszadók egyszerű többsége ezt a problémát közepes jelentőségűnek érzi, 25% jelölte meg a hármas értéket. A 4 és 5-ös értéket megjelölők közel azonos arányban nyilatkoztak 30, illetve 31 fő. E két kategóriát összevonva, a válaszadók 37%-a nagy vagy igen jelentős gondnak tartja ezt a területi megosztottságot. Azok aránya, akik egyáltalán nem vagy csak minimális problémának tartják ezt a jelenséget, együttesen sem éri el a 16%-ot. A területi szereplők körében összességében elmondhatjuk, hogy a többség alapvetően problémaként, még ha nem is jelentősnek, ítéli meg a térszervezés e jelenségét, szinte azonosan a BKÜ területiségére vonatkozó kérdések fenti arányával. A válaszok nagyfokú heterogenitásából mégis inkább az az álláspont szűrhető le, hogy jelenleg nem aktuális kérdés a Balaton területisége.

40-en részletesen is kifejtették a kérdésről az álláspontjukat. A válaszok szinte teljesen a problémák hátterét igyekeztek feltárni, illetve amellet érveltek, hogy e helyzet valójában nem jelent nagy problémát. Akik szerint ez a kérdés elhanyagolható, azok szerint elsősorban az adminisztrációs hátrányokat jelent, de ezt jobb partnerséggel, kommunikációval áthidalni lehetne. Mások szerint ez a területi megosztottság a fejlesztések legnagyobb gátja, túl sok érdek egyeztetése szükséges, amely mellett hiányzik az egységes jövőkép is.

- *„A BKÜ és a határoknak (megye-, járás) illeszkednie kellene egymáshoz, mert véleményem szerint sok esetben megnehezíti a feladatellátást, problémamegoldást, hogy nem azonosak a lehatárolások.”*
- *„Mindaddig, amíg a forráselosztás és a fejlesztési célkitűzések meghatározása olyan személyek, szervek kezében van, akik választóköri szinten gondolkodnak, addig ez a kijelölés problémát jelent. De az is, hogy több esetben a döntéshozók úgy gondolják, hogy a Balatoni-térség leginkább turisztikai bevételeinek visszaforgatása nem szükséges a turizmus- és térségfejlesztésbe, sokkal inkább ebből kívánják fenntartani, sok esetben nem is a térségben lévő szociális intézményeiket, egyéb fenntartási kiadásait.”*
- *„Csak akkor működik hatásosan a fejlesztés, ha a határok megegyeznek a területi, közigazgatási és kistérségi határokkal.”*

Önálló kérdésként szerepelt a vizsgálatban, hogy a válaszadók miben érzik problémának azt, hogy a BKÜ területén három megye osztozik. A kitöltők csaknem fele, összesen 80-an fejtették ki több-kevesebb részletességgel a véleményüket. E területi megosztottság már több mint 100 éves problémájára vonatkozóan alapvetően két csoport oszthatók a válaszok. Kisebbségben vannak azok, akik szerint ez semmilyen gondot nem okoz, sőt egyesek szerint kifejezetten pozitív a helyzet. Néhány jellemző válasz ezzel kapcsolatban:

- *„Ezt pluszként kell felfogni, aminek örülni kell.”*
- *„Jó fejlesztési programmal, szabályozással, szervezéssel, megfelelő ellenőrző és végrehajtóeszközökkel nem jelenthet problémát.”*

A vélemények túlnyomó többsége ezt a megyei megosztottságot alapvetően nagy hátránynak ítéli meg. A válaszok között megjelent, hogy a megyék perifériaként kezelik a Balatont, az eltérő adottságok és fejlesztési elképzelések miatt nincsenek közös érdekek, nincs egységes marketing, nincs igazi gazdája a Balatonnak, hiányzik a megfelelő koordináció, megosztottak a fejlesztési források, túl bürokratikus a rendszer és hasonló vélemények és problémák, amelyek már évtizedek óta végigkísérik a térség életét:

- „Akadályozza a kimondottan BKÜ területére szóló fejlesztési tervezést és megvalósítást. A három megye külön - külön BKÜ érdekeltsége is elérő, illetve az adott megye egyéb területi igényei is akadályozhatják a BKÜ prioritását.”
- „Nem egységes a szemlélet, a három megye fejlesztése eltérő szerintem így nehézkes az összehangolás a gyors reakció a lehetőségek kihasználásában. Nem helyben születnek meg a döntések.”
- „Minden megyének más a fejlesztési programja ennek része a megyéhez tartozó Balaton is. Ebből következik, hogy aránytalan eltolódások tapasztalhatók már most is a fejlesztésekben. Ebben a konstrukcióban soha nem lesz BKÜ hatékonyan működő, jövedelemtermelő régió.”

E témakört lezáró három kérdés a BKÜ területének belső egységességét kívánta feltárni. Gazdasági-idegenforgalmi, társadalmi és táji-környezeti témában válaszolhattak kitöltők arra, hogy milyennek látják a térség jelenlegi helyzetét. Egyes kérdések kapcsán több válasz is megjelölhető volt.

A válaszadók többsége szerint gazdasági-idegenforgalmi szempontok szerint a BKÜ területe leginkább a part menti és háttértelepülések között megosztott, a válaszok több mint 40%- alapján. A második legtöbb válasz az északi és déli part közötti különbségeket emelte ki. (20%)

Társadalmi kérdések tekintetében szintén a part menti és távolabb fekvő települések ellentmondásait emelték ki a legtöbben, (42,5%), de a városok és községek közötti különbségeket is sokan kiemelkedő problémának értékelik. (26%)

Táji-környezeti témában az északi és déli part közötti nagy különbségek (31%) és más dimenzióban a vízparti és egyéb települések közötti különbségek (27,5%) jelentek meg.

A kérdésekhez kapcsolt egy-két szöveges válasz-kiegészítés alapján ezeket a jelenségeket nem feltétlenül látják problémának a megkérdezettek. A táji-természeti és idegenforgalmi adottságok megfelelő kihasználás mellett sokkal inkább előnyt jelenthetnek, mint tényleges hátrányt. (Társadalmi problémák tekintetében nem jelentkeztek ilyen optimista megközelítések.) Összességében ez a kérdéskör a más tekintetben is megerősíthető vízparti, partközeli is háttértelepülések nagyfokú különállását támasztja alá.

Összességében elmondható, hogy a térszervezés fent taglalt ellentmondásait a helyi közélet képviselői is többnyire negatívan értékelik és a kialakult problémákat a térség fejlődésének egyik fő gátjaként fogják fel, amely alátámasztja azt az érvelést, hogy a szakpolitika ebben az esetben nem kellő átgondoltsággal alakította a BKÜ területét az elmúlt évtizedben. Ugyanakkor, már egy közel másfél évtizede kialakított rendszert alapvetően mérsékelt

kritikákkal illették a válaszadók, de a megyékkel szembeni periféria helyzet, vagy a települések drasztikusan eltérő mozgástere továbbra is aktuális kérdés maradt.

4.4. A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet és a területfejlesztés eredményei 1999-2013 között

A területpolitika céljainak végrehajtását a területfejlesztés eszköztára végzi, amelynek a disszertációm vizsgálati időszakában három ciklusa különíthető el a Balatonnál. Az első időszak a 1999-től, a BFT felállításától, kb. 2004-ig tart, amely során a térség fejlesztése túlnyomó többségében a központi költségvetési, részben decentralizált források segítségével valósult meg. A Balaton esetében ez a ciklus részben még ma is tart, hiszen a területfejlesztési törvényben lefektetett decentralizált elveket, ha csak jelképesen is, de biztosítja a központi hatalom. A második időszakot az uniós csatlakozásunkat követő első, nem teljes, fejlesztési ciklusa jelenti 2004-2006 között, amely a *Nemzeti Fejlesztési Terv* nevet viselte. A harmadik periódus pedig a Magyarország történetében, első teljes uniós fejlesztési időszak volt, amely 2007-től kezdetben *Új Magyarország Fejlesztési Terv*, majd 2010-et követően egyes elemei az *Új Széchenyi Terv* nevet kapták. Ez az időszak a dolgozat elkészítésének idején zárul le véglegesen (2014-2015 során), így teljes körű értékelése még várat magára. Az elmúlt évek tapasztalatai nyomán az eredmények és tendenciák már sok tekintetben felvázolhatók. Forráskihelyezési intenzitása, időtávja miatt a 2007-2013 közötti ciklus a legjelentősebb, így a Balaton térség esetében nagyobb hangsúllyal azt tárgyalom, külön hangsúllyal a tervezést végigkísérő politikai vitákra is.

A következő fejezetek tehát az egyes fejlesztési időszakokat veszik sorra, amelyek bemutatása részben korábbi értékelések és vizsgálatok eredményein alapulnak. A fejezetet a szakpolitika ezen ágának és hatásainak, a fejlesztések eredményeinek helyi megítéléséről alkotott vélemények zárják.

Bár a kiemelt üdülőkörzet területére a vizsgált időszakban, főként 2004-et követően önálló vidékfejlesztési források is érkeztek, ezek hatásait nem kívánom tárgyalni. Az uniós fejlesztési források tekintetében 2004-et követően olyannyira elkülönült a vidékfejlesztés és területfejlesztés intézményi kerete, irányítása, eszközrendszere, forrásai, hogy mindezek összefüggéseinek tárgyalása messze túlnyúlna munkám keretein. Ezen túlmenően a térségbe érkező vidékfejlesztési források tekintetében sokáig szinte teljes volt az információhiány, amely csak az elmúlt években kezdett módosulni.

4.4.1. A BKÜ fejlesztése hazai források által

Az 1996. évi XXI. tv. *A területfejlesztésről és területrendezésről* tette lehetővé, hogy az először nevesített *Balaton Fejlesztési Tanács* ún. *térségi tanácsként*, mint decentralizált testület döntsön a hatáskörébe utalt fejlesztési források felhasználásáról. A tanács 1999-es megalakulásától 2004-ig, az uniós forrásokon alapuló *Nemzeti Fejlesztési Terv* elindulásáig a BKÜ fejlesztéseinek finanszírozása hazai, átadott központi költségvetési forrásokból valósult meg.²³ A hazai fejlesztéspolitika intézményrendszerében ez lényegében három irányból tudott megtörténni:

- A központi költségvetésben önálló források szerepeltek a Balaton térségét érintő speciális célok finanszírozására.
- A *Balaton Fejlesztési Tanács* saját hatáskörébe átutalt, megpályáztatható támogatásokat kapott.
- Minden egyéb olyan ágazati, illetve területi (megye illetve régió) hatáskörbe utalt állami céltámogatások, amely az ország minden települése számára elérhető volt (CÉDE, TFC, CCT, stb.), és a balatoni pályázók egyenlő feltételek mellett indultak.

Az említett támogatási formák során meghatározó különbséget jelentett, hogy az első két esetben az állami támogatások teljes mértékben a balatoni kiemelt üdülőkörzet településein kerültek felhasználásra, ezzel szemben a fejlesztési források másik része az ország egészére kiterjedő, pályázati alapon elosztott állami támogatásokból tevődött össze. Az első esetekben sokkal nagyobb lehetőség volt a forrásokat tárgyalásos, illetve pályázati alapon a helyi igényekhez formálni; míg a harmadik esetben csakis a pályázási technika határfoka volt a döntő.

A vizsgált időszakban a központi költségvetésben „*Balaton*” címszó alatt nevesített források nagy része működési költségekre került felhasználásra, és csak kis százalékukat fordították beruházási célokra. Ezekhez kapcsolódóan a Balatonnal kapcsolatos közvetlen támogatási formák is megjelentek. 1999-2005 közötti időszakban az alábbi költségvetési címszavak alatt érkeztek források a térségbe: *Balatonnal kapcsolatos feladatok támogatása*, *Balaton intézkedési terv és nagytavaink védelme*, *Balatoni vízkárelhárítás*, *Balatoni vízminőségvédelem*, *Balatoni regionális vízi-közmű hálózat fejlesztése*, *Balatonnal kapcsolatos kormánydöntések végrehajtása*, valamint *Balaton Fejlesztési Tanács működésének támogatása*. 1999-ben 2,6; 2000-ben 2,2; 2001-ben 2; 2002-ben 2,2; 2003-ban 3; 2004-ben

²³ Eltekintve a különféle előcsatlakozási keretek térségbe érkező támogatásairól, pl: PHARE, SAPARD, stb. (Lásd: Lehmann – Nyers 2009; Nemes 2003)

1,5 és 2005-ben már csak mindösszesen 1,2 milliárd Ft központi költségvetési támogatás érkezett, amely célzott beruházásokra, finanszírozásokra volt fordítható, illetve részben pályáztatható. Mint a felsorolásból is látszik, e közvetlen céltámogatások zömében környezetvédelmi beruházások finanszírozására voltak alkalmazhatók (Salamin és tsi. 2005).

A BFT saját hatáskörében a 2000-es évek elején számos támogatási kategória került kiírásra: infrastruktúrafejlesztés (közút, szennyvíz, stb.), környezetvédelem (mederkotrás, nádasok védelme, stb.), turisztikai fejlesztések (borút, rendezvények, létesítmények, termékfejlesztés), közbiztonság, humánerőforrás, gazdaságfejlesztés, stb.

Egy 2005-ben elkészült értékelés 18 ágazati és területi forrásgazda Balatonhoz (a BKÜ korabeli 164 települése) érkező pályázati támogatásának rendszerét és eredményét tárgyalta. A vizsgálatba vont 5 év alatt a *Belügyminisztérium* volt a legfontosabb támogató, amely a szennyvízberuházások finanszírozásának köszönhetően közel 13 Mrd Ft forrást juttatott a térségbe, de jelentős volt a korabeli *Gazdasági és Közlekedési Minisztérium* többnyire idegenforgalmi fejlesztésre juttatott 4,5 Mrd Ft-ja, valamint a földművelési tárca agrár-jellegű fejlesztésekre kiutalt 4 Mrd Ft-ja is. Ezt az értéket közelítik meg a megyei szintről érkező támogatások is, de a tervezési-statisztikai régióktól mindössze 770 M Ft érkezett. A *Balaton Fejlesztési Tanács* forrásgazdaként 2,2 Mrd Ft értékben vett részt a BKÜ szakszerű fejlesztésében (Salamin és tsi. 2005). Már ebből a felsorolásból is látszik, hogy a jogszabályokban deklaráltak értelmében a BKÜ jelentős többletforrásokban részesült, ugyanakkor a BFT hatáskörébe utalt, valóban decentralizált források aránya a legkisebb az összes, centralizáltan koordinált forrás mellett.

A korabeli közel 7000 pályázatot vizsgáló értékelés főbb megállapításai az alábbiak voltak:

- A legtöbb pályázatot tóparti városok és nem vízparti kistelepülések nyújtották be. A parttól távolabbi városok sokkal kisebb arányban vettek részt a forrásszerzésben. Az első két helyen Keszthely és Siófok állt. (Tehát már ebben az időszakban megjelent az a későbbiekben tartóssá váló jelenség, hogy a városok és vízparti települések alapvetően sokkal nagyobb arányban részesülnek a támogatásokból, ezzel is növelve a térségen belüli különbségeket.)
- Az összes pályázat több mint felét 1999-2001 között nyújtották be, 2002-t követően a jelentősen csökkent a beadott pályázatok száma. (Háttérben feltehetőleg a támogatási rendszer megváltozása állt, pl. a Széchenyi-terv megszüntetése a 2002-es kormányváltást követően.)
- Csak a pályázatok egytizede kötődött a Balaton Fejlesztési Tanács saját kiírásaihoz.

- A legtöbb pályázatot a térség önkormányzatai nyújtották be (44%). Rendkívül aktívak voltak a nonprofit szervezetek valamint a gazdasági társaságok is (15-15%). Nagy számuk ellenére éppen az önkormányzatok voltak a legkevésbé eredményes pályázók.
- A BKÜ területéről beadott pályázatok nagy többsége valamilyen infrastruktúra-fejlesztéshez kötődött, összességükben a szennyvízhálózati beruházások voltak a legjelentősebbek. A legnagyobb beruházások az idegenforgalmi fejlesztések területéhez kapcsolódtak, amelyeknek a *Gazdasági és Közlekedési Minisztérium*, a BFT és a Széchenyi Terv voltak a forrásgazdái.
- A pályázatok 107 milliárd Ft támogatást igényeltek, ebből összességében 34 milliárd Ft támogatási összeg érkezett meg ténylegesen. 1999-től 2002-ig nagymértékben emelkedett az elnyert összegek nagysága, 2003-ban viszont drasztikus csökkenés volt tapasztalható.
- A BKÜ-be érkező fejlesztési források elsődleges célterülete a Balaton-felvidék volt, amely tény elsősorban arra vezethető vissza, hogy itt kellett pótolni az infrastruktúra hálózatban megmutatkozó hiányosságokat, különösképpen a szennyvízhálózat kiépítettség terén, valamint ez az a terület, ahol több, nagy volumenű idegenforgalmi fejlesztés is megvalósult (Salamin és tsi 2005).

Az értékelés készítői a forrásszerzés rendszerét és eredményeit összevetették a 2000-es évek elején érvényben lévő a *Balaton Régió Stratégiai Fejlesztési Programja* célkitűzéseivel, arra keresve a választ, hogy a területpolitika deklarált céljait a területfejlesztés mennyiben tudta megvalósítani. Az első stratégiai célnak a korabeli dokumentumban a „*kedvező környezeti állapot kialakítása*” lett kijelölve, ennek ellenére a környezet-, természetvédelem területére egyik legkevesebb forrást fordították a térségben. Az összes támogatásnak csak a 2,2 %-ából valósítottak meg közvetlen környezetvédelmi célú beruházásokat. (Bár nyilván a lakossági infrastruktúra beruházások közvetve hasonló célokat szolgáltak.) A „*gazdasági erőforrások aktivizálása*” stratégiai célt szolgálták a termelő beruházások közé sorolt fejlesztések. E kategórián belül a turizmus kapta a legtöbb állami forrást, mögötte kis mértékben lemaradva a beruházások ösztönzését szolgáló projektek támogatottsága állt. A dokumentum az „*infrastruktúrafejlesztést*” jelölte meg harmadik stratégiai célkitűzéseként. E területen voltak leginkább összhangban a tényleges állami beavatkozások a fejlesztési célkitűzésekkel, hiszen erre fordították a térségben a legtöbb állami forrást. A két utolsó célkitűzése a Balaton térségnek igencsak háttérbe szorult a támogatások eloszlása során a vizsgált időintervallumban. *Humán erőforrás fejlesztést* célzó projektek ugyanis alig valósultak meg a projektek között, a *régiók közötti együttműködések kialakítása* pedig szinte még nyomokban

sem volt felfedezhető a ténylegesen támogatott projektek sorában. A vizsgálat készítőinek megállapításai szerint: „*Mindez arra enged következtetni, hogy a térségi fejlesztési stratégia prioritásai és a ténylegesen eszközölt állami beruházások között sokkal nagyobb szakadék húzódik, mint ami lehetővé tenné a területi stratégiák céljainak megvalósulását.*” (Salamin és tsi 2005)

Bár az idézett értékelés a támogatási rendszer sikerességét önmagában nem vizsgálta, de főként a későbbi fejlesztési időszakok értékelésének eredményei nyomán két fő megállapítást lehet megfogalmazni a 2004/2005-ig terjedő ciklusra vonatkozóan.

Bár a forráselosztási rendszer rendkívül széttagolt volt, de a közvetlenül a központi költségvetésben elkülönített balatoni források mégis egy versenyeztetés nélküli, könnyen elérhető és lehívható támogatási rendszert jelentettek. Az összes rendelkezésre álló forrás tekintetében viszonylag kevés állt közvetlenül a BFT hatáskörében, de fejlesztéspolitika rendszerében, valamint a törvényi útmutatásoknak megfelelően határozottan jelentkezett a térség kiemelt jellege.

A hazai fejlesztéspolitikai források révén sok szempontból sikerült azokat a beruházásokat megvalósítani, amelyek térség évtizedek óta elhúzódó gondjait jelentették. A legtöbb érintett településen kiépült a modern szennyvízrendszer (amely folyamat azonban napjainkig sem fejeződött be) és infrastruktúra, és nagyon fontos, korszerű turisztikai beruházások is megvalósultak. Mindez egészében egy többé-kevésbé sikeresnek tartható fejlesztési időszakot eredményezett.

Ennek ellenére, mint az idézett értékelés készítői is rámutattak 2005-ben, hiába volt jelen egy sokrétű támogatási rendszer, a térség strukturális problémáit és a megfogalmazott fejlesztési célkitűzéseit nem sikerült maradéktalanul megoldani. Ennek leginkább az volt az oka, hogy az összességében rendkívül minimális, mindösszesen 34 Mrd Ft támogatás volumene okán sem volt elegendő a turizmus és a helyi gazdaság általános válságából eredő problémák kompenzálására.

E fejlesztési időszakban a decentralizált fejlesztési forrásoknak és a BFT korabeli szervezetének köszönhetően a *bottom-up* szemlélet sok tekintetben erős volt, amely a forráskiosztás eredményességét is meghatározhatta. A helyi problémák és lehetőségek ismeretében a támogatások kihelyezése célzatosan, hatásosabban valósulhatott meg. Ennek köszönhetőn, mint későbbiekben kitérek rá, a helyi vélemények során sok esetben ez az időszak egyfajta aranykorként van jelen az emlékezetben, még ha összességében is csak 2-3 Mrd Ft felett rendelkezett a BFT.

2004 után, az uniós fejlesztési források megjelenését követően sem szűnt meg a BKÜ hazai forrásokból történő támogatásának gyakorlata, azonban volumene jelentősen lecsökkent. A napjainkban is elérhető, decentralizált hazai központi költségvetési források két célt szolgálnak: egyrészt a Balaton Fejlesztési Tanács és munkaszervezetének működési támogatását, valamint ad-hoc jelleggel és változó mértékben a BFT hatáskörébe átadott megpályáztatható fejlesztési források körét. A BFT hatáskörébe utalt támogatások intenzitásának megváltozását az alábbi táblázat (9.) foglalja össze.

év	Működési támogatás (millió Ft)	BFT fejlesztési forrás (millió Ft)	Projektek száma
1999	n.a.	190	25
2000	n.a.	216	59
2001	n.a.	1108	295
2002	n.a.	1300	420
2003	n.a.	756	216
2004	n.a.	1586	190
2005	n.a.	1240	273
2006	28	893	82
2007	10	8	n.a.
2008	50	300	n.a.
2009	63,5	827,751	n.a.
2010	50	0	n.a.
2011	45	210	n.a.
2012	45	35	n.a.
2013	65	80	n.a.

9. táblázat: A BFT számára nyújtott központi költségvetési támogatások mértéke 1999-2013 (Forrás: BIÜ adatok)

A megváltozott, lecsökkent támogatási lehetőségek jól illusztrálják a BKÜ hazai területpolitikában betöltött súlyának jelentős változását, valamint az uniós támogatások túlsúlyba kerülését. Mint a fenti táblázatból is kiderül, egyes rendkívül szerény támogatottságú évek gyakorlatilag a térség fejlesztési intézményrendszerének működését sem

fedezték,²⁴ valamint semmilyen hazai forrásból megvalósult beruházás támogatását nem tették lehetővé.

Annak ellenére, hogy a későbbi fejlesztéspolitikai rendszerhez képest a decentralizált jelleg a hazai források esetén sokkal hatékonyabban működött a BKÜ-ben, regionális összehasonlításban a térség periférikus jellege sok tekintetben érvényesült ezekben az években is. A *hazai területfejlesztés rendszer átfogó értékelése 1996-2008* (NFGM 2009) című jelentés, amely ágazati és területi szempontból is elemzi ezen időszakot, a BKÜ és a fejlesztési régiók kapcsolatának számos ellentmondására rávilágít.

Bár a dokumentumban közölt adatok nyomán a teljes BKÜ-re vonatkozólag nem állapíthatók meg adatok, de a közvetlenül a Balatonnal érintkező kistérségek viszonylatában már levonhatók következtetések. 2008-ig bezárólag a dél-dunántúli régió, illetve Közép-Magyarország vonatkozásában a balatoni kistérségek²⁵ viszonylag hatékonyan lobbiztak, hiszen az összes régióban kihelyezett forrás 9,2 illetve 10,6%-át sikerült megszerezniük. Nyugat-Dunántúl tekintetében ez az eredmény sokkal kevésbé utal hatékonyságra, az időközben kettévált Keszthely-Hévíz kistérség a régiós források csak kevesebb mint 3%-át tudta elnyerni.

Az összes kihelyezett hazai forrás mindössze 2,2%-a érkezett a balatoni kistérségekbe a vizsgált időszakban, amely a 2000-es évekre jellemző 3%-ot meghaladó hazai GDP előállítási arány tekintetében negatív végkicsengésű folyamatnak tekinthető. Természetesen ezen eredmények megítélése során nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a hazai támogatások egy része elsősorban hátrányos helyzetű települések vagy térségek felzárkóztatását szolgálták, amelyekben a BKÜ települései nem minden esetben vehettek részt (NFGM 2009).

A fejlesztési régiók részletes elemzéséből a Balaton térségére vonatkozóan is vonhatunk le következtetéseket. A Dél-Dunántúlon a hazai turisztikai fejlesztési források legnagyobb koncentrációban (egy főre vetítve) a Balatonhoz érkeztek. Ugyanakkor e pozitív eredményt jelentősen árnyalja, hogy a vizsgált időszakban a dél-balatoni településekre érkező infrastruktúra-fejlesztési (közút, szennyvíz-csatorna) források jelentősen a régiós átlag alatt alakultak. Vállalkozásfejlesztési támogatások tekintetében a balatoni kistérségek gyenge eredményeket értek el. Emellett megemlítenéd, hogy környezetvédelmi fejlesztésekre a

²⁴ Ezekben az években a Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség vállalkozási tevékenységből és nemzetközi pályázatokon történő sikeres részvétel által finanszírozta saját működését.

²⁵ Tapolcai, Balatonfüredi, Balatonalmádi, valamint Marcali, Fonyódi, Balatonföldvári és Siófoki, illetve Keszthelyi kistérségek

Fonyódi és Balatonföldvári kistérségekbe semmilyen forrás nem érkezett, valamint a Siófoki kistérség is csak minimális támogatást kapott.

Az összes kihelyezett forrás egy lakosra vetített arányát tekintve a Dél-Dunántúlon kiemelkedően rossz eredményt ért el a Balaton parti települések zöme, ahol a régiós átlag felét sem közelítette meg a támogatási intenzitás. Az egyébként fontos idegenforgalmi szereppel bíró Zamárdi vagy Balatonszabadi a rangsor legalján végeztek.

A Közép-Dunántúli régióba eső BKÜ településeknek viszonylag nagy arányban sikerült forrásokat szerezniük, ugyanakkor e területen is számos ellentmondás volt tapasztalható. Ennek szemléletes példája, hogy a régióban a hazai fejlesztési forrásokkal leginkább ellátott 20 település közül egyik sem található a vizsgált térségben. A környezetvédelmi és infrastrukturális beruházások tekintetében az északi-part települései és kistérségei viszonylag jól ellátottak voltak, amelyre a vízminőség-védelmi beruházások megvalósítása miatt volt szükség.

A Nyugat-Dunántúli régió elemzését áttekintve nem állapíthatók meg hasonló eredmények, a BKÜ zalai része minden tekintetben periférikus helyzetben volt, amelyet az allokált források fent említett alacsony aránya szemléltet (NFGM 2009).

4.4.2. A BKÜ fejlesztése az I. Nemzeti Fejlesztési Terv időszakában (2004-2006)

A 2000-es évek elején, Magyarország európai uniós csatlakozásának küszöbén készítette el a Balaton Fejlesztési Tanács a BKÜ számára a *Balaton Régió Stratégiai Fejlesztési Programja 2002-2006* elnevezésű dokumentumot. E fejlesztési dokumentum alapvetően azzal a szándékkal és szemlélettel született, hogy a 2004-től kezdődő első uniós fejlesztési ciklus során lehetőség szerint egy összehangolt, a térségre szabott forráselosztási rendszer alakuljon ki. A program készítői a 2006-ig tartó időszakban mintegy 390 milliárd Ft térségbe érkezését prognosztizálták a hazai és uniós forrásokból, valamint évi mintegy 6 milliárd Ft BFT hatáskörébe utalt saját forrást tartottak volna ideálisnak.

Bár e dokumentumban konkrét rendszer-szerű javaslat nem szerepelt, de megfogalmazásra került, hogy egy saját, területi alapon szervezett fejlesztési programra lenne szükség: „A térségben lévő önkormányzatok részéről erős az igény az önálló területtel rendelkező önálló régióra, amely ezáltal a tervezési-statisztikai EU támogatási célterülete lehetne. (...) El kell érni, hogy a Balaton közvetlenül is, és három régión keresztül, illetve azokkal való együttműködésben is megjelenhet az Európai Unió forrásaiban...”

A *Nemzeti Fejlesztési Tervet* (NFT) a Kormány a 1030/2003. (IV.9.) Korm. határozattal fogadta el.²⁶ Az NFT időszaka alatt elviekben összesen 1200 Mrd Ft kihelyezésére volt lehetőség Magyarországon. A tervezés során négy elsődleges fejlesztési cél jelent meg:

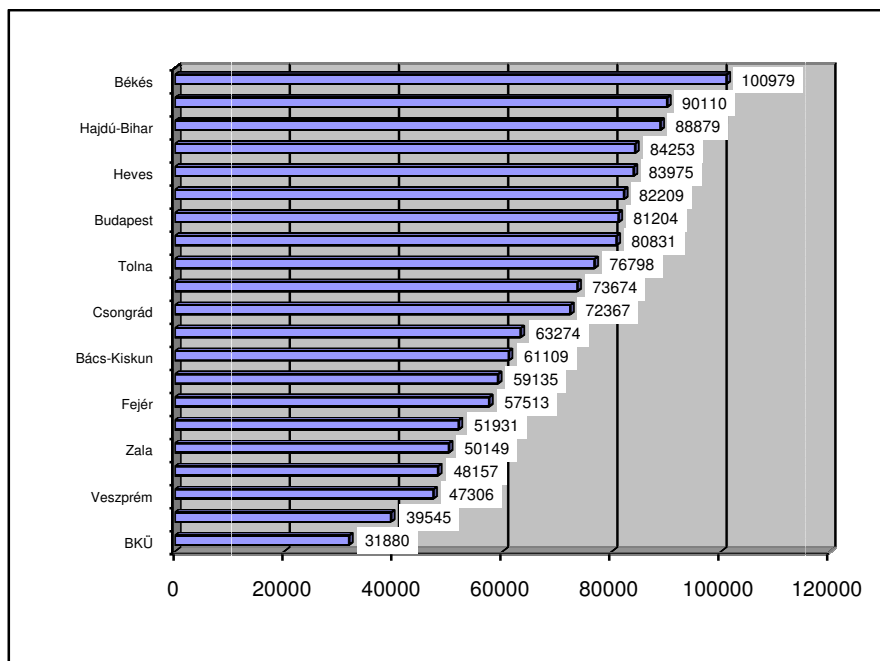
- a termelőszektor versenyképességének javítása;
- a foglalkoztatás növelése és az emberi erőforrások fejlesztése;
- a jobb infrastruktúra, tisztább környezet biztosítása;
- a regionális és helyi potenciál erősítése.

Mindezek megvalósítására összesen öt operatív programot hoztak létre az NFT keretei között, amelyben a területi fejlesztéseket a Regionális Fejlesztési Operatív Program (ROP) szolgálta (Lehmann – Nyers 2009).

A program véglegesítésekor a kiemelt térségek semmilyen szerepet nem kaptak, a területi programok a NUTS2-es fejlesztési-tervezési régiókra szabva valósultak meg. Ebből eredően, törvényi kiemeltsége ellenére, a BKÜ területén megvalósuló fejlesztéseket az átfogó ROP-ból, illetve az ágazati operatív programokból kellett megvalósítani. Mindez, főként a korábbi időszak forrásszerzési módszereit követően, egy rendkívül sikertelen időszakot eredményezett a térség számára.

A BKÜ forrásszerzési hatékonyságának 2004-2006 közötti két évét egy korábbi elemzés értékelte (Oláh – Dombi – Retz 2009). Az értékelés megállapította, hogy az üdülőkörzetbe az NFT teljes fejlesztési forrásainak egy főre eső (országos) átlagához képest mindössze 45 %-a érkezett. A turisztikai régió törvényben deklarált kiemeltsége ellenére kevesebb fejlesztési forrásban részesült, mint bármelyik fejlesztési régió vagy megye. (17. ábra)

²⁶ NFT-ről lásd bővebben: <http://www.terport.hu/teruletfejlesztes/orszag-os-szint/fejlesztési-dokumentumok/i-nemzeti-fejlesztési-terv-2004-2006>

17. ábra: Egy lakosra jutó NFT fejlesztési összeg a megyékben és a BKÜ-ben (Forrás: BKÜ Helyzetelemzés 2007)

Az értékelés készítői megállapították, hogy az NFT alkalmatlannak bizonyult a Balaton térség szükséges fejlesztési forrásokkal való ellátására. Ahogy az a fentebb látható volt az uniós támogatásokon túl a BKÜ 2004-ben és 2005-ben a BFT-n keresztül 2,826 Mrd Ft-nyi központi költségvetési forráshoz is hozzájutott. A BKÜ-ben két év alatt mindez egy főre vetítve 11.170 Ft-ot tesz ki, mely összeg az NFT keretében elnyert forrásokkal együtt is csupán 43.070 Ft, vagyis 61%-a az egy főre eső NFT támogatások hazai átlagának. A BKÜ-ben kifizetett uniós támogatás összességében nem érte el 10 milliárd Ft-ot. (Szemben a stratégiában megfogalmazott 390 Mrd Ft fejlesztési igénnyel.)

Az időszakot értékelő szerzők végezetül arra a következtetésre jutottak, hogy az NFT ideje alatt a „BKÜ hátrányosan került ki a forrásokért vívott versenyből. Ahogy azt az NFT-I időszakára vonatkozóan ki kellett jelentenünk (...)sem volt érvényesíthető az üdülőkörzet többlet igénybevételből (turizmus, környezetvédelem) eredeztethető kiemelt státusza. Amennyiben ezek az arányok a tervezési időszak hátralevő részében jelentős mértékben nem változnak, akkor a régió nagy valószínűséggel hosszú időre elveszítheti egykori versenyképességét.” (Oláh – Dombi – Retz 2009:29)

A BKÜ forrásszerzésének sikertelensége nem csak a számukra teljesen új támogatási rendszer bevezetésével hozható összefüggésben, hanem a NFT intézményi-szervezési struktúrájának ellentmondásaival is. Perger (2009; 2010/A) megállapítása szerint ebben a rendszerben a legdöntőbb elem az volt, hogy a korabeli intézményrendszerből teljesen hiányoztak a

hatékony forráskihelyezést elősegítő mechanizmusok. Az egyes támogatásokat kezelő szervek az államigazgatási hierarchiában kerültek felállításra, amelytől alapvetően idegen volt az új rendszer kezelése, amely szervezési, döntéshozatali problémák egész sorát okozta. Emellett minden szinten hiányzott a megfelelő stratégiai szemlélet, a különböző ágazati támogatások nem kerültek összehangolásra, így a támogatások kihelyezése jelentősen elaprózódott, koncepciótlanul zajlott. Mindez egy rendkívül erős centralizációval is párosult, amely korábban kiépített, de már részben partnerségre építő területfejlesztési rendszert mellőzte. Ennek eredményeként *„a területfejlesztési intézményrendszer mellőzése nem csupán a decentralizációt, hanem a gazdasági, társadalmi, önkormányzati partnerek érdemi bevonását is hátráltatta.”* (Perger 2009:3)

Ezzel összefüggésben mások is rámutattak arra, hogy az NFT tervezése és előkészítés szinte teljesen mellőzte a partnerséget, hiányoztak a társadalmi egyeztetés lehetőségei, a megfogalmazott kritikák és javaslatok semmilyen tekintetben nem kerültek visszacsatolásra, nem épültek be az új rendszerbe. A NUTS2 szintnek megfelelő fejlesztési régióknak is gyakorlatilag minimális érdekérvényesítő lehetőséget biztosított a központi kormányzat, ezzel együtt a régiók stratégia szerepe is egyre csökkent az előkészítés során. Ennek eredményeként, hosszú folyamat nyomán, önálló regionális operatív programok helyett végül egy, az összes NUTS2 régiót érintő sematikus operatív program került véglegesítésre (Márton 2004).

Ilyen feltételek mellett természetesen semmi realitása sem volt azoknak a vágyaknak, amelyek előzőleg egy önálló *Balaton régiót* vizionáltak, vagy saját fejlesztési kereteket képzeltek el. Az egyeztetések nyomán felállított intézményrendszer centralizált jellegéből adódóan semmilyen tekintetben nem volt képes a BKÜ adottságaiból adódó kihívásait kezelni. Mindez a fent érintett problémákkal együtt rendkívül sikertelen időszakot a térség számára, ahol a decentralizált jelleg után egy centralizált és felülről-szervezett fejlesztéspolitika épült ki, amelyben a kiemelt térség gyakorlatilag semmilyen formában nem tudott megjelenni.

4.4.3. A BKÜ mozgástere és eredményei a fejlesztéspolitikában 2007-2013 között

A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet számára sikertelen fejlesztési időszakot követően a helyi szereplők nagy várakozással tekintettek az immár teljes időtartamú, 2007-2013 közötti fejlesztési időszakra, amely átfogóan a *Nemzeti Stratégiai Referenciakeret* nevet kapta (NSRK). Hazai használatban az *Új Magyarország Fejlesztési Program* (ÚMFT), majd 2010-

et követően egyes részeiben az *Új Széchenyi Terv* (ÚSZT) elnevezéssel illették. A hazai fejlesztéspolitika és Balaton kapcsolatának illusztrálására a következőkben áttekintem az ÚMFT előkészítési szakaszát, valamint megvalósításának 2014-ig terjedő időszakát. A fő szakpolitikai kérdés ebben az időszakban a térség számára az volt, hogy a korábbi sikertelen éveket követően a Balaton kiemelt jellege milyen formában tud megjelenni az új fejlesztési rendszerben.

Intézményileg, forrás-kihelyezési tapasztalatait tekintve a *Balaton Fejlesztési Tanács* és háttérszerve készen állt arra, hogy 2007-től egy önálló programot működtessen. Mint láttuk, 1999-től kezdődően évente változó mértékben, de a BFT számos hatáskörébe átutalt főként központi költségvetési forrás kihelyezését valósította meg. Mindezek mellett a 2004-2006 közötti negatív eredmények és tapasztalatok ösztönzően hatottak arra, hogy 2007-et követően lehetőleg egy a kiemelt térség igényeihez igazodó önálló program készüljön.

A korábbi önállóan felhasználható fejlesztési források feletti rendelkezés és gyakorlat tekintetében a 2007-2013-re történő felkészülés idején az első tervezési dokumentumok kivétel nélkül egy saját programmal rendelkező BKÜ-ről szóltak. E vágyakat erősítette a központi kormány kommunikációja is, amely helyi hatáskörökbe utalt (nem csak uniós) források kihelyezését vetítette előre. „*Csökkentjük a pántlikázott pénzek számát, csökkentjük a központi pályázatokat, hogy ennek forrásait oda lehessen adni a régiónak, a megyének, a településnek. Azaz csökkentjük a központi kormányzat feladat-előíró, feladat-finanszírozó kiegyenlítő szerepét, ezzel növeljük a helyiek felelősségét.*” – emelte ki Gyurcsány Ferenc miniszterelnökként 2005-ben (idézi Simon 2005).

Ezzel a szemlélettel született a 2005 nyara - 2006 év eleje között elkészülő és elfogadásra kerülő *Balaton Stratégia*, valamint az országos dokumentumokba ágyazott *Balaton Térségi Komplex Program* is. Mindkét dokumentum tartalma szerint a BKÜ valamilyen önálló fejlesztési programmal kell, hogy rendelkezzen.

Mivel 2006 év közepén még mindig nem született semmilyen előzetes döntés egy önálló Balaton programról, így a fenti dokumentumok operatív forrás-kihelyezési tervvé történő átalakítása (*Részletes Balaton Terv 2006*) előre vetítve a jövőt, már más-más operatív programokból finanszírozható projektekre, illetve a három érintett területi regionális operatív programból közösen megvalósítható fejlesztésekre koncentrált (Péti 2006/A).

2006 nyarán a helyi szereplők még reménykedtek egy önálló Balaton program elindulásában. A helyi önkormányzatokat tömörítő *Balatoni Szövetség* nevében Dr. Bóka István Lamperth Mónika turizmusért és területfejlesztésért felelős miniszterhez intézett interpellációt a parlamentben. „*Dr. Bóka István azt kérdezte a minisztertől, hogy lesz-e önálló balatoni*

regionális program elkülönített, csak a Balaton kiemelt üdülőkörzetre felhasználható pénzekkel? Ha nem, akkor a tó körüli három jogi régió programjaiban lesznek-e csak az üdülőkörzetre felhasználható pénzek?” (VEOL 2006. 06. 26.)

Egy ebben az időszakban született tanulmány foglalja össze e problémát: „A 2007–2013 közötti programidőszak előkészítésének egyik sokat vitatott kérdése volt, hogy megjelenjen vagy megjelenhet-e az ÚMFT-ben a Balaton fejlesztési programja akár önálló OP, prioritás, esetleg kiemelt program formájában, avagy a BFT-nek külön-külön kell megállapodnia a három régióval a Balaton fejlesztését érintő kérdésekről az NFÜ által menedzselt komplex program keretében.” (Kaiser 2007:119)

A kérdés 2006 augusztusában dőlt el véglegesen, ahol egyértelművé vált egy önálló Balaton program elmaradása. Veszprémben a Közép-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács ülésén felszólaló *Bajnai Gordon* (ekkor) fejlesztéspolitikai kormánybiztosként egyértelműen a NUTS2 régiók központi szerepe mellett kötelezte el magát (VEOL 2006. 08. 31.).

2006 késő őszen a regionális operatív programok szakmai egyeztető fórumán újra felmerült a BKÜ kérdésköre. Ebben az időszakban a kormány részéről már megjelent az a gondolat, hogy ha nem is önálló program formájában, de a három érintett régió egyeztetésével kapjon kiemelt szerepet, egyfajta komplex programot a BKÜ. „*Önálló szempontként megjelent a Balaton és a komplex programok jelentősége. A Balatonnal úgy számolunk, mint egy komplex programmal, és nem, mint régióval, hiszen az uniós statisztikai nomenklátúra erre nem ad lehetőséget, de arra igen, hogy olyan programokat készítsünk, amely egy-egy célzott problémakört érintenek. Ilyen értelemben a Balaton, mint önálló zászlóshajó projekt elindítását tervezzük.*” – emelte ki a rendezvényen *Bajnai Gordon* fejlesztéspolitikai kormánybiztos (ROP-ok társadalmi egyeztetése...2006).

Ezt a felszólalást egészítette ki ugyanezen az eseményen *Dr. Szaló Péter* államtitkár is az Országos Területfejlesztési Minisztérium képviselőjeként: „*Felmerült az egyik kérdésben, hogy lesz-e Balatoni Fejlesztési Tanács. Lesz és működni is fog és reméljük, hogy nagyon sikeres lesz még akkor is, ha nem lesz végrehajtó, hiszen nem lesz ilyen operatív program, de ezt senki soha nem is ígérte. A végrehajtást nem tovább aprózni kívánja a kormányzat – amivel egy Balatoni OP együtt járna -, hanem a hatékonyság irányába terelni. Ami nem jelenti azt, hogy komplex programok ne tudnának úgy megvalósulni, hogy a lábai különböző operatív programokba érjenek. Az a kérdés, hogy van-e ilyen jó program, van-e olyan zászlóshajó, ami tudja szervezni a Balaton térségében a legfőbb célokat: a minőségi turizmust és a környezetvédelmet. Az a komplex program, ami mindent tartalmaz az agráriumtól a*

humán infrastruktúra-fejlesztésig, az nem komplex program.” (ROP-ok társadalmi egyeztetése...2006)

Ezek a megszólalások jellemzik azt az időszakot, amely az Balaton térségének ÚMFT időszakára történő felkészülését kísérte, és végül nem jöhetett létre egy önálló fejlesztési program. A következőkben azokat az okokat igyekszem feltárni, amelyek a program létrehozásának elmaradásához vezethettek.

Az önálló Balaton program elmaradásának legfőbb okaként alapvetően az intézményi-strukturális szempontokat tarthatjuk. A 2007-13-as fejlesztési időszak NUTS2 régiókra épülő szemlélete meghatározta a kereteket, amelyeken a hazai tervezők és szakpolitikusok nem kívántak túllépni. Ezt támasztják alá az előbb idézett nyilatkozatok is, amelyek az uniós struktúrákra hivatkoznak. Ilyen körülmények között nehezen elképzelhető lett volna, hogy NUTS2-es régiók rendszere megbontásra kerüljön és egy önálló programot kapjon a BKÜ.

Árnyalja a folyamatokat, hogy ebben az időszakban a fejlesztéspolitika rendszerében a BKÜ-höz képest a NUTS2 régiók sem voltak jelentősen előnyösebb helyzetben. Előnyük elsősorban csak annyi volt, hogy e szintre épült fel a területi fejlesztések rendszere, illetve méretüknél fogva esetleg komolyabb lobbitevékenységet fejthettek ki. Mint érintettem, már az NFT idején tapasztalhatók voltak azok a folyamatok, melyek a vártnál kisebb hatáskört adtak a fejlesztési régióknak. A 2004-2006 közötti időszakban a viszonylag kis forrásokat kaptak a regionális programok, és rendkívül kis hatáskört szereztek a NUTS2 régiók szervei azok elosztásában is (Perger 2010/B).

Az 2007-2013 közötti fejlesztési időszakra történő felkészülés során a régiók nagy reményekkel fordultak a kormány felé. Ezt ösztönözte, hogy a 2004-ben megalakuló Gyurcsány-kormány programja szerint egyértelműen a regionális szint mellett kötelezte el magát. *„A közigazgatás átalakításának iránya a decentralizáció és a regionalizáció lehet. A kormány vallja, hogy a döntéseket a lehető legközelebb kell meghozni az emberekhez. Bízunk a polgárokbán, bízunk a helyi közösségekben, hiszen ők, az érintettek tudják a legjobban, mire van szükségük. A döntéshozatal decentralizálása, az önkormányzatiság erősítése egyben a lehetőségek és felelősségek kiterjesztését is jelenti. (...)A decentralizálás és az önkormányzatiság jegyében elősegítjük a térség jövőjét meghatározó fejlesztési döntéseknek a régiók, a kistérségek szintjére történő telepítését. A feladatot, a megvalósításához szükséges pénzt és a felelősséget is azoknak kell átengedni, akik erre a legilletékesebbek, a kisebb és tágabb helyi közösségeknek. (...)Központi forrásokat biztosítunk a Nemzeti Fejlesztési Tervvel összhangban megvalósuló regionális és kistérségi fejlesztésekhez, önálló döntést biztosítva a*

Regionális Fejlesztési Tanácsoknak és a Kistérségi Fejlesztési Tanácsoknak.” (Lendületben az ország...2004)

2006 májusában az új kormány programja szintén hasonló célokat fogalmazott meg. A program a fejlesztéspolitika alapvető területi szerveként ismét a NUTS2 szintű régiókat határozta meg. *„Az önkormányzati reformmal a területfejlesztés feladatai a regionális önkormányzatokhoz kerülnek.(...) A regionális testületek forráselosztó és monitoring feladatokat kapnak.” (Új Magyarország... 2006)*

Az előzetes elképzelések ellenére a régiók számára nyújtott lehetőségek egészen eltérő képet mutattak. 2006. májusi választásokat követően a politikai események, illetve a fejlesztéspolitika kettős irányítása mellett²⁷ lezajlott viták a régiók számára végül nem túl nagy mozgásteret engedtek. A 2007-13-ra eső fejlesztési források csak mintegy 25%-át kapták meg a ROP-ok (korábbi 50%-os tervek ellenére). Emellett a regionális operatív programok irányításában is rendkívül csekély hatáskört kaptak a regionális intézmények. A fejlesztési döntési hatáskörök regionális szintre történő átadását végül a 2006 őszi választások döntötték el véglegesen, ahol a megyék többségében a jobboldali ellenzék győzött. A kormány ettől fogva a régiókat nem tekintette lojális politikai szereplőknek, így nem kívánt komolyabb mechanizmusokat átruházni. A regionális fejlesztési tanácsok a korábbiakhoz képest több (véleményezési, döntési) hatáskört kaptak, de a ROP-ok irányítása lényegében a kezdetektől a központilag működő *Irányító Hatóság* hatáskörébe került (Penger 2010/B).

Egy ilyen erősen centralizált rendszerben, ahol a NUTS2 régiók és ROP-ok is csak korlátozott mértékben voltak képesek önmaguk számára hatásköröket szerezni, egy alig megyénnyi területtel bíró fejlesztési térség eleve rendkívül nagy hátránnyal indult, hogy egy teljesen önálló vagy kiemelt programot kapjon. (Vannak utalások arra vonatkozóan is, hogy a három érintett NUTS2 régió valószínűleg nem szívesen mondott volna le a rendelkezésére álló források feletti döntésről, hogy azokat átadják a BKÜ számára (Péti 2006/B).)

Az önálló felhasználású balatoni források elmaradásának hátterében még további okok is meghúzódtak.

Feltehetőleg nagyon távolt állt az időszak szakpolitikusaiktól az a szemlélet, amely szükséges lett volna egy fokozottabb decentralizáció irányába mutató döntés meghozatalához. Ezt a folyamatot láttuk a tervezési-statisztikai régiók kapcsán, a kormányprogramokban lefektetett célok ellenére. Mindezt közvetve egy 2007-es parlamenti esemény is alátámasztja. 2007 áprilisában a BKÜ önkormányzatainak képviselőjében *Bóka István* kérdést intézett *Lamperth*

²⁷ A fejlesztéspolitika területén ebben az időszakban működött egy illetékes miniszter (Lamperth Mónika) és egy önálló kormánybiztos (Bajnai Gordon).

Mónika területfejlesztési ügyekért felelős miniszterhez, amelyben a Balatonhoz érkező és saját hatáskörben felhasználható források csökkenő mennyiségének problémáját vetette fel, valamint a turisztikai fejlesztések elmaradásának veszélyét vázolta. A miniszter azonnali válaszában a BKÜ-t érintő intézményi megoldások problémáját lezárva válaszolt: „Az intézményes garanciáknál pedig, ha azt gondolja képviselő úr, hogy a Balaton Fejlesztési Tanácsnak úgy kellene döntési kompetenciákat szerezni, hogy nem egyeztet a döntéshozóval, a kormánnyal, akkor azt kell mondjam, ezt nem támogatjuk.”(Országgyűlés 2007.04.23. ülésnap)

Az önálló balatoni forráskeret, vagy kiemelt program elmaradásának egy lehetséges (bár közvetlenül nem bizonyítható) részleges oka lehet a pártpolitikai ellentét is, amely baloldali MSZP kormány és az alapvetően jobboldali helyi politika között állt fenn. A Balaton térsége egy hagyományosan jobboldali-konzervatív vidék. 1947-et megelőzően is hagyományosan a kormánypárti konzervatív pártok nyerték a választásokat a Balaton körül. E jobboldali kötődés 1990-es választásokat követően is megmutatkozott. (Ez alól csak az 1994-es választások hoztak kivételt, amikor mindegyik érintett egyéni választóközterében az MSZP ért el sikereket). A 2007-2013-as fejlesztési időszak tervezésének évében „a 2006 évi választás a balliberális kormányzat pártjaival szembeni ellenzéki főerők lehengerlő győzelmét eredményezte a Balaton térségében.” (Dombi 2006:82). A Fidesz-KDNP a listás szavazatok 50,76%-át szerezte meg a térségben, míg az első fordulóban 4 választóközterben e párt jelöltjei az egyéni képviselői helyeket is megnyerték, míg a 2 másik érintett közterben a második fordulóban értek el sikereket az ellenzéki pártok. A kormánypártok ezzel együtt a Balaton térségében egyáltalán nem értek el eredményeket (Dombi 2006).

Az önálló fejlesztési források elmaradásának egyik fontos oka lehetett a Balaton MSZP-SZDSZ kormányon belüli alacsony hatásfokú képvisellete is. A kérdéses időszakban a Balaton Fejlesztési Tanács élén *Dr. Sütő László*, Marcali város polgármestere állt, a kormány delegáltjaként. A BFT elnöke egy 2005-ös interjújában a Balaton fejlesztésének több lehetséges irányáról nyilatkozott, ahol az önkormányzatok szintjét tartotta kiemeltnek. A fejlesztési időszak Balatont érintő tervezésében elsősorban konszenzusos megoldást tartott elképzelhetőnek. „...a térség fejlesztése se lehet csupán a térségi szereplők vagy a központi kormányzat kizárólagos felelőssége. A központi, a regionális, a kistérségi és a helyi aktivitások ki kell egészítsék egymást.” Az interjúból kiderült, hogy a megyei lobbik erejét a megkérdezett erősebbnek tartotta, minthogy területfejlesztésben a BFT-részére a korábbiaknál több forrást, hatáskört engedjenek át (*Interjú Sütő Lászlóval* 2005).

Mindezek a fenti tényezők együttesen eredményezhették a BKÜ önálló programjának elmaradását, amelyek így egy felülről szervezett rendszerben az alulról-építkező jelleget tartósan degradálták. Ennek ellenére a kiemelt balatoni fejlesztési célok, összhangban a területfejlesztési törvény célkitűzéseivel, legalább részben elismerésre kerültek a területpolitika irányítói részéről. Megszületett a Balaton térségének ágazati és területi operatív programokon átívelő komplex fejlesztési programjának ötlete és terve.

A *Balatoni Zászlóshajó* komplex program tervezése 2007 tavaszán indult el. Ez a megoldás egy önálló programhoz képest jelentős visszalépést jelentett. Lamperth Mónika a program tervezéséről egy parlamenti felszólalásban, a várakozások szellemében csak annyit említett, hogy „...örvendetes az együttműködés a Balaton Fejlesztési Tanáccsal, hiszen közösen fogjuk kidolgozni a Balaton zászlóshajó projektet, ami Balatonfürednek és a többi balatoni térségnek is érdemi fejlődést és fejlesztést hoz majd.” (Országgyűlés 2007.04.23. ülésnap)

A program összefoglalása szerint: „A *Balaton Zászlóshajó Projekt* átfogó célja, hogy a balatoni régió a természetesség és a magas életminőség mintarégiója legyen. Ehhez a Balaton térség és a működő vállalkozások versenyképességének, valamint a területi kohézió és a környezetminőség javítása szükséges. Az elmúlt években elkészült a balatoni zászlóshajó koncepció, amely mindegy százötzmilliárd forint uniós támogatás felhasználását tartalmazza.” (A *Zászlóshajó programról...*2007) (A későbbi források már 163 milliárd Ft-ról szóltak.)

A rendszer működése az alábbiak szerint foglalható össze: „A fejlesztések forrásai különböző operatív programokban kerülnek lehatárolásra, a zászlóshajó projekt önálló kerettel nem rendelkezik. Mindez érinti a három régió, valamint a szektorális területek programjait. Egyes fejlesztési területek esetén, ahol a 3 régió vonatkozásában a Balaton menti fejlesztések összehangolására van szükség a 3 ROP-ból nyílik lehetőség a balatoni pályázatok finanszírozására, a térségi szempontú koordinációval. A koordináció az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium feladata” (A *Zászlóshajó programról...*2007)

A *Zászlóshajó* program gyakorlatilag minden helyi problémára és fejlesztési elképzelésre igyekezett forrásokat meghatározni a BKÜ számára, amely a korábbi stratégiai tervekben nevesítve lett. A fő hangsúlyt a turizmus fejlesztése kapta, de megjelent a civil közösségek, munkaerőpiac, gazdaság, környezetvédelem, stb. támogatása is. A BFT elvekben véleményezési szerepet kapott az OP-k akcióterveinek készítése, projektjavaslatok benyújtása során. Egy olyan komplex program született meg, amelynek összetettségéből eredően már sejteni lehetett a működési nehézségeit. (Ezt a problémát fenti idézetben *Szaló Péter* államtitkár már előrevetítette, figyelmeztetve egy túl komplex program veszélyeire.)

A program bejelentését nagy sajtóvisszhang, pozitív várakozások kísérték. A nagyívű elképzelések ellenére a *Zászlóshajó* programról nagyon hamar kiderült, hogy működésképtelen. A koncepció elkészülte után kevesebb mint egy évvel (2008 áprilisában) *Suchman Tamás* a BFT (*Sütő László*t követő) elnöke már bejelentette a „zászlóshajó elsüllyedését.”

A program bukásának okai önálló elemzéseket igényelnének, de feltehetőleg a számos szereplő közötti koordináció és az egységes programirányítás, a döntési hatáskörök túlszervezettsége okozta a legnagyobb gondokat. *„Az egységes döntéshozatal hiánya miatt a balatoni zászlóshajó program nem működhet tovább, a tervezett fejlesztések ezért csak külön valósulhatnak meg - mondta Suchman Tamás a Balaton Fejlesztési Tanács és a Balatoni Idegenforgalmi Bizottság együttes ülésén.”* (VEHIR 2008.04.03.)

A BFT elnök bejelentésének néhány részletét és a kapcsolódó reagálásokat érdemes idézve bemutatni egy országos napilap közlése nyomán (NOL 2008. 04. 17.).

„A program az eredeti tervek szerint nem működhet tovább. Arra ugyanis nincs elkülönített, önálló forrás - mondta érdeklődésünkre Suchman Tamás. - Emiatt ugyan nem kerülnek veszélybe a fejlesztések, de azok megvalósítása a vártnál jóval nehezebb, bonyolultabb lesz. Az elnök szerint a változás lényegében annyi: egy önálló keret híján külön-külön kell majd a programban szereplő egyes beruházások fedezetéért pályázni a kormánynál, a BFT-nél és a tavon "osztó" három régiónál. Hozzátette: így pedig csak szigorú koordinációval, gyakori egyeztetéssel, valamint a BFT, a dél-, a nyugat- és közép-dunántúli régió szoros együttműködésével sikerülhet a fejlesztések megvalósítása.”

A BFT elnökének véleményét, így a zászlóshajó program bukását *Bajnai Gordon* (ekkor már) területfejlesztésért felelős miniszter sem tudta érdemben megcáfolni. Nyilatkozatával lényegében lezárta a Balaton 2007-2013 közötti fejlesztésének akkor már közel két éve húzódó problémáját, és a NUTS2 régiók mint a BKÜ ügyében is meghatározó fejlesztési szereplők mellett érvelt:

„A balatoni zászlóshajóprogram céljai maradéktalanul érvényesülnek - mondta (...)Bajnai Gordon. Hozzátette: az viszont tény, hogy a programban megfogalmazott turisztikai tervekhez rendelt fejlesztési források elosztása a tó speciális helyzete miatt nem volt viták nélküli. Mint mondta, turisztikai szempontból hiába egységes a Balaton, az mégiscsak három régió határán van. Ebben a három régióban pedig nem csak a Balaton turisztikai fejlesztésére van szükség. Ezt a különleges helyzetet éppúgy szem előtt kellett tartani a források elosztása során, mint azt, hogy a tó adottságai az egész ország számára fontosak, kiemelt figyelmet érdemelnek. A három régió a legszívesebben maga döntött volna az egész rendelkezésre álló

fejlesztési forrás felhasználásáról, miközben voltak olyan balatoni törekvések, amelyek szerint a regionális tanácsok mellett működő BFT-nek kellett volna még nagyobb összeget kiszakítani (...) Végül az eltérő érdekeket figyelembe véve, nagyon kemény alku során osztottuk el a BFT és a három régió között a turisztikai fejlesztésekre fordítható pályázati forrásokat. Ezzel helyzetbe hoztuk a régiókat, de az egységes balatoni fejlesztés érdekében a BFT-t is.”(NOL 2008. 04. 17.)

A kép teljességéhez érdemes a *Balatoni Szövetség* nevében megszólaló *Bóka István* véleményét is idézni:

„...hiányzik a politikai szándék a térség átfogó fejlesztésére. Bebizonyosodott az is - tette hozzá -, hogy a második nemzeti fejlesztési terv intézményrendszere alkalmatlan a több ágazatot összefogó, komplex fejlesztésekre. Bóka István ugyanakkor egyetértett abban a BFT elnökével és Bajnai Gordonnal, hogy a fejlesztési tanács, valamint a régiók rendelkezésére álló forrásokból sikerülhet a zászlóshajóprogramban szereplő beruházásokat - vagy legalábbis azok többségét - megvalósítani.” (NOL 2008. 04. 17.)

Ezekkel a bejelentésekkel véget ért a BKÜ önálló fejlesztésének kísérlete az ÚMFT első időszaka során. A továbbiakban csak a *Zászlóshajó* program egyfajta kiüresített, minimális verziója kísérte végig a fejlesztési időszak Balatont érintő történetét. A következőkben röviden áttekintem az így kialakított fejlesztési intézményrendszerrel elért eredményeket, különös tekintettel a kiemelt prioritásként megjelent turisztikai ágazatra.

A vizsgált időszakban a BKÜ területe három megyével érintkezve, egyszerre három fejlesztési régióban (Dél-Dunántúl, Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl), és így három regionális operatív programban volt jelen területével. A ROP-ok létrehozásának már említett nehézségei mellett, a *Balatoni Zászlóshajó Program* kudarca is jelentősen megnehezítette a térség fejlesztésének lehetőségeit. A térség kiemelt jellege ellenére a három érintett regionális operatív program minimális mértékű összehangolása csak egyetlen téma kapcsán történt meg. A turisztikai jellegű támogatások három területén (attrakció-fejlesztés, szálláshely kapacitásbővítés és TDM-szervezetek támogatása) folyt konzultáció a három régió között. Ez a gyakorlatban azonban csak annyit jelentett, hogy mindhárom ROP-ban önálló támogatási sorként szerepelt a BKÜ turisztikai fejlesztése. E forráskeretet viszont úgy állapították meg, hogy a fejlesztési régiók BKÜ-re eső területi forrásallokációja kiszámításakor csak 30 %-ban vették figyelembe a turisztikai potenciált (vendégéjszakák száma), 70 %-ban pedig az állandó lakosság számát. Ezen túlmenően, sem a prioritások és célok, sem a pályázati feltételek, illetve a forráskihelyezés ütemezése, bírálata sem volt azonos a három terület esetében. A Dél-Dunántúli Regionális Operatív Program ún. turisztikai magterületként tekintett a somogyi

BKÜ egységekre, ahol vízi, aktív, konferencia- és egészségturisztikai fejlesztések, tematikus parkok stb. létrehozása volt a cél. A Nyugat-Dunántúl esetében kezdetben ökoturisztikai és aktív programok fejlesztése jelent meg célként, míg Közép-Dunántúli ROP hagyományos turisztikai térségként tekintett a BKÜ adott részére. A BFT e rendszer kialakításába és működtetésébe érdemben nem avatkozhatott be; csak a három érintett régió prioritásainak és támogatási konstrukcióinak kialakításában, véleményezésében vehetett részt javaslataival (A *turizmusfejlesztés...* 2013). Mindez éles konfliktusokat szült a térségi és regionális szintek között is, hiszen sokan úgy vélték, hogy a megfogalmazott elképzelések semmilyen formában nem tudnak majd érvényesülni (Pl. SONLINE 2006.10.26.).

A fő kérdés e rendszer kapcsán lényegében az, hogy a helyi érdekek és tervek a fejlesztéspolitikai ezen intézményében milyen formában tudtak megvalósulni? A fentiek nyomán megállapítható, hogy rendszerszerűen alapvetően rendkívül korlátozott balatoni érdekérvényesítésre volt lehetőség a három régióval szemben, de a szakmai interjúk nyomán megállapítható, hogy a helyzet valójában ennél összetettebb volt. Abban minden megkérdezett szakember egyetértett, hogy a felülről alkotott adminisztratív keretek jelentősen behatárolták a lehetőségeket.

A regionális operatív programok tekintetében a legfőbb szervezet az NFÜ által koordinált pályázat-előkészítő munkacsoport volt, ahol teljes jogú tagként a BFT szakembereinek módjukban állt képviselni a térségi terveket a régiókkal szemben. Az egyik megkérdezett az alábbiak szerint foglalta össze az egyeztetések kérdését: *„Nemcsak a balatoni felhívások esetében, hanem egységesen az országban a ropok tekintetében működött és működik a pályázat-előkészítő munkacsoport, ill. annak ülései lehetőséget adnak az egyeztetésre. A Balatoni Integrációs Nonprofit Kft. munkatársai ezeken az egyeztető üléseken állandó tagok voltak, tehát képviseltették magukat. Külön erre felállított időszakos vagy állandó jellegű egyéb intézmény nem működött. Itt, ahol egyébként az ország valamennyi ropjának a turisztikai felhívásait illetően egyeztetésre került sor, ott jelen volt a BKÜ-nek is képviselője, ill. volt olyan, hogy speciálisan csak mi, a három régió egyeztetettünk erről. Formálisan nem működött, nem állt föl egy ilyen szervezet.”*

Abban mindenki egyetértett a korábbi kutatás során megkérdezettek körében, hogy a turizmus esetében a lehetőség szerint maximálisan összehangolták a balatoni fejlesztési programokat, de csak az adminisztratív előírások határain belül. Ugyanakkor a ROP-ok vonatkozásában abszolút a régiós érdekek voltak a döntők, így fordulhatott elő az a fent említett helyzet, hogy a három fejlesztési alprogram csaknem minden tekintetében eltért egymástól. A balatoni térségi érdekek ebben a rendszerben csak korlátozottan tudtak megjelenni, a fejlesztési régiók

fizikailag, adminisztratív értelemben és pénzügyileg is teljesen behatárolták a helyi érdekek vagy a térségi szemlélet képviselését.

A fejlesztési ciklus második felében ezek a korlátozott érdekérvényesítési lehetőségek is teljes mértékben leépültek. A szakmai interjúk egybehangzóan alátámasztották, hogy 2010-et követően szinte teljesen megszűnt a ROP-ok mozgástere és egy rendkívül centralizált rendszer alakult ki. Az Nemzeti Fejlesztési Ügynökség központi irányító hatósága döntött minden pályázatról, így az ország összes fejlesztési régiójában teljesen azonos kiírások jelentek meg. Egy ilyen teljesen központosított rendszerben a balatoni érdekek képviselete teljesen eltűnt, semmilyen egyeztetésre vagy módosításra nem kerülhetett sor, a térség kiemelt jellege pedig háttérbe szorult a területfejlesztés intézményrendszerében. Az érthető érdeksérelem az interjúkon elhangzottak során is megjelent.

„Még a kezdeti időszakban több lehetőségünk volt régióspecifikumokat érvényesíteni a turisztikai felhívásokat illetően, később gyengült ez a képességünk, valahol a BKÜ is elvesztette ezt a képességét, érdemi befolyása az utóbbi időszakokban a pályázati felhívásoknak a tervezésébe már nemigen volt, ahogy nekünk sem.” – foglalta össze az álláspontját egy dél-dunántúli területfejlesztési szakember.

„Az idő előre haladtával folyamatosan erősödött, hogy egy központi egységesített séma és célrendszer mentén kerüljön kidolgozásra valamennyi területi operatív program, függetlenül attól, hogy az észak-magyarországi vagy dél-dunántúli régióról beszélünk. Ha valaki fellapozza ma az aktuális, közelmúltban zárult pályázati felhívásokat, azt látja, hogy szó szerint egyező tartalmat talál, tehát régióspecifikumok már csak minimálisan maradtak ezekben a felhívásokban. (...) Ha valaki objektíven vizsgálja ezeknek a felhívásoknak a tartalmi alakulását, akkor 2010 áprilisa utánra datálható az ilyen jellegű változás, és ez mindenféle politikai és fejlesztéspolitikai és kormányzati háttérrel megvilágít.” – jelent meg egy a fentihez hasonló véleményben.

A 2007-2013 fejlesztési időszak tekintetében a BKÜ-re vonatkozóan nem készültek még teljesen átfogó értékelések. Az eddig elvégzett időközi vizsgálatok nyomán azonban a fejlesztési időszak eredményessége sok tekintetben megítélhető, valamint bizonyos főbb tendenciák is leírhatók, amelyek sok tekintetben a fenti problémák következményei. Az alább közölt eredmények 2013/2014-ig tartó időszakra vonatkoztathatók.

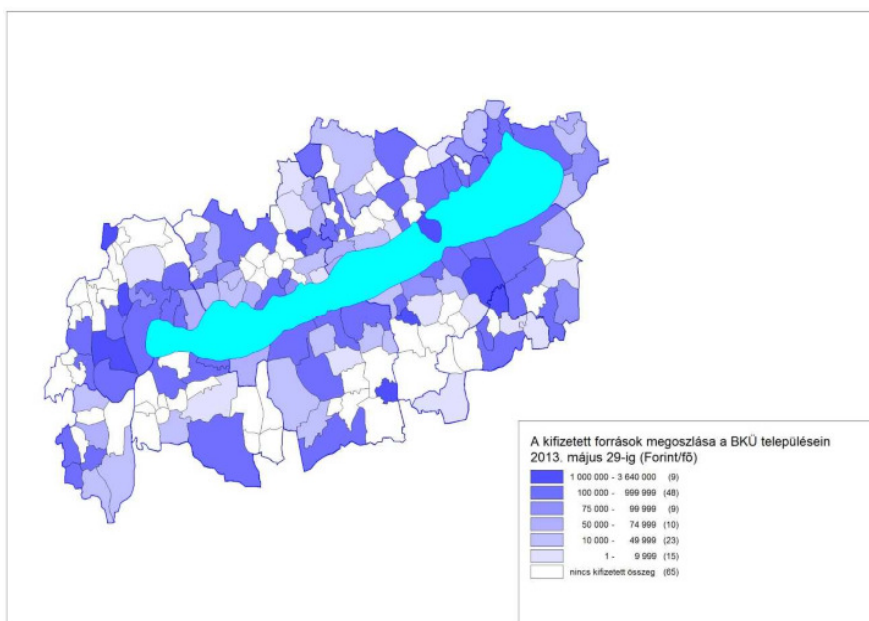
A már elkészült összegzésekből megállapítható, hogy a BKÜ számára az NSRF időszaka a korábbi (2004-2006) ciklushoz képest több előrelépést hozott. A forrásszerzés tekintetében, az intézményrendszer problémái ellenére, történtek pozitív változások, bár negatívnak értékelhető folyamatok is elindultak.

A BKÜ 179 településére 2007-2013 májusa között lakosonként közel 865 ezer Ft uniós támogatást ítéltek meg. Az egy főre jutó megítélt támogatás mértékének országos és megyei összevetése a BKÜ pozícióinak javulását mutatja (az országos átlag 117%-át érte el a térség). Ezt részben a magas pályázati aktivitás és a sikeres pályázás metódus magyarázza. (Bár közútfejlesztési támogatások nélkül ez a mutató már lényegesen rosszabbá válik.)

A ténylegesen megvalósult projektek vonatkozásában, az egy főre eső kifizetett támogatásokat tekintve az üdülőkörzet jelentősen elmaradt a hazai átlagtól, annak mindössze 72%-át érte el. A NUTS2-es régiók eredményeivel összehasonlítva a BKÜ lemaradása még nagyobb, a kifizetett támogatások aránya szerint az utolsó helyet foglalná el egy rangsorban. A szétszabdalt intézményi struktúrában a térség kiemelt státusza nem tudott érvényesülni, a BKÜ e ciklusban sem tudta megvalósítani azokat a fejlesztési célokat, amelyeket az országos és helyi stratégiai dokumentumok kijelöltek.

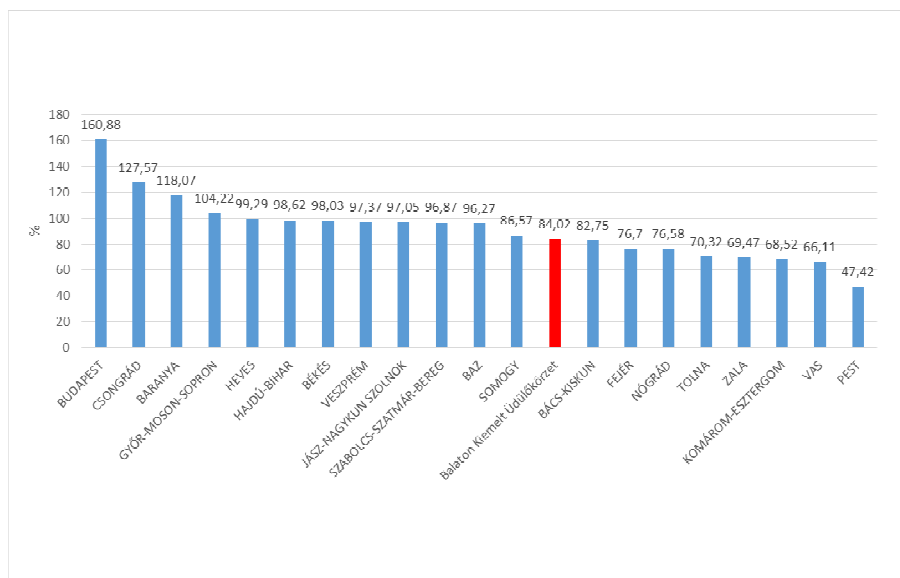
A forráskihelyezés gyakorlata során nagyon komoly rendszerszintű problémák jelentkeztek, amely a BKÜ ellentmondásait tovább súlyosbították, a kohézió megteremtése helyett a belső fragmentáltság fokozását érték el. 2007-2013 között a BKÜ-ben az egy főre jutó megítélt források jól kimutathatóan a part menti településekre koncentráálódtak, az ún. háttértelepülések számára nagyságrendekkel kevesebb forrást ítéltek oda. A fejlesztési időszak bírálata kapcsán kulcsszempont lehet, hogy a BKÜ 179 települése közül mindössze 126-ra ítéltek meg uniós fejlesztési forrásokat és csak 114-re érkezett ténylegesen is kifizetett támogatás. A BKÜ településeinek 30%-ára (53db) 2007-2013 között az ÚMFT/ÚSZT forrásokból semmilyen megítélt fejlesztési támogatás nem érkezett. Az előbb említettekkel együtt összesen 63 településen pedig semmilyen kifizetés nem volt (BKÜ Helyzetelemzés 2013). (18. ábra)

2013-ig összesen 73 milliárd Ft fejlesztési támogatás érkezett a BKÜ területére. A projektek többsége, 44%-a a Gazdaságfejlesztési Operatív Programhoz kapcsolódott, 25%-a társadalomfejlesztési program volt. A projektek alig több mint 23%-a kötődött a ROP-okhoz, viszont a régióktól érkezett a kifizetett források csaknem fele, 36 milliárd Ft.

18. ábra: Kifizetett fejlesztési források a Balaton térségében 2007-2013. május (Forrás: BIŰ)

Az ÚMFT-ÚSZT időszakának utolsó teljes évében a BKŰ jelentősen javított forrásszerzési képességén a korábbi tendenciákhoz képest. 2007-2014 év vége között 2718 nyertes projekt keretében összesen valamivel több mint 271 milliárd Ft támogatást ítéltek meg a BKŰ pályázóinak, így a fejlesztési időszak magas pályázati aktivitással jellemezhető. A korábbiakhoz képest a területi megoszlásban is előrelépés történt: a BKŰ településeinek 10%-áról nem nyújtottak be semmilyen pályázatot; és 15%-ának nem volt támogatott projektje. A közlekedésfejlesztési források nélküli egy főre jutó megítélt támogatások arányának megyei rangsorában a BKŰ a középmezőnybe sorolható. Az egy főre eső megítélt támogatások országos átlag 96%-át érte el az üdülőkörzet. A kifizetett források alapján viszont a BKŰ már kevésbé eredményes, az országos átlag mindössze 84%-át érte el (19. ábra) (EMIR adatbázis nyomán a Balatoni Integrációs Ügynökség adatai).

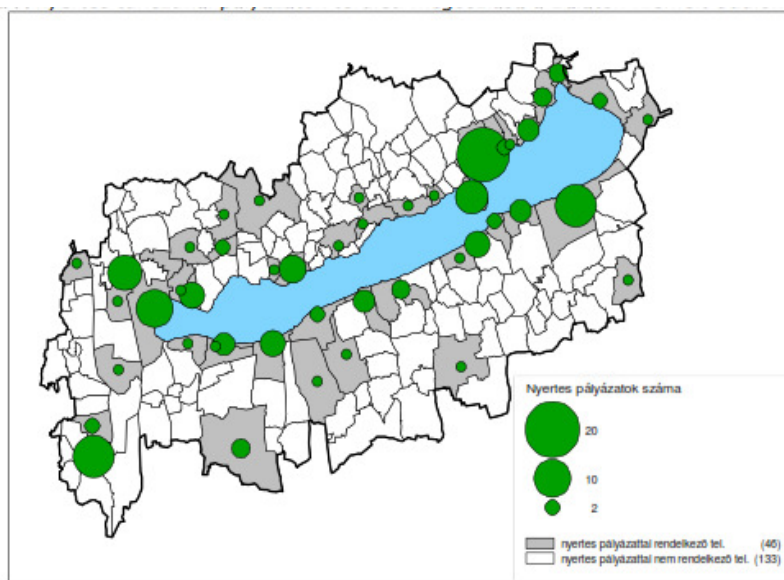
19. ábra: Az egy főre jutó kifizetett támogatások aránya a megyékben és a BKÜ-ben országos átlag százalékában KÖZOP nélkül 2007-2014.12.02. között (Forrás: BIÜ)

A helyi fejlesztési stratégiáknak és az országos dokumentumoknak megfelelően a BKÜ fejlesztési prioritása az idegenforgalom volt, amely mindhárom érintett ROP-ban helyet kapott, illetve kismértékben összehangolásra került. A BKÜ turisztikai fejlesztése a vizsgált időszakban ennek ellenére hiányos és sikertelen volt. Korábban önálló fejlesztéspolitikai elemzés (*A turizmusfejlesztés területi kohézió szempontú értékelése* 2013) érintette a ROP-ok keretei között megpályázható turizmusfejlesztési források hasznosulását a Balaton térségében, amelynek a teljes időszakra vonatkozó kiegészítése egyelőre nem valósult meg. A 2007-2012. augusztusa közötti időszakban a BKÜ esetében 381 turisztikai pályázat adatait (országos 14%-a) vizsgálta az értékelés, amelyekhez kapcsolódóan mintegy 18 milliárd Ft megítélt turisztikai támogatást lehetett megállapítani. Ez az összeg a teljes hazai megítélt turisztikai fejlesztési források alig több mint 8%-a volt. A Balaton hazai turizmusban betöltött szerepének ismeretében ez a forrásszerzési eredmény rendkívül csekély.

A számos fejlesztési dokumentumban leírt célok közül a balatoni nagyprojektek, szezonhosszabbító beruházások elmaradását kiválóan példázza, hogy az 500 millió Ft feletti pályázatok az országosnál jelentősen kisebb arányban voltak jelen a BKÜ területén, arányuk csak mindössze 4%-volt. A BKÜ-be érkező turisztikai fejlesztési források (és a kapcsolódó beruházások) kisebb volumenét mutatja, hogy 100-500 millió Ft közötti pályázatok aránya is elmaradt az országos átlagtól, 50-100 millió Ft közötti projektek száma hazai viszonylatban viszont kiemelkedő volt (*A turizmusfejlesztés...2013*).

A balatoni turizmus-ágazat területileg rendkívül koncentrált és egy-egy város, attrakció köré csoportosul főként a szálláshelyek-vendégéjszakák tekintetében. Ez a kiegyenlítetlen rendszer

az idegenforgalmi pályázatok száma és a források megszerzése során is érvényesült, hasonlóan az összes megszerzett forrás egyenlőtlen területi megoszlásához. A legtöbb turisztikai fejlesztési projekt azokra a part menti településekre koncentrálódott, ahol már meglévő vonzerőkre támaszkodva lehetett végrehajtani a beruházásokat. A sikeres pályázók közül kiemelkedett Balatonfüred, Siófok, Tihany és Keszthely. A partközeli, illetve háttértelepülések közül az önmagukban is nagy kapacitásokkal bíró Hévíz, illetve Zalakaros városok pályázói említhetők. A pályázati rendszernek a turizmus dekoncentrációját nem sikerült elősegítenie, sőt ellentétes hatásokat váltott ki, a már meglévő centrumok lehetőségeit fokozta. A kiemelt üdülőkörzet rendszer-szintű gondjairól és idegenforgalmi mozgásteréről tanulságos tény, hogy 2012. év közepéig a BKÜ településeinek 77%-ára (133) semmilyen turizmusfejlesztési forrás nem érkezett az ÚMFT/ÚSZT keretéből (A *turizmusfejlesztés...2013*) (20. ábra).

20. ábra: Turisztikai pályázatok a BKÜ településein 2007-2012. (Forrás: A *turizmusfejlesztés...2013*)

A különböző fejlesztési dokumentumokban megfogalmazott, erőteljesen az idegenforgalomra építő Balaton fejlesztési irány tekintetében, az ÚMFT/ÚSZT első 2/3-ának időszaka nagyrészt sikertelen volt. A fejlesztéspolitika rendszerében a balatoni idegenforgalom fejlesztésének kiemelt célját a BKÜ-nek nem sikerült érvényesítenie. Elmaradtak a szezonhosszabbító, tömegeket vonzó nagyberuházások és látványos nagyprojektek, a források jórészt elaprózódtak. Az összes turizmusfejlesztési forrás csekély arányát sikerült a Balatonhoz irányítani, amelyet kiemelt státusza, és a hazai turizmusban betöltött rohamosan romló helyzete miatt viszont szükségét látta volna. A turizmus területi megoszlását sem sikerült

előmozdítani, hiszen a BKÜ településeinek ¾-ét semmilyen idegenforgalom fejlesztési forrás nem érintette.

A 2007-2013 fejlesztési időszakra vonatkozóan a BKÜ tekintetében általános érvényűnek tarthatjuk az idézett értékelés egyik fő megállapítását: *„Ez rámutat a térség egységes fejlesztéspolitikai kezelésének szükségességére (intézmény, forrás). Ráadásul az OTK elismerte, hogy a térség közszolgáltatási kapacitásai, fejlesztési igényei nem csupán állandó lakosainak igényeit kell, hogy kielégítse, hanem a mintegy 240 ezer főnyi üdülőtulajdonosi körét is, továbbá az itt megjelenő turisztikai forgalmat is ki kell szolgálni. Ez a fejlesztéspolitikában nem érvényesül. Az országos, és főleg a vidéki átlagot sokszorosan meghaladó társadalmi igénybevétel okozta amortizációs és környezetvédelmi következmények kezelése a területpolitika kiemelt figyelmét követeli meg, ami átlagot meghaladó fejlesztési források régióba áramoltatását és helyben integrált módon történő felhasználását igényli.” (A turizmusfejlesztés...2013)*

A ciklus sikertelenségének okait önmagában nem csak a fejlesztéspolitikai rendszer hiányosságaiban és ellentmondásiban kereshetjük, hanem emellett egyéb más tényezők is nagy hatással volt. Ezeket az alábbiak szerint lehet összefoglalni:

- A 2008-as gazdasági válság és következményei jelentősen csökkentették a beruházási kedvet, amely az idegenforgalom általános visszaesésével sok fejlesztés elmaradásának gátja volt. Mindez a térség, fentebb bemutatott, 2000-es évek elejétől tapasztalható fokozatos elszegényedésével is súlyosbodott.
- Hiányoztak azok a szereplők és szervezetek a térségből, amely hatékony projekt-generálással, projektötletek elősegítésével elősegíthették volna a fejlesztéseket. A BFT és munkaszervezete erőforrások és hatáskörök hiányában ezt a feladatot nem tudta betölteni.
- A különböző fejlesztési szereplők és szervezetek, projektgazdák közötti együttműködés rendkívül gyenge volt, hiányoztak az együttműködés megfelelő fórumai.
- A három ROP-on belül a BKÜ számára viszonylag kismértékű forrásokat különítettek el, amely sikeres pályázati időszakok esetén nem volt elegendő a benyújtott fejlesztési igények finanszírozására.

A korábbi negatív tendenciák a fejlesztési ciklus utolsó éveiben jelentősen javultak, de ennek ellenére a BKÜ vonatkozásában nem tarthatjuk valóban eredményesnek és sikeresnek. A térség kiemelt jellege és ehhez kapcsolódó érdekei a fejlesztéspolitika rendszerében, a kezdeti próbálkozások ellenére, egyáltalán nem tudtak érvényesülni. E szempontból előrelépésnek

semmiképpen sem volt tekinthető, hogy a BKÜ végül mindhárom érintett ROP-ban kapott egy-egy elkülönített, egymástól csaknem független turizmusfejlesztési forráscsomagot. Az időszak előkészítése során a Balaton lobbi ereje közel sem volt elegendő ahhoz, hogy érvényesíteni tudja az érdekeit és céljait a centralizált területpolitikai rendszerben, amelyek végül teljesen elvesztek a megvalósulás során. A szakpolitikusok és fejlesztéspolitika szakemberei végig elismerték a BKÜ többletigényét és fokozott fejlesztésének szükségességét (hiszen ez a dokumentumok szintjén is megjelent), ugyanakkor arra sem kellő erő, sem a politikai szándék nem volt, hogy mindez az intézményrendszerben jelen legyen, vagy az alulról-építkező tradíciókhoz kapcsolódjon.

4.4.4. A területfejlesztés térségi hatásainak megítélése a közélet képviselői körében

A disszertációm kapcsán készített kérdőíves vizsgálat során a megkérdezettek a fejlesztéspolitika eredményeiről és rendszeréről is kifejtették véleményüket. Előjáróban annyit szükséges megállapítani, hogy a válaszok nagy többségükben visszatükrözik a fent taglalt problémákat és erősen kritikusak.

A válaszadók abszolút többsége (56%) általánosságban nem tartotta megfelelőnek a BKÜ fejlesztésének 2004-et illetve 2007-et követő rendszerét. Mindössze 14%-uk nyilatkozott pozitívan e kérdésben. (Ugyanakkor jelentős volt azok aránya is, akik nem rendelkeztek ismeretekkel e témakörben.) Figyelemreméltó, hogy a településvezetők körében a negatív megítélés az átlagot jelentősen meghaladta (68%), míg az elégedettek mindösszesen 17%-ot képviseltek. Hasonlóan kiemelkedően negatívan nyilatkoztak a civilek (78%) valamint a TDM-szervezetek (71%) is, képviselőik részéről egyetlen pozitív irányú válasz sem érkezett.

A fejlesztéspolitika működésének megítélését jelentősen árnyalja az a jelenség, hogy a Balatont érintő rendszerre vonatkozó többségében negatív vélemények ellenére a kitöltők relatív többsége (45%) szerint az elmúlt évek fejlesztései pozitív hatásúak voltak. Ezzel szemben az összes kitöltő mindössze 4%-a vélte úgy, hogy a támogatások eredményei negatív következményekkel jártak. Figyelemreméltóan magas azok aránya is (33%), akik szerint a forráski helyezés nyomán megvalósult fejlesztések semmilyen érdemi változást nem hoztak a BKÜ területén.

A válaszadók közel fele élt azzal a lehetőséggel, hogy részletesebben, írásban is kifejtse véleményét a fejlesztéspolitika helyi és térségi hatásairól, problémáiról.

A válaszok között a legnagyobb számban a BKÜ területének fejlesztéspolitikai megosztottsága szerepelt az eredménytelenség fő okaként. A megkérdezettek szerint az, hogy

a BKÜ területe három fejlesztési régió között oszlott meg számos fejlesztésnek és beruházásnak a gátja volt. Mindehhez kapcsolódva nagyon sokan adtak hangot azon véleményüknek, hogy a Balaton-térségének egy valóban decentralizált, önálló fejlesztési keretre lett volna szüksége az elmúlt két periódusban. Mindezeket illusztrálva az alábbi jellemző példákat lehet idézni:

- *„A turisztikai fejlesztések esetén a BKÜ területe három fejlesztési-statisztikai régióba tartozott, nehéz volt a pályázati összehangolás a megyén átnyúló, ugyanakkor földrajzilag közeli területek esetében.”*
- *„Azért, mert a Balatont kiemelt egységes régióként kell/ene/= kezelni, nem pedig három megyére szétaprózva, megyénként, külön-külön érdekként fejleszteni és finanszírozni.”*
- *„Egységes tervezés és irányítást javaslok az elkövetkezendő EU-s támogatási pályázatokhoz.”*
- *„Nem volt megfelelő, mert nem egységes egészként kezelte a Balatont. Elaprózódott, és nem volt koherens a 3 fejlesztési régió. Szétszabdalt források, 3 megye irányítása, Egy regionális szervezet kellene. pl. a BFT kezébe adni a Balatonnal kapcsolatos feladatokat.”*
- *„A Balaton Fejlesztési Tanácshoz több forrást kellett volna decentralizálni és ebből jelentősebb fejlesztéseket megvalósítani. Sokszor emiatt nem tudott városunk pályázni, mert egy-egy projektünk összköltsége akkora volt, mint a Tanácsnál pályázható összeg összesen.”*

Az előzőhöz képest kisebb arányban, de számos válaszadó megítélése szerint a legnagyobb problémát a fejlesztési rendszerben az jelentette, hogy abból elsősorban a városok, vízparti területek és turisztikai vonzerővel amúgy is rendelkező kistérségek, települések jutottak forrásokhoz. Ezzel szemben a kistelepülések, háttértelepülések, rosszabb adottságú egységek fejlesztése szinte teljesen elmaradt, vélték a kitöltők. Ezek a vélemények teljesen alátámasztják a fentebb idézett adatokat, amelyek fejlesztések megvalósulásának koncentráltságát szemléltetik. Mindezek az alábbi véleményekben jól tükröződnek:

- *„Nem foglalkozott a BKÜ-n belüli különbségek csökkentésével. A parti sávval nem rendelkező településekre méltánytalanul kevesebb forrás érkezett.”*
- *„A Balaton-parti kis települések fejlesztésére többet kellett volna fordítani. A fejlesztések csak a nagy városokban láthatók.”*
- *„A háttértelepülések nem tudnak részt venni önerő hiányában a pályázati források lehívásában, és nincs olyan pályázat sem, amely a kistelepülések kitörését segítené*

elő. Közvetlen Balatonnal határos települések támogatása megtörténik, de a háttértelepülések központi fejlesztése elmarad.”

A fejlesztésekkel szemben megfogalmazott kritikák harmadik nagyobb csoportja a térségi szemlélet hiányát, a komplex és nagyobb volumenű beruházások elmaradását, valamint a rendszerszintű koncepciók elmaradását nevesítette. E problémakör közvetlen összefüggésben áll a területi megosztottsággal, valamint olyan szervezetek hiányával, amelyek képesek lettek volna a fejlesztéseket térségi szinten koordinálni.

- *„A Balatonra és környékére egységes szemléletű fejlesztés szükséges. Itt is emberek élnek, mindenki nem dolgozhat, meg nem is akar a turizmusban dolgozni, tehát más – nemcsak turisztikai- fejlesztések, munkahelyteremtő beruházásokra van szükség.”*
- *„A komplexitás hiánya, az erőforrás elosztásának módja, az egységes elvek szerinti rend, fegyelembetartásának hiánya miatt jelentős tájpotenciál csökkenés következett be, egyben erkölcsileg annulálva a végrehajtást (ebben az önkormányzatok is felelősek nem kellő példát mutatva).”*
- *„Mert igazán, mint térséget nem veszi figyelembe a fejlesztés, helyi, lokális fejlesztésről beszélhetünk, de nem egy koncepcionális az egész térséget átszelő fejlesztéssel nem találkozunk.”*
- *„A fejlesztések zöme településszintű, nincs összehangolás. Nincsenek egységes, vagy legalább térségi szintű fejlesztések. Nincs a gyakorlatban is alkalmazható egységes (vagy legalább térségi szintű) koncepció. A települések versenyeznek egymással a fejlesztések érdekében is, a települések érdekei ellentétesek az összbalatoni körzet érdekeivel.”*
- *„A Balatont és környékét egy egységben, az adott tájak jellegzetességeinek figyelembevételével kellene fejleszteni, figyelembe véve az ott lakó és élő emberek érdekeit.”*

A kérdőívet kitöltők arra is választ adhattak, hogy véleményük szerint kinek a feladata lenne a BKÜ fejlesztése, amely során a három legfontosabb szervet nevezhették meg.

A térségi közélet képviselői körében a fejlesztések végrehajtásában a legnagyobb bizalom alapvetően az állami, vagy hivatalos szervek felé fogalmazódott meg. A válaszok alapján a legerősebb elvárás a *Balaton Fejlesztési Tanács* felé mutatkozik (22,3%), szinte azonos arányban (21,5%) látnának szívesen közvetlen kormányzati szerepvállalást a térség jövőjének alakításában. A kitöltők ezen kívül a települések és társulásaik irányában is nagy bizalommal lennének a fejlesztések során (19,2%). A 2014-2020-as fejlesztési ciklus megye centrikus

területfejlesztési rendszere szempontjából elgondolkodtató, hogy a három megye irányában rendkívül gyenge (8,5%) bizalom mutatkozik.

Az elmúlt fejlesztési időszakok megítéléséről sokatmondó, hogy a válaszadók 93%-a vélte úgy, hogy 2014-et követően egy önálló balatoni forráskeretre és program lenne szükség, amely hazai és uniós forrásokat egyaránt magába foglal.

5. A balatoni regionalizmus megjelenése: szerveződések és társadalmi támogatottság

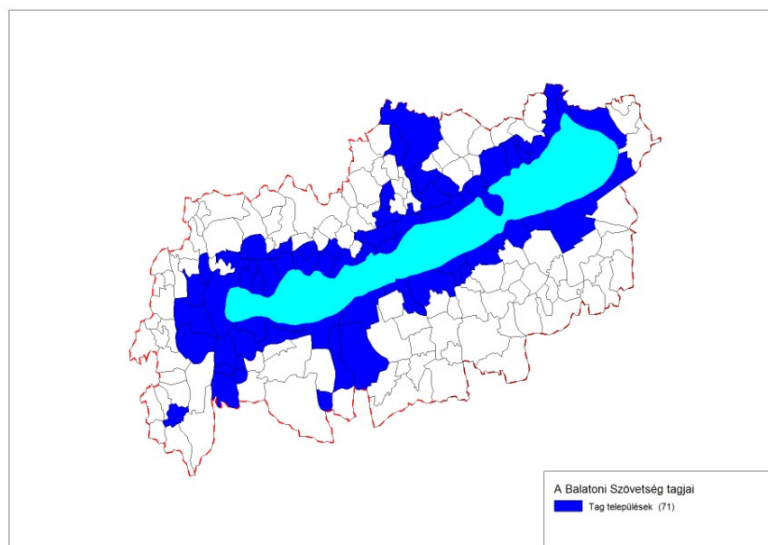
Az előző fejezetekben áttekintettem azokat a belső (történelmi adottságok, gazdaság, társadalmi jellemzők) és külső tényezőket (a területpolitika intézkedései és a területfejlesztés korlátozott eredményei), amelyek ösztönzőleg járultak hozzá ahhoz, hogy az 1990-es évek végétől élénk alulról építkező társadalmi mozgás induljon el a Balaton térségében. A balatoni gazdaság általános válságára a területpolitika nem tudott kellő válaszokat adni, és egy alapvetően centralizált rendszerben kísérelte meg a térség problémáit megoldani. E felülről jövő kezdeményezések a legtöbb esetben nem kapcsolódtak a helyi mozgalmakhoz, így a sikertelenség tovább erősítette az önrendelkezést ösztönző elképzeléseket.

Az 1990-es évektől újjáéledő szerveződések nehezen írhatók le időrendi sorrendben, így a témát inkább tematikus csoportosításban tárgyalom. Az alábbiakban szó lesz a különböző alulról építkező térségi testületekről, szervezetekről; az ezekhez kötődő mozgalmakról, tervekről; a regionalizmus elemeit feltáró empirikus kutatások eredményeiről; valamint a térség érdekképviselőinek kérdésköréről, érintve a regionalizmus kiteljesedése ellen ható jelenségeket is.

1990-et követően az első szervezet, amely már felvetette és alkalmazta az alulról-építkezés gondolatát jellemzően egy gazdasági együttműködés volt. Az 1990-ben társadalmi szervezatként megalakult *Balatoni Gazdasági Kamara* (későbbiekben *Kör*) tevékenységében még nem merült fel a területi önkormányzatiság kérdése, ugyanakkor a térség fokozott érdekképviselőt kívánta a kezdeményezés ellátni. A szervezet megalakulása összekapcsolódott a térségi idegenforgalom rendszerváltást követő hirtelen bekövetkező hanyatlásával. A 100 térségi vállalkozással megalapított szervezet kitűzött céljai között jelölte meg sok egyéb mellett, a tagjait érintő érdekképviselői teendők mellett az etikai normák kialakítását és betartatását; a térségi gazdaságpolitikai koncepciójának kidolgozásában, a decentralizált pénzalapok elbírálásában való részvételt; a külföldi tőke beáramlásának elősegítését, ezzel is a balatoni kereskedelem, idegenforgalom színvonalának elősegítését, a közvélemény tájékoztatását, az önkormányzatokkal, környezetvédelmi, egyéb társadalmi és érdekképviselői szervezetekkel való kapcsolattartást. A kötelező kamarai tagság és gazdasági változások következtében a szervezet taglétszáma lecsökkent, majd végül 1998-ban feloszlatta önmagát, anélkül, hogy tartós eredményeket tudott volna elérni (Kabai – Oláh 2010).

A 20. század elejének hagyományait követve a térség települési önkormányzatait tömörítve 1989-ben alakult újjá a *Balatoni Szövetség*, mely szervezet szellemi elődje, mint tárgyaló, egykor hatalmas részt vállalt a balatoni turisztikai infrastruktúra megteremtésében, a foglalkoztatásban, és a turizmusban részt vevők tudatformálásában. A már eltérő társadalmi bázison nyugvó új szervezet létrejöttékor célul tűzte ki, hogy valamennyi olyan témába bekapcsolódjon, amely e tavat és a térséget érinti. Az elindulást követően a szövetség taglétszáma gyorsan nőtt és gyakorlatilag a teljes vízparti településállományt lefedte, valamint a parttól távolabbi települések, illetve a megyék is csatlakoztak az alulról építkező kezdeményezéshez. A *Balatoni Szövetség* újjáalakulását követő legsikeresebb időszaka kb. egy évtizedig tartott. Egyik legnagyobb eredménye a tó fejlesztéspolitikai lehetőségét tekintve a rövid életű *Balatoni Regionális Tanács* létrehozása volt 1993-ban, amelyben a központi kormányzat és a térség képviselői dolgozhattak együtt (Lázár 2003). Ez a kezdeményezés lényegében előképül szolgált a *Balaton Fejlesztési Tanács* létrejöttéhez az évtized végén.

A 2000-es években a *Balatoni Szövetség* fokozatosan teret veszített és ez a hanyatlás még jelenleg is tart. A szervezet taglétszáma drasztikusan csökken, valamint az elmúlt évtizedben kevés volt az olyan érdemi téma, amelyben hatékonyan tudott volna fellépni. Ennek ellenére napjainkban még mindig e társulat a térség legerősebb alulról építkező érdekképviselői szerve és szinte minden Balatont érintő kérdésben állást foglal. A területpolitika alkotta fejlesztési tér (BKÜ jelenleg 180 települése) és a tényleges társadalmi igények közötti különbségeket jól illusztrálja, hogy a Balatoni Szövetség munkájában ma már mindössze 71 helyhatóság vesz részt. (21. ábra)

21. ábra: A Balatoni Szövetség tagsága 2013-2014-ben a BKÜ területére vetítve (Forrás: BIÜ)

Az önkormányzati szövetség írásba foglalt céljai között, az alapszabályában is jelen van a regionalizmus kérdésköre: „*Fontosnak tartja a Balaton régió mielőbbi létrejöttét és megvalósulását.*”, ugyanakkor ennek részletesen tartalma nem került kifejtésre. Áttekintve a szervezet eddigi tevékenységének részletes összefoglalását (a Balatoni Szövetség honlapja segítségével), valamint a szervezet korábbi elnökével folytatott interjúból is megállapítható, hogy ha a deklarált célok között kifejtve nem is szerepel, de számos olyan elképzelést és javaslatot fogalmazott meg e társulás, amely a regionalizmus irányába mutat. A szervezet az elmúlt két évtizedben többször is elkötelezte magát egy önálló Balaton fejlesztési régió mellett, de intézményi, szervezeti, környezetvédelmi, vagy akár vízgazdálkodási kérdésekben is lobbizott a térség egységes kezelése érdekében. Ezen túlmenően a térség önkormányzatiságának, igazgatási önállóságának szándékát sem vetette el az együttműködés. Ugyanakkor ez irányú tevékenysége az elmúlt évtizedben jelentősen meggyengült, ahogy a fejlesztési és adminisztratív régiók ügye fokozatosan kiszorult a hazai területpolitika témái közül.

Hasonlóan a 20. század eleji állapothoz a balatoni regionalizmus egyik legaktívabb képviselői, az önkormányzatiság élénk szószólói a különböző civil kezdeményezések voltak és maradtak egészen napjainkig.

A Balatoni Szövetséghez hasonlóan a múlt század elején a tóparti fürdőegyesületeknek is rendkívül nagy szerepe volt a térség és a települések fejlesztésében, érdekképviselésében. Ennek tudatában, a múltbéli mintát követve alakult újjá 1992-ben a *Balatoni-parti Fürdőegyesületek Szövetsége*, amely zömében az üdülőtulajdonosokat tagjai között tudó települési egyesületeket tömörít. Az együttműködés változó számú (20-25) tagszervezete révén a tópart csaknem minden területén képviselteti magát, több mint 6000 tag és számos településrész érdekeit figyelembe véve. A tömörülés elsősorban az ingatlantulajdonosok, üdülők érdekképviselésére jött létre, de írásban foglalt céljai között és tevékenységében a regionalizmus tervei is fellelhetők. A fürdőegyesület alapszabálya szerint a szervezet célja: „*Kezdeményezni, és részt venni, a balatoni régió létrehozásában, a térség és részei (kistérségek) fejlődését, fejlesztését elősegítő koncepciók, tervek kidolgozásában, megvalósításában és ellenőrzésében, az egyenlő és szolgáltatással arányos teherviselés érvényre juttatásában...*” (Alapszabály – BFSZ Honlapja). A szervezet az 1990-es években aktívan lobbizott a *Balaton Fejlesztési Tanács* felállítása mellett és saját fórumain évek óta napirendjén tartja a regionalizmus gondolatát. A *Balatoni-parti Fürdőegyesületek Szövetsége* 2003-ban tett széles körben ismertté vált nyilatkozatot a *Balaton régió* felállítása mellett. Korabeli álláspontjuk szerint az új régiót egy demokratikusan megválasztott irányító

testületnek kellene irányítani, amelyben az állam, az önkormányzatok mellett, a nyaralótulajdonosoknak is jogokat követeltek volna a kiáltvány készítői. A szervezet fő tevékenysége korábban és jelenleg is a nyaralótulajdonosok érdekvédelme, de az önálló Balaton térség ügye ma is élő körökben. 2011-es beszámolójuk szerint: *„A közigazgatás átszervezésénél, az új megyei rendszerben véleményünk szerint több ponton és több szempontból sérülnek a Balaton érdekei. Ezt kiküszöbölendő, javasoltuk a „Balaton megye” létrehozását, mert félő, hogy három megye nem lehet jó gazdája a Balatonnak! Megjegyezzük a megye gondolata már az első világégést követően is felmerült, és mi ma is jogosnak, sőt szükségesnek ítéljük.”*

Az elmúlt évtized egyik legaktívabb alulról építkező szervezete a *Balatoni Civil Szervezetek Szövetsége* volt. A tagszervezetei által a teljes térséget lefedő együttműködés gyakorlatilag minden olyan kérdésben állást foglalt, amely a térség fejlesztését, státuszát, környezeti állapotát érintette. A civil szövetség a regionalizmus ügyének fontos képviselője, rendszeresen lobbiznak a térség önálló státuszának, vagy fejlesztéspolitikai autonómiájának kialakításáért, a *Balaton régió* megalakítása mellett. A 2001-ben létrejött, kiterjedt tagsággal (mintegy 8000 fő) bíró szervezet alapszabályban is megfogalmazott céljai között szerepel, hogy *„Önálló Balaton régiót”* szeretnének létrehozni. Ennek érdekében a szövetség feladatai között a civil összefogáson túl, a döntés-előkészítés, civil kontroll ellátása, valamint a *„a térséget feszítő gondok, közfeladatok érdemi megoldásának szorgalmazása, a megoldások kikényszerítése”* áll (Oláh 2001).

A szövetség céljait, megalakulásának körülményeit az alábbiak szerint foglalta össze korábbi elnöke, Gál Lajos Gyenesdiás község polgármestere: *„2001-ben létre tudta magát hívni egy olyan nagy közösség, amely a Nők a Balatonért Egyesület kezdeményezésére a Balatoni Civil Szervezetek Szövetségeként aposztrofálta magát, ami a balatoni összérdekeket próbálta megfogalmazni. Jó kifejezés, hogy pezsgett a civil élet. Az első levélváltásra 600-an reagáltak vissza, amikor összejött egy fórum, akkor 2-300 civil szervezet részt tudott ezeken venni. Hiszen akkor volt egy jó irány 1998-2002 között, amikor Dr. Bóka István volt a BFT elnöke, és megfogalmazta azt, hogy nagyon fontosnak érzi, hogy a Balaton mellett élő emberek, legyen az bárki, elsősorban legyen balatoni ember és csak másodsorban lokálpatrióta. Én ezt vallom azóta is. Ez nagyon komoly inspirációt adott mindenkinek. Szekciókat alakítva a szövetség létrejött. Annak szellemében indult el minden, hogy az ügyeket helyben kell intézni, helyben kell dönteni. Ebben a szervezetben nagyon sokat tudtunk tenni. (...) Egy fontos ügyet tűzött ki zászlajára a szervezet, az önálló Balaton régió ügyét. Az az érdekes, hogy bármilyen*

határvonalat nézünk, a Balaton és vízgyűjtő területe olyan egységet alkot, amely nem csak a vízvédelemtől indul, hanem más adottságok is egyöntetűvé teszik ezt a térséget.”

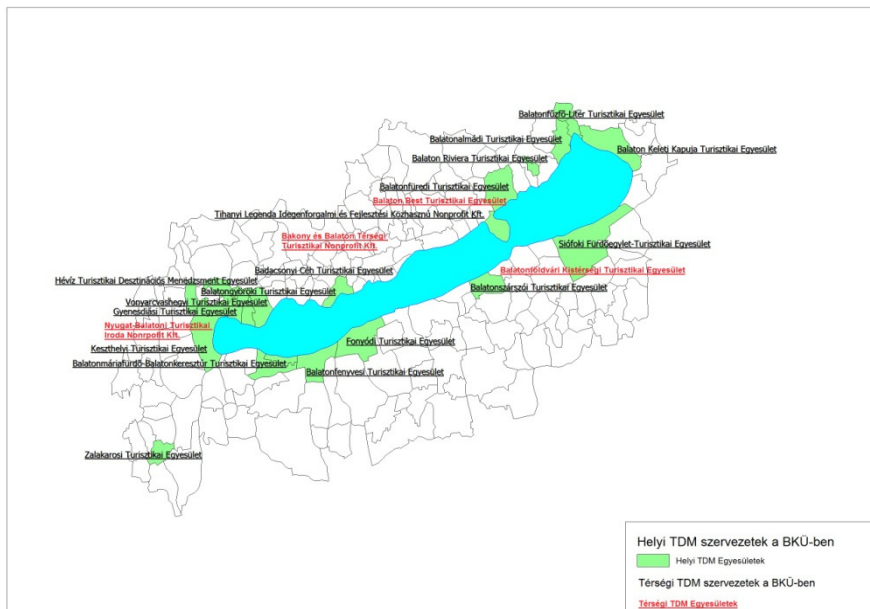
A 2000-es évek egyik legnagyobb hatású, alulról építkező kezdeményezése a balatoni turisztikai desztináció-menedzsment (TDM) rendszer kiépülése volt, amely egyben a hazai megjelenésének is első alkalma volt. E hálózat a regionalizmus ügyét nem politikai, vagy társadalmi oldalról aktualizálta, hanem elsősorban a turizmus-gazdaság érdekei szempontjából.

A TDM a szakszerű megfogalmazás szerint azon tevékenységek összessége, amelyek egy turisztikai célterület (adott település, mikrotérség, régió) számára ahhoz szükségesek, hogy oda látogatókat vonzzon, olyan módon, hogy az a fogadó terület közösségének (önkormányzat, vállalkozások, civilek) rövid, illetve hosszú távon is a lehető legteljesebb formájában előnyös legyen. Feladata a turisztikai szolgáltatások megtervezése, fejlesztése, marketingje, képzése és adminisztrációja az érintett szereplők együttes gondolkodásával. A TDM-szervezet működésének alapelvei az alulról építkezés, partnerség, források és szakértelem (A TDM-ről...2010; Lengyel 2008).

A nagy nyugat-európai múltra visszatekintő TDM-rendszeren alapuló együttműködés a Balatonnál először Gyenesdiáson született meg, ahol 2003-ban 100 taggal megalapították a helyi turisztikai egyesületet. A kezdeti sikereket követően a *Balaton Fejlesztési Tanács* 2005-2007 közötti Partnerségi Programjának köszönhetően a rendszer elterjesztése is megindult. Kezdetben 6 alakult, majd 2007 végére már 20 ilyen szervezet működött a térség üdülőhelyein. Ezzel párhuzamosan mikrotérségi szövetségek is létrejöttek, előre vetítve számos szakember vágyát, hogy jöjjön létre egy egész térséget lefedő *regionális* TDM szervezet (Kabai – Oláh 2010; Oláh 2003).

Napjainkban 18 települési és 4 térségi TDM szervezet működik a térségben (22. ábra). 2011 novemberében a BKÜ-ben található 19 szervezet együttműködésével létrejött a *Balaton Regionális TDM Szövetség*, amely igen jelentős esemény volt a balatoni turizmus életében. Ez az együttműködés képviseli azokat településeket és szolgáltatókat, ahol a BKÜ-ben eltöltött vendégéjszakák 80-90%-a megtermelődik. A jelenleg még egyesületi keretek között működő szervezet, ha a megfelelő jogosítványokat és fejlesztési forrásokat megszerzi, képes lesz arra, hogy a balatoni turizmus tényleges, korszerű gazdája legyen. Ennek megfelelően fogalmazta meg megalakításakor céljait is: a Balatoni régió átfogó turisztikai fejlesztési koncepciójának és stratégiájának kidolgozása, régiósintű marketingterv és költségterv összeállítása, a Balaton „márka” kialakítása, újrapozicionálása, regionális kommunikáció megvalósítása, szakmai tanácsadás, támogatás nyújtása, oktatási és továbbképzési tevékenységek ellátása,

szemléletváltás támogatása, szakmai szekciók működtetése. Szintén fontos cél a balatoni programkínálat egységesítése és koordinálása, illetve a balatoni turisztikai vállalkozásokat érintő törvények előkészítésében való szerepvállalása is (Turizmus.com 2011.09.23.).

22. ábra: TDM szervezetek a Balaton térségében napjainkban (Forrás: BIÜ)

A gazdasági szemléletű regionalizmus jelenik meg a szervezet elnökével készített interjúban is, amely természetesen elválaszthatatlan a térség teljes érdekképviselésének ellátásától is: „Tehát ebben csak közösen, és a közös projektek megvalósításában látnám én ilyen értelemben a jövőt. Tehát inkább egy térségi együttműködésben, hiszen egy területi alapon szervezett dologról beszélünk, ahol van egy helyi szint, van egy térségi szint, és van utána egy régiós szint. Tehát ha terméket akarunk generálni és terméket akarunk előállítani ebben a történetben, akkor is úgy néz ki, hogy a Balatont azért nem tudjuk jól marketingezni, mert a Balaton az 32 féle termék. (...) Nincs intézményesített kommunikáció, nincs felelőse a turizmusnak. a régiós szervezet lehetne olyan kompetens szerv, ami összehangolja az érdekeket. De itt megint rendszerszintű probléma van: három statisztikai régió és három megye határa. Ezt a struktúrát meg kéne hackelni, meg kéne találni, hogyan lehetne hármasba összehozni, hogy mondjuk mindenhol mást pályázunk meg, de egy közös személyként. Így lenne átjárhatóság. Adaptálhatja az egész struktúrát, de a szándékoknak egyezniük kell. Tehát a rendszer átjárhatatlansága komoly problémát okoz. Érdekes lenne közösen dűlőre vergődni, mert egyek a célok. Ez lenne a cél, hogy desztinációvá kell tenni a Balatont, hogy egységesen fejlődjön.”

A regionalizmust hangsúlyozó, vagy azzal kapcsolatba hozható szervezetek körében az amúgy kivételt jelentő *Balaton Fejlesztési Tanácsot* (BFT) is meg kell említeni. A 1996-os területfejlesztési törvény nyomán a tanács felülről szervezett, a mindenkori kormányok és a megyék túlsúlyával működik. Ennek ellenére a 2000-es évek elejéig a BFT vezetése rendszeresen kinyilvánította az elkötelezettségét az önálló *Balaton régió* létrehozása mellett. A későbbiekben ez az elhivatottság teljes mértékben eltűnt és időszakosan csak fejlesztéspolitikai értelemben merül fel részükről az önkormányzatiság kérdése.

Az alulról építkező szervezetek sorában a legújabb alakulású a *Balatoni Kör*, amelynek megjelenése már az elemzési időhatáron túlmutat. Ennek kapcsán csak röviden érdemes megemlíteni, hogy a térség gasztronómiai csúcskínálatát képviselő szervezet, rendkívül nagy hazai sajtóvisszhang mellett többször hitet tett az alulról-építkezés fontossága mellett, amely közvetlenül vezet el a regionalizmushoz. A *Balatoni Kör* elnöke egyik interjúban ekként nyilatkozott a kérdéssel: „...Abban egyébként nem hiszek, hogy egy bölcs és jó szándékú miniszter oldhatná meg a problémáinkat. Ha ilyen lenne, akkor talán pont az érintetteknek nem tetszene. Jobb a szolgáltató állam, aki partner abban, hogy mi magunk oldjuk meg a problémáinkat. Akármilyen furcsán hangzik, a Balatonnál vannak jó példák erre...”(INDEX 2014.09.12).

A különböző szervezetek munkáján kívül, de velük szoros összefüggésben, valamint a fent vázolt tényezők hatására, kutatások segítségével a balatoni társadalom és közélet különböző köreiben is kimutatható volt az önkormányzatiság gondolata.

2001-ben a *Balatoni Integrációs Ügynökség* végzett kérdőíves véleményvizsgálatot a BKÜ területiségének kérdéseiről a településvezetők, jegyzők és a térség döntéshozói körében, „*Önkormányzati vezetők a Balaton régió külső és belső területiségének, valamint jogi státuszának aktuális kérdéseiről*” címmel. E vizsgálatban nagy hangsúlyt kapott a regionalizmus kérdésköre is, amely során a térség státuszával kapcsolatos véleményüket fogalmazhatták meg a válaszadók.

E kutatás során a BKÜ területén, valamint a kiemelt térséggel érintett kistérségek teljes területén összesen 236 település polgármestere és jegyzője került megkeresésre, valamint fejlesztési társulások, megyei tisztségviselők, valamint egyéb együttműködések képviselői. A válaszadás lehetőségével 184 település képviselőjében összesen 249 személy élt.

2001-ben a válaszadók 75% nyilatkozott úgy, hogy a települési önkormányzatok és az országos főhatóságok között szükség van valamilyen térségi szemléletű, szolgáltató, érdekegyeztető, képviselői vagy önkormányzati szintre. Abban, hogy ez az önkormányzati közép szint a megye legyen 57%-uk értett egyet.

Ugyanebben a kérdésben, ha már többszintű rendszerek között kellett választaniuk a kitöltőknek, a megyék melletti elkötelezettség visszaesett 50% alá, és sokkal inkább a kistérség került a válaszok középpontjába, bár a régiók növekvő szerepe is kimutatható volt a 2000-es évek elején. (10. táblázat)

Kistérségek önmagukban	5,2%
Kistérségek a megyékkel	28,9%
Kistérségek a régiókkal	22,1%
A megyék önmagukban	8,4%
Megeykék a régiókkal	12,2%
A régiók önmagukban	5,8%
Egyéb	2,8%
Nem tudja, nem válaszol	14%

10. táblázat: Ön szerint melyik a legmegfelelőbb középsszint-modell? (2001)

A korabeli politikai álláspontokról szemléletes adat, hogy 2001-ben az összes válaszadó 66%-a értett egyet a Balaton-térség önálló önkormányzati egységének gondolatával. A korabeli BKÜ területéről választ adók körében ez az érték 73%-os volt, míg a térséggel határos települések tekintetében is 56%-os támogatottsága volt e felvetésnek. Az összes válaszadó 62%-a szerint a Balaton térségének önálló fejlesztési és adminisztratív régióvá kellene válnia. Ezzel az állásponttal a BKÜ területén 70 %, azon kívül 50 %-os mértékben értettek egyet (Oláh 2002; *Balaton Projekt* 2005).

Szintén 2001-ben zajlott egy kérdőíves vizsgálat, amely a térség állandó népességének szociológiai jellemzőit, véleményét kutatta számos kérdés kapcsán. E vizsgálat megállapításai szerint az önkormányzatiság gondolata a népesség körében is határozottan kimutatható volt. A BFT megbízásából készült „*Akik állandóan itt élnek*” című kutatás a térség korabeli 210 ezer fős felnőtt korú állandó lakosságának véleményét 1000 fős reprezentatív mintán vizsgálta. A Balaton-környék önálló területi önkormányzatiságának ötletét a válaszadók 82% osztotta, a *Balaton régió* önálló közigazgatási kategóriává tételével pedig a BKÜ állandó népességének 81%-a értett egyet (BIÜ 2002/A).

2004 nyarán egy nemzetközi projekt keretében interjúsorozat készült a BKÜ önkormányzati és politikai reprezentánsaival. A 20 megkeresett személy véleménye egyöntetű volt abban, hogy a térség fejlődésének a legfőbb gátja egy saját döntéshozó testülettel rendelkező önálló *Balaton régió* hiánya volt. Ennek hátterében a hatékony érdekképviselő teljes hiánya, a

megfelelő felelősségi körök kialakítása, a három megye közötti megosztottság, a fejlesztéspolitikai szétaprózódás és az önkormányzatok közötti politikai ellentétek egyaránt felmerült. Ezen igazgatási és fejlesztési egység létrehozása kapcsán a megkérdezettek a területiség problémáját látták a legnagyobb gondnak, hiszen e terület nem volt megfeleltethető a NUTS2-es beosztásnak, illetve a kistérségi határoknak sem.

Az interjúsorozatban megkérdezettek közül a tervezett régió irányításával a többség a BFT-t bízta volna meg, felruházva megfelelő jogosítványokkal és széleskörű döntési kompetenciákkal. Az önkormányzatiságra való törekvés gondolata mögött felmerült az érdeksérelem témaköre is: az interjúk során határozottan állították a megkérdezettek, hogy az érintett három megye periférikusan kezeli a térséget és a korabeli kormánnyal szemben is fogalmazódtak meg hasonló kritikák.

Mindezek ellenére 2004-ben már többen úgy látták, hogy a Balaton régió létrehozása már elkészült ügy és 1996-os területfejlesztési törvényalkotási folyamat során kellett volna sokkal erősebben lobbizniuk az érdekelteknek. A térség érdekérvényesítő képességének, valamint lobbierőjének kapcsán többen az önkormányzatok közötti összehangoltság teljes hiányát nevesítették.

A Balaton régió ügyének 2000-es években tapasztalt rendkívüli aktualitását jól mutatja, hogy többen amellet foglaltak állást, hogy az önállósodásról népszavazást kellene kiírni (Tiner 2005).

Ezen előzmények után a disszertációm alapjául szolgáló véleményvizsgálat során az egyik fő hangsúlyt arra helyeztem, hogy csaknem egy évtized történései nyomán, milyen formában változtak meg a fenti elképzelések, a regionalizmus gondolata mennyiben változott és ezzel kapcsolatban milyen ideák élnek a helyi közélet képviselői körében.

A válaszadók körében a területi önkormányzatisággal bíró közép szint melletti elköteleződés továbbra is meglehetősen magas volt 2014-ben. A kitöltők több mint 67%-a válaszolt igennel az ezt firtató kérdésre. A területi közép szint problémaköréről részletesebben is nyilatkozhattak a megkérdezettek, a 2010-et követő igazgatási változások okán. Ebben az időszakban a régiók szerepe megváltozott és a megyék kerültek előtérbe, valamint a járás-rendszer kialakítása ekkor kezdődött meg.²⁸ E nagyarányú és gyorsütemű változások a válaszokban is tükröződtek és hasonló arányban nyilatkoztak a kitöltők a régiók (23,5%), megyék (20,4%); valamint a járás, városkörnyék (19,1%) mellett, arra a kérdésre, hogy *Ön milyen területi közép szintet látna szívesen Magyarországon?*

²⁸ 2010. évi CXXVI. törvény a fővárosi és megyei kormányhivatalokról, valamint a fővárosi és megyei kormányhivatalok kialakításával és területi integrációval összefüggő törvénymódosításokról

Válaszadói csoportok tekintetében e kérdéskör megjelenése összetettebb volt. A válaszadó polgármesterek 34%-a a területi önkormányzatiság középszintjét a megyénél kisebb, városkörnyék, járás dimenzióban képzelte el. Körükben a régiók támogatottsága mindössze 10%-os volt, amely a Balaton térségében a fejlesztési régiókkal kapcsolatos korábbi ellenérzéseknek volt köszönhető. A településvezetők 23-23%-a vagy a korábbi megyerendszert, vagy egy teljesen új, önszerveződő szintet látta jónak. Hasonló állásponton voltak a civilszervezetek is, körükben a városkörnyéki szint támogatottsága még magasabb, 44%-os volt. A Balaton térség közigazgatásának képviselői eltérő véleményt fogalmaztak meg. Körükben a régiók támogatottsága 26%-os; a 2010-előtti megyerendszer 18% és a városkörnyék, járást viszont csak 17%-uk támogatta.

51-en szöveges választ is adtak arra a kérdésre, hogy véleményük szerint e területi középszintnek hazánkban milyen feladatokat kellene ellátnia. Érdekesség, hogy a válaszok túlnyomó többsége elsősorban területfejlesztési eszközökkel és jogkörökkel látná el a mezoszintet, az egyéb feladatok, mint közigazgatás-, vagy szolgáltatás-szervezés csak ritkábban fordult elő. A középszint potenciális feladatellátása kapcsán alábbi jellemző példák emelhetők ki a válaszcsoporthoz jellemzésére:

- *„Fejlesztési koncepciók kidolgozása, fejlesztési irányok jóváhagyása, támogatási prioritások meghatározása.”*
- *„Minden olyan feladattal, ami önkormányzati feladat, de ellátása az egyes önkormányzatoknak gazdaságtalan. Egyik legfontosabb feladatnak tartom a gazdaság és területfejlesztés irányítását.”*
- *„A régióra-kistérségekre, vagy járásokra-járársnyi területekre szánt és elérhető források felhasználására, - előzetesen szomszéd térségekkel történt egyeztetés, ill. szigorú, -előzetesen tisztázott- normák alapján történő ellenőrzés, beszámoltatás mellett.”*
- *„Hosszú távú fejlesztési stratégia kidolgozása a települési önkormányzatokkal, civilekkel, gazdasági szereplőkkel, intézményekkel az adott területre, és ennek megvalósítása.”*

A regionalizmus jellegű törekvések feltárására vonatkozó kérdéscsoport kapcsán szintén egy vegyes állapot bontakozik ki. A Balaton térségének önálló önkormányzatisággal rendelkező egységgé válását az összes megkérdezett nem abszolút többsége, 49% osztotta, míg 31% az elutasítás mellett foglalt állást. Elgondolkodtató jelenség, hogy a válaszadók 20%-a nem tudta vagy nem akarta ezt a kérdést megítélni.

Az önkormányzatiság támogatottsága a polgármesterek körében 49%-os volt. Míg az alulról építkező szervezetek körében az átlagnál sokkal magasabb elkötelezettség volt mérhető: TDM-szervezetek esetében 71%-os; a civil együttműködések részéről 66%-os. A közigazgatás különböző képviselői támogatták legkevésbé ezt a felvetést, közülük csak 38% pozitívan, talán annak okán, hogy ők ismerik leginkább a jelenlegi szabályozási környezetet és legkevésbé bíznak a probléma aktualitásában.

Az előző kérdés folytatásaként a megkérdezettek arra is választ adhattak, hogy egy teljesen új önálló, közigazgatási feladatokkal, hatáskörökkel felruházott Balaton téregység létrehozását tudnák-e támogatni. Az elkötelezettség az előzőekhez hasonlóan alakult: a kérdés támogatói nem kerültek abszolút többségbe (48%), az elutasítók aránya 32% volt, 20%-os tartózkodás mellett.

A válaszadói csoportokban is hasonlóan alakultak eredmények. A településvezetők átlag kissé meghaladóan 53%-kal támogatnák ezt a lehetőséget; az alulról építkező TDM-ek és civilek ismételten kiemelkedően magas, 71, ill. 66%-ban válaszoltak pozitívan. A közigazgatás képviselői többségükben elutasítanak a közigazgatási önállóságot, körükben a támogatottság „mindössze” 36%-os volt.

A válaszadók arról is nyilatkozhattak az előző kérdések kapcsán, hogy az említett esetlegesen önálló Balaton-térségnek milyen formában kellene csatlakoznia az országos struktúrákhoz. Ebben az esetben a válaszadók abszolút többsége (54,5%) *Balaton régió* létrehozása mellett köteleződött el. Ezzel szemben a *Balaton megye* gondolatának támogatottsága 12,7%-os volt. A kérdésre választ adók 16%-a szerint nincs szükség semmilyen ilyen területegységre, amellyel feltételezhetően a kérdésre nem válaszolók is egyetértettek.

A *Balaton régió*t ismételten a TDM-, valamint a civilszervezetek támogatták leginkább 86, illetve 77%-os arányban. A polgármesterek 55,3%-a látna szívesen régiót, és közöttük volt a legmagasabb aránya a *Balaton megye* gondolatának is (15%). A közigazgatási szakemberek, hasonlóan az előzőekhez az átlagnál alacsonyabb elkötelezettséget mutattak, 38%-uk nyilatkozott a régió mellett.

A fentiek nyomán megállapítható, hogy a regionalizmus gondolata a balatoni közélet képviselői körében vitathatatlanul jelen van napjainkban is, ugyanakkor e törekvések támogatottsága az eltérő érdekcsoportok tekintetében jelentősen eltérő. Az önkormányzatiság felé mutató tervek legaktívabb képviselői az alulról-építkező szervezetek valamint a településvezetők jelentős többsége, amely a fent taglalt hosszú távú szerves fejlődés eredményeire utal.

Ezzel együtt figyelemreméltó jelenség, hogy az autonómia támogatottsága a korábbi mérésekhez képest jelentős visszaesést mutat. Ha figyelembe vesszük a két vizsgálat (Oláh 2002) eltéréseit, akkor is jelentős változásokra utal, hogy 2001-ben az önkormányzatisággal rendelkező Balaton térség támogatottsága 73%-os volt, amely 2014-re 49%-ra csökkent. Ezzel együtt a *Balaton régió* hívószavának vonzereje is hanyatlott: a 2001-es 70%-os támogatottságról napjainkra alig 55%-ra.

A *Balaton régió* támogattságának csökkenése mögött több ok léte feltételezhető. Egyrészt 2001-ben a régiók létrehozásának ügye rendkívül aktuális volt, a 2014-es adatfelvétel idején éppen az ellenkezője volt igaz. A történelmi megyék középpontba kerülésével a válaszadók egy része okkal fordult el a régió létrehozásának szándékától. Ezen túlmenően a *Balaton régió* létrehozásának szándéka közel két évtizede jelen van a térségi közéletben és minden szándék ellenére ez ügyben semmilyen előrelépés nem történt, amely így sokak számára már az irreális elgondolások területéhez kapcsolódik.

A többség számára azonban a Balaton mint önálló téregység létrehozása továbbra is szilárd elképzelésként létezik, amelynek akár önkormányzati, akár közigazgatási formában történő megvalósulása elfogadható lenne számukra. Mindezek mellett a térség fejlesztéspolitikai szempontú kiemelt jellégnek tényleges biztosítása is sokak számára már kifejezett előrelépést jelentene.

A regionalizmus kimutatható jelenlétén túl a legfontosabb kérdés, hogy létezik-e e gondolatnak megfelelő képviselője, a gyakorlati politikában miként tud megjeleníteni, valamint mindenről miként vélekednek a helyi közélet képviselői.

A megkérdezettek az esetlegesen létrejövő *Balaton régió* irányításáról alkotott elképzeléseikről is nyilatkozhattak. A válaszadók többségének alapvetően települési szintű kötődése nyomán nem meglepő, hogy 35%-uk szerint a térség irányítására és képviseletére a települési önkormányzatok valamilyen közös testülete lenne a leghivatottabb. (A polgármesterek közül 53% gondolkodott hasonlóan e kérdéssel.) A válaszadók egyötöde (21,5%) szerint a *Balaton Fejlesztési Tanács* jelenlegi rendszerében²⁹ kellene, hogy ellássa e feladatokat; míg 19%-uk egy teljesen új, demokratikus úton megválasztott szervezetet állítana a térség élére.

Többen éltek a válaszuk szöveges kiegészítésének a lehetőségével is, amely válaszcsoportokat az alábbi példákkal lehet illusztrálni:

- „Önkormányzati, társadalmi, gazdasági szervezetek testülete.”

²⁹ Kormány és megyék delegáltjai, valamint az egyéb érintett szervezetek képviselői meghívotti státuszban.

- „Kvázi mini parlament, az érintett önkormányzatok részvételével.”
- „Egy olyan testület, akik turisztikai, gazdasági szakemberek, önkormányzat turisztikai referensei jelentősen kibővítve beruházási- tervezési feladatok ellátásával.”
- „Balaton Fejlesztési Tanács kibővített jogkörökkel és megfelelő anyagi forrásokkal, szélesebb körű képviselettel.”
- „Háromoldalú testület lenne erre alkalmas három vezetővel: Önkormányzat – Állam– Civilek (lakosság).”

Amellett, hogy a jelen vizsgálatban az önkormányzatok közös és vágyott feladataként jelent meg a térség megfelelő érdekeinek és irányításának ellátása, már a fentebb idézett korábbi kutatások során megkérdezettek a megfelelő érdekképviselet hiányát nevezték meg a regionalizmus legfőbb gátjaként. Ehhez az önkormányzatok közötti együttműködés problémái, a közös fellépés és az összehangolt munka gyengeségei, érdekellentétek is csatlakoztak a 2000-es években rögzített véleményekben.

2014-ben a válaszadók 82,3%-a egyetértett abban, hogy sokkal hatékonyabb érdekképviseletre lenne szüksége a térségnek. Ugyanakkor a képviselet ügyének fontosságát jelentősen árnyalja, hogy másik kérdés során csak az ötödik legfontosabb problémaként ítélték meg a térségi érdekképviselet minőségét a válaszadók, amelyet sorrendben a fejlesztési források hiánya, a turisztikai szezon rövideje, a fiatalok elvándorlása és a munkanélküliség is megelőzött.

A megkérdezettek a regionalizmus jelenségeit árnyalva kiválaszthattak három olyan szervezetet, amelyek megítélésük szerint a leghivatottabb a térség érdekképviseletére. Az első három helyet a *Balaton Fejlesztési Tanács* és munkaszervezete (26,8%), a települési önkormányzatok (23,1%), valamint jelentősen elmaradva, a három érintett megye vezetése (9,5%) érte el. (11. táblázat)

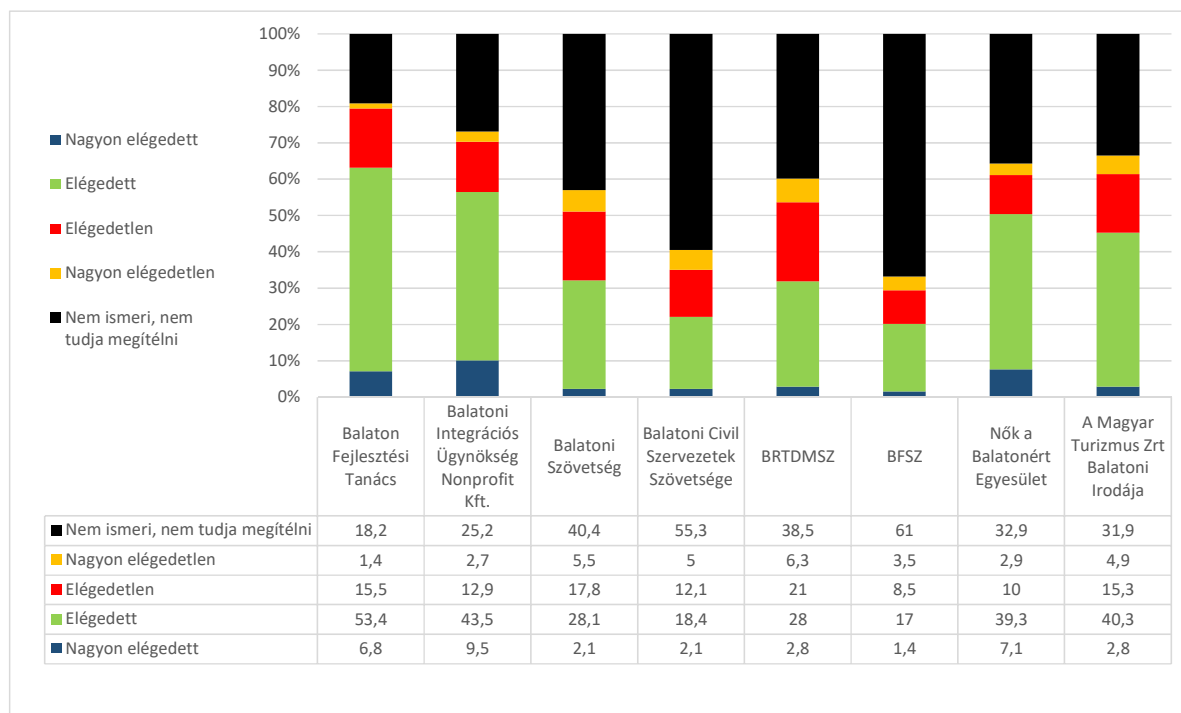
Szervezet neve	Támogatottság aránya (%)	Választók száma
Balaton Fejlesztési Tanács és a Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség	26,8	110
A települési önkormányzatok	23,1	95
Az érintett megyei önkormányzatok	9,5	39
Balatoni Szövetség	8,5	35
Balatoni Regionális TDM Szövetség	8	33
A térség parlamenti képviselői	6,6	27
A kormány szervei (minisztériumok és hivatalok)	3,9	16
Balatoni Civil Szervezetek Szövetsége	3,6	15
Egyéb civil szervezetek	3,4	14
Jelenleg nincs ilyen szervezet	1,2	5
Nem tudja, nem válaszol	5,4	22

11. táblázat: Ön szerint mely szervezetek, intézmények ma a leghívatottabbak a Balaton-térség érdekeinek képviseletére? (Kérjük jelölje meg a három legfontosabbat!)

Az alulról szerveződő mozgalmak lehetőségeit és mozgásterét jelentősen árnyalja, hogy az érdekképviselet kapcsán a legnagyobb bizalom inkább a „hivatalos” testületek irányában fogalmazódott meg. (Ez alól igen erőteljes kivételt jelentenek a térség parlamenti képviselői.) Mindezekből következhet, hogy a balatoni regionalizmus képviseletében a települési önkormányzatokon kívül, a különféle szerveződéseknek viszonylag kicsi a mozgásterük, valódi érdekvédelmet, legalábbis a válaszadók megítélése szerint, inkább az intézményesített szerveknek kell ellátniuk.

Az alulról építkező szervezetek iránt megnyilvánuló alacsonyabb bizalmi szintet, egy másik (részben csatlakozó) kérdés is alátámasztotta, amelyben különféle balatoni szervezetek munkásságát ítélték meg a válaszadók. (12. táblázat) A központi szervezésű testületek munkájának megítélése alapvetően pozitív, így kiemelkedően jól szerepelt a BFT és munkaszervezete; valamint a *Magyar Turizmus Zrt.* térségi szervezete is. A különféle alulról

építkező szervezetek megítélése kapcsán egyértelműen látszik az információhiány, hiszen a legtöbb esetben ezekről nem tudtak érdemi választ adni a kitöltők. (Ez alól a civil szférában rendkívül hosszú idő óta aktív szervezet, a *Nők a Balatonért Egyesület* (NABE) jelent kivételt.) Összességében a legtöbb szervezet kapcsán az elégedettek vannak többségben, de a térség érdekeinek képviselőjének kérdésköre kapcsán a „hivatalos” szervezetek közismertsége döntő tényezőnek bizonyulhat.

12. táblázat: Ön mennyire elégedett az alábbi balatoni térségi intézmények, szervezetek munkájával?(válaszadók %-a)

Már a fent említett kutatások (Tirner 2008) is utaltak rá, hogy a Balaton érdekképviselőinek az egyik legfőbb gátjaként jelent meg, hogy a térség nem csak közigazgatásilag megosztott, hanem az önkormányzatok közötti együttműködés is rendkívül gyenge volt. Ezt a problémakört érdemes néhány példával illusztrálni, hiszen jól mutatja a regionalizmus programjának korlátozott mozgásterét és lehetőségeit. Viszonylag kevés az olyan ügy, amelyben tényleges térségi együttműködésekre lenne szükség, így az elmúlt évek történéseiből két olyan folyamat emelhető ki, amely e tárgykörbe tartozik: a balatoni hajózás ügye és *Balaton Szövetség* problémái.

2008 tavaszán több éves tárgyalássorozat után született meg az a kormányzati döntés, hogy a Magyar Állam a *Balaton Hajózási Rt.* (BAHART) 51%-os részvénycsomagját átadja 22, kikötővel rendelkező partmenti település önkormányzatának, akik így egy több milliárd Ft

értékű, szimbolikusan is kiemelkedő vagyontárgyhoz jutottak. (A többi 49%-os részvénycsomag már korábban is az önkormányzatok tulajdonában volt.) Az átadás idején már nyilvánvaló volt, hogy a balatoni önkormányzatok számára megoldhatatlan gondokat okoz az átvétel, mivel az állam feltételül jelölte meg, hogy az új tulajdonosoknak 4 éven belül 2 milliárd Ft tőkeemelést kell végrehajtani (ORIGO 2008.05.23.).

Az érintett önkormányzatok egy részének anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy a tőkeemelést elvégezzék. Ezen felül többen a részvényekre úgy tekintettek, mint könnyen értékesíthető eszközökre, amelyekből a befolyt bevétel más kiadásokra fordítható. Ennek következtében 2008-tól kezdődően jelentősen átalakult a tulajdonosi szerkezet. 2013-ban már Siófok város tulajdonában volt a BAHART részvények több mint 40%-a. Ez a túlsúly érzékenyen érintette a 9%-os tulajdonrészrel bíró Balatonfüred és más kisebb települések érdekeit is. (Keszthely 12%-os tulajdonhányadát értékesítve, likviditási gondjai kezelésére kívánta fordítani azt, így a térség harmadik meghatározó települése a BAHART körüli vitákhoz érdemben nem is tudott csatlakozni.)

Az éles konfliktushelyzet 2013 során alakult ki. A BAHART 450 millió Ft-ért megvásárolt egy Siófok Város Önkormányzatának tulajdonában álló cégtől egy ingatlant, amelyből 200 millió Ft-ot azonnal kifizetett. A BAHART tulajdonosi közgyűlése nélkül jóváhagyott tranzakció miatt Balatonfüred városa rendkívüli közgyűlést hívott össze, amely a vezérigazgató leváltását és az ügylet körüli részleteket tárgyalta volna. Sajtóhírek szerint Siófok városa a BAHART-ból befolyt 450 millió Ft-ot további BAHART részvények vásárlására és tőkeemelésre fordította volna, hogy elérje a 46%-os tulajdoni hányadot. (NOL 2013.07.29.) Az összehívott közgyűlésen 2013 augusztusában egy tulajdonos önkormányzat sem jelent meg (SONLINE 2013.09.09).

2013 őszén az elmaradt közgyűlés végül megtartásra került és az érintett települések lényegében összezártak Siófokkal szemben. A tanácskozás ugyan jóváhagyta a kritizált tranzakciót, de csak 410 millió Ft-os értékben. Ezen felül közgyűlési határozat tiltotta meg, hogy 2017 előtt, más önkormányzatokat megelőzve Siófok további tőkeemelést hajtson végre, ezzel még nagyobb tulajdoni hányadot szerezzen a közös cégben.

A hírt kommentáló sajtóvélemény foglalta össze a helyi aggodalmakat, amely a térségi szintű gyakorlati együttműködés tényleges korlátait is jól illusztrálja: *„Mostanra ezzel odajutottunk, hogy az állandó vevő, a siófoki önkormányzat 40 százalék fölé emelte részét, sőt ma már 46% lenne, ha a közgyűlés jóváhagyja a korábban a megkerülésével hozott ilyen döntést. De nem is kell ekkora tulajdonrész, hiszen mindig lehet találni olyant, aki saját érdek, ellentét, vagy jó fizetség alapján adja a szavazatát. A legutóbbi döntések azt jelzik, hogy még vannak*

ellensúlyok. De lassan odajutunk, hogy egy erőközpontból dönthetik el, lesz-e menetrendszerű hajózás Almádiban, Alsóörsön, vagy Kenesén, vagy mi lesz a füredi kikötővel.” (VEOL 2013.10.16.)

A fenti példához hasonlóan a térségi önkormányzatok közötti együttműködés gyengeségét jól mutatja a *Balatoni Szövetség* sorsa is. A szövetség a kezdetekben abból a célból jött létre, hogy a helyi önkormányzatok összefogásával egyrészt képes legyen a balatoni települések érdekeit képviselni, másrészt belső érdekharmonizációs és együttműködési fórum legyen. A szövetség munkásságának a megítélése (elismerve eredményeit) nem tartozik e tanulmány céljai közé, viszont fontos tény, hogy a szervezetnek sosem sikerült a teljes térség, vagy későbbiekben a BKÜ minden önkormányzatát a tagjai között tudnia. Az 1990-es évek eredményes lobbitevékenységei után a szervezet gyakorlati munkája napjainkban már csak néhány marginális területre (strandminősítés, kitüntetések adományozása) korlátozódott. Ezzel párhuzamosan a résztvevő önkormányzatok száma évről-évre csökken: a korábban százat meghaladó tagból napjainkra már alig hetven település maradt (VEOL 2013.03.01). A térségi politikai együttműködések iránti érdektelenséget illusztrálja, hogy rendszeresen előfordul a tagdíjat nem fizető önkormányzatok szervezetből történő kizárása. A szövetség munkájának kényszerpályáját ugyanakkor jól mutatja, hogy a hozzájárulást szintén nem fizető és érdemi feladatokat sem ellátó három érintett megyei önkormányzatot nem zárják ki a tagjaik közül, mert valamilyen legitimációs tényezőt jelentenek. Hasonló eset zajlott le 2013-nyarán is: *„Az elnökség egyhangúlag elfogadta Bóka István balatonfüredi polgármester javaslatát, hogy a tagdíjat régóta nem fizető három balatoni megye éves hozzájárulásának a mértékét a korábbi 800 ezer forint helyett 30 ezer forintban állapítsák meg, de ne zárják ki őket a tagságukból. Indoklása szerint a szervezetnek nem érdeke, hogy a megyék ne legyenek tagjai, mivel a 2014-2020-as uniós költségvetési periódusban több tízmilliárd forintnyi fejlesztési forrással rendelkezhetnek. A szervezet ugyanakkor a tagdíj nemfizetése miatt Marcalit kizárta soraiból.”* (SONLINE 2013.06.16.)

Mint a korábbi fejezetek is bemutatták, az önkormányzatiságra törekvő ideáknak stabil történelmi és társadalmi háttere van. Mindennek következtében a balatoni önkormányzatiság gondolata az alulról szerveződő együttműködések kialakulásában is tetten érhető, valamint mindezt korábbi és újabb empirikus kutatások a népesség, a politikai, gazdasági, civil és egyéb döntéshozói körökben is kimutatták. Csökkenő aktivitás mellett, de ez az eszme a vizsgált időszakban is jelen volt a helyi közélet képviselőinek körében. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban számos probléma is azonosítható, amely a térségi politika működését illusztrálja. A térségi ügyeket felkaroló alulról építkező szervezeteknek nincs széles körű

elismertségük, ezért a térségi érdekképviselőt kapcsán a települési önkormányzatok szerepe értékelődött fel. Ugyanakkor az elmúlt években a települések nem voltak alkalmasak arra, hogy a saját érdekeik mellett a térség ügyeit is széles körben képviseljék, így a regionalizmus sokkal inkább vágyként volt jelen, mint tényleges és hatékony képvisellel bíró politikai programként.

6.Összegzés és következtetések

Disszertációm átfogó kutatási kérdése az volt, hogy a Balaton térségében az 1990-es éveket követően milyen a közjogi intézményesülés irányába mutató társadalmi folyamatok zajlottak; és mindezek hogyan viszonyulnak a területpolitika intézkedéseihez? Ennek keretében fogalmaztam meg részkérdéseimet és hipotéziseimet. A munkám 2000-es évek időkeretében a Balaton térségében vizsgálta azokat a társadalmi és politikai folyamatokat, amelyek alulról építkező mozgalomként a téregység önkormányzatiságát vagy önigazgatását kívánták elérni. Ezzel párhuzamosan azokat a területi politika tárgykörében tartozó jellegzetességeket is rögzítettem, amely a vizsgált időszakban a központi hatalom részéről a térség szabályozására vagy fejlesztésére vonatkoztak.

Az elemzésem elméleti és gyakorlati szinten két egymástól elkülönülő téma köré épült fel, ugyanakkor a következtetések során a regionalizmus és a területi politika tárgykörébe tartozó megállapítások összekapcsolódnak.

A tudományos elméletek áttekintése során hazai és nemzetközi szakirodalomra alapozva a regionalizmust egy többtényezős társadalmi folyamatként határoztam meg, amelyben a regionális tudomány mellett a szociológia és politológia diszciplínák eredményeit is szintetizáltam. Ebben komplex értelmezésben a regionalizmust alulról-építkező társadalmi folyamatként határoztam meg, amelynek háttérében a földrajzi, kulturális és gazdasági adottságok és érdekek állnak, mindezekre alapulva jelenik meg az adott közösségben a társadalmi kohézió, a társadalmi tőke, valamint a területi identitás. Politikai értelemben a regionalizmus végső célja valamilyen fokú területi autonómia, önkormányzatiság kialakítása.

Az elméleti keretek meghatározásával összhangban egy olyan hazai területi vizsgálatot kívántam folytatni, amely segítségével lehetőség szerint igazolható a fenti állítás, egyben kimutatva azt is, hogy Magyarországon ebben a komplex értelmezésében jelen van a regionalizmus. Ehhez a kutatási előzmények ismeretében a Balaton térsége jelentett megfelelő elemzési színteret.

Feltételezve, hogy a regionalizmus társadalmi jelenségei nem elválaszthatóak a makro (nemzeti) szinten zajló politikai folyamatoktól, így az elemzésem másik dimenzióját a területi politika körébe tartozó kérdések tárgyalása jelentette.

Az elméletek bemutatása során szakirodalmi megállításokra alapozva a területi politikát elsősorban a területfejlesztés eszközrendszerén keresztül értelmeztem, és azokat a

kapcsolódási pontokat tártam fel, amelyben az alulról-építkező területi-társadalmi folyamatok és a szakpolitika közös dimenziói leírhatóak.

A konkrét kutatási kérdéseim a Balaton térségét érintően a helyi társadalomfejlődés és a politikai kezdeményezések jellegzetességeinek feltárása; valamint a magyarországi területi szakpolitika vizsgált térséget érintő működésére; illetve ezek lehetséges kapcsolódási pontjainak kimutatására irányultak.

Az elméleti felvetésekkel és kutatási kérdésekkel összhangban elsősorban két hipotézisre kívántam választ adni.

Elsőként azzal a feltételezéssel éltem, hogy a balatoni társadalmi-politikai folyamatok megfeleltethetőek a regionalizmus komplex elméletének, mivel annak minden ismérve (földrajzi, gazdasági, társadalmi adottságok, alulról-építkezés, önkormányzatiság programja) kimutatható a térségben.

Második hipotézisem a területi politika és a Balaton térség kapcsolatára vonatkozott. Azzal a feltételezéssel éltem, hogy a szakpolitikai intézkedések nem kapcsolódtak a térségi kezdeményezések által megfogalmazott elvárásokhoz, az alkalmazott eszközök nem voltak elégségesek a társadalmi és gazdasági problémák kezeléséhez, mindez nem csak a területi politika centralizált jellegét igazolja, hanem hozzájárult a regionalizmus erősödéséhez.

A disszertációmot megalapozó kutatás során többféle eszközt (szakirodalmi adatok feldolgozása, kérdőíves véleményvizsgálat, személyes interjúk másodelemzése, stb.) alkalmazva a fenti kérdések kapcsán az alábbi eredményeket állapítottam meg.

Az elsőként tárgyalt átfogó fejezet a vizsgált terület alapvető történelmi, társadalmi és gazdasági jellegzetességeinek feltárására törekedett, elsősorban azon szempontok figyelembevételével, amelyek az alulról-építkező folyamatok hátterének megértéséhez szükségesek. A dolgozatom e részeiben a regionalizmus feltételezett endogén tényezőinek elemeit kerestem.

Ennek során bemutattam azokat a történelmi előzményeket, amelyek 20. század első felében a balatoni önszerveződés tárgykörébe sorolhatók. Tárgyaltam ennek intézményi, társadalmi, szakpolitikai jellegzetességeit, valamint a korabeli turizmusgazdaság jellemzőit. E korszakról összefoglalóan elmondható, hogy a Balaton idegenforgalmi szerepének növekedésével párhuzamosan a helyi társadalom nagyfokú polgárosodása is megfigyelhető. Ebben az új társadalmi rétegben fokozottan jelentkezik az a gazdasági és kulturális igény, hogy a térségi befektetéseit önmaga kormányozhassa, így születnek meg az első, az érdekképviselőben rendkívül sikeres balatoni szerveződések. A történelmi jellegzetességeket tovább szemlélve a 20. század második felének térséget érintő eseményeinek tárgyalására is kitértem

(közigazgatási rendezések, a szabályozások gyakori változásai, megoldatlan fejlesztések és a túlfogyasztással párhuzamosan jelentkező ökológiai problémák). Mindezeket a modernkori regionalizmus történelmi alapjaként értelmeztem, amelyek egyrészt mintaként szolgáltak az alulról-építkező társadalmi folyamatokhoz; másrészt az államszocializmus időszakából megörökölt problémák ezek közvetlen kiváltó okai is voltak.

Ezt követően a térségi társadalom alapvető jellegzetességeinek tárgyalása következett. Ennek keretében röviden bemutattam, hogy a balatoni térségi kultúra számos konfliktuson keresztül zajló kialakulása már 19. század végén megkezdődött, amely a 20. század során folytatódott. A század nagyarányú demográfiai folyamatai, főként a népességnövekedés, egy sajátos, idegenforgalmi adottságokon alapuló polgárosodott, magas életminőséggel bíró társadalom létrejöttét eredményezte. A regionalizmus elméletével összhangban a társadalomfejlődés sajátosságain belül elsősorban a kohézió, a társadalmi tőke, valamint a területi identitás kérdéseit kívántam bemutatni. A társadalmi tőke és kohézió jellemzői során három témakörre tértem ki. Egyrészt kimutattam a balatoni civilszektor országos átlagtól eltérő erősségét. Kitértem egyes kutatások eredményeire, amelyek a balatoni társadalomra jellemző bizalom adottságait érintették. Ezeken túlmenően a közéleti részvételt a rendszerváltozást követő parlamenti választásokon mutatott nagyobb helyi aktivitás; valamint már az 1980-as években megjelenő, az állampárt akaratával szembenálló helyi politikai eredmények bemutatásával illusztráltam. Értelmezésemben mindezek a balatoni társadalmi tőke kiterjedt jellegét igazolják. A térség társadalmának tárgyalását az identitás és kötődés jellegzetességeinek bemutatásával zártam. Korábbi és a legújabb saját kutatások eredményeire alapozva bemutattam, hogy az elsősorban táji, természeti adottságokból táplálkozó térségi identitás a balatoni társadalmi csoportok (elitek, állandó népesség, hazai és külföldi ingatlantulajdonosok) mindegyikében kimutatható, amely egy fontos kohéziós szempontként jelent meg, az amúgy különböző érdekek mentén töredezett közösségekben.

Az endogén jellegzetességek tárgyalását a balatoni gazdaság jellemzőinek tárgyalásával zártam. Az 1980-as évek a balatoni idegenforgalom szempontjából egy olyan csúcsidezőszaknak tekinthető, ahol a vendégforgalomnak köszönhetően a második gazdaságban a társadalom széles rétegei juthattak magas jövedelemhez. Az 1990-es évektől a balatoni idegenforgalom volumene radikálisan visszaesett, amely a vendégéjszaka szám csökkenésében és a fizetőképes külföldi kereslet elmaradásában csúcsosodott ki a 2000-es évekre. A helyi és országos változásokkal összhangban a gazdaság szerkezete is sok tekintetben átalakult. Radikálisan csökkent a korábban kiemelkedő vállalkozói hajlandóság, a turisztikai szektor leépült, ugyanakkor gazdasági funkcióváltás nem zajlott le: az

idegenforgalom és a ráépülő szolgáltató ágazat maradt a domináns. Mindez azt eredményezte, hogy a balatoni vállalkozások országos viszonylatban egyre szegényebbek lettek, két évtized alatt a térség nemzetgazdasági szerepe egyre kisebb lett. A Balatonnál megtermelt átlagos GDP tekintetében a 2000-es évek végére a térség belesimult a magyar vidéki átlagba. Azzal együtt, hogy ez a helyi társadalom lobbi-erejét is jelentősen csökkentette, jelentősen hozzájárult az alulról-építkező társadalmi folyamatok megerősödéséhez.

A dolgozatom második nagyobb egysége a Balaton-térség szabályozásának és fejlesztésének szakpolitikai jellegzetességeit tekinti át az 1990-2000-es évek vonatkozásában. Ennek keretében elsősorban azokat a sajátosságokat tárgyaltam, amelyek külső tényezőként hatottak a balatoni társadalomra, közéletre és gazdaságra. A fejezet a vonatkozó dokumentumok elemzésén, korábbi szakpolitikai értékelések eredményein, valamint a szabályozásokról alkotott térségi elitek véleményének feltárására alkalmazott saját kutatásomon alapul.

Elsőként azokat az intézményi és szabályozási kereteket mutattam be, amelyek közvetlenül a vizsgált területet érintették. Az 1996-os területfejlesztési törvény megszületésének idején határozottan jelen volt a hazai szakpolitikában a decentralizált működésre való törekvés, amelynek legkiemelkedőbb példáját éppen a széles jogkörökkel felruházott *Balaton Kiemelt Üdülőkörzet* és *Balaton Fejlesztési Tanács* létrehozása mutatja. Mindebben némi alulról érkező hatás is érvényesült. A folyamatot erősítette az is, hogy 2000-ben önálló törvény intézkedik a térségről; valamint 2006-ig a decentralizált források széles (ámbar egyre csökkenő értékű) köre állt a rendelkezésére.

Ugyanakkor ebben az időszakban már látszottak azon szabályozási problémák is, amelyek nem teljesen alkalmazkodtak a helyi adottságokhoz és rendkívüli következetlenségre utalnak a szakpolitikai döntéshozatal részéről. Ennek az egész évtizedet meghatározó legkirívóbb példája a térszervezés problémaköre. Bemutattam, hogy a BKÜ létrehozásával egy olyan téregység született, amely gyakorlatilag semmilyen formában nem illeszkedett az egyéb térkategóriákhoz. Ennek az uniós csatlakozást követően jelentkeztek az igazán nagy problémái, hiszen a NUTS és LAU rendszer átvételével e kategóriák váltak a fejlesztéspolitika alapjaivá is. Mindez előrevetítette, hogy az évtized második felében e decentralizált fejlesztési térség háttérbe szorul a szakpolitikai intézményrendszerben. A felülről szervezett téregység ráadásul a természeti, táji, társadalmi, gazdasági adottságokhoz sem igazodott, alapvetően nem illeszkedhetett az alulról építkező szerves fejlődéshez.

A fejlesztéspolitika rendszerében a decentralizált forrásoknak köszönhetően 2004-ig bezárólag sok tekintetben érvényesült a térség törvényileg deklarált kiemelt jellege, amely során a fejlesztések megvalósulása térségi koordinációban valósulhatott meg. Ennek ellenére

e fejlesztéspolitikai időszakban is számos probléma fellépett: a kihelyezett támogatások nem bizonyultak elegendőnek a helyben megfogalmazott stratégiai célok megvalósításához sem, valamint a megyei és régiós források vonatkozásában már ekkor jelentkezett a Balaton periféria jellege.

A legnagyobb érdeksérelmet e terület az uniós fejlesztéspolitikai rendszerben szenvedte el. A térségben megfogalmazott vágyakat, hogy a *Balaton régió* gondolata és a térség kiemelt jellege legalább a fejlesztési rendszerben érvényesüljön, sem a 2004-2006-os, sem a 2007-2013-as ciklus idején nem sikerült érvényesíteni. Az első uniós fejlesztési ciklusban a térség pályázói rendkívül eredménytelenek voltak, még a kihelyezett hazai forrásokkal együtt sem sikerült a különböző mutatókban az országos átlagokat elérni. Ez jelentősen hátráltatta a stratégiai célok megvalósulását is. Ennek nyomán a következő fejlesztési ciklus idején még határozottabban jelent meg az elképzelés önálló balatoni források megszerzésére. Mindezt a NUTS2-es szintet előtérbe helyező kormányzati döntésekkel szemben szinte semmilyen formában nem sikerült érvényesíteni, amelyet a régiók ügyének fokozatos háttérbe szorulása még jobban ellehetetlenített. A Balaton kiemelt programmal történő támogatása végül nem hozott eredményt, hiszen kevesebb mint egy év alatt egyértelművé vált, hogy a korabeli intézményrendszer nem képes egy komplex támogatási rendszert kezelni. Ennek következtében a ciklus során végig fennállt az a rendszer, hogy a térség kénytelen ágazati és regionális programokból finanszírozni önmagát. A forrásszerzés tekintetében a korábbiakhoz képest eredményesebbek voltak a balatoni pályázók, ugyanakkor a helyben megfogalmazott stratégiai célokat alig-alig sikerült teljesíteni. Mindezek mellett a felülről szervezett rendszer nyomán a térség strukturális problémái tovább mélyültek, amelyet jól jelez, hogy a turisztikailag kiemelt terület településeinek többségére semmilyen idegenforgalmi támogatás nem érkezett.

Évtizedes összehasonlításban (13. táblázat) a Balaton fejlesztése nem volt sikertelen a legutóbbi fejlesztési időszakban. A becslések szerint a 2007-2013-as időszakhoz hasonló volumenű fejlesztési forrás, csak az 1970-es években érkezett a térségbe, amely akkor megalapozta az idegenforgalmat. A 2000-es évek támogatásai azonban nem voltak elégségesek ahhoz, hogy e vidék strukturális gondjait és belső ellentmondásait kezelni tudják.

Területpolitikai időszak	Támogatás címe	Támogatás mértéke (milliárd Ft)	Támogatás becsült mai értéke (milliárd Ft) / éves arányban
1957-1969	<i>Regionális Fejlesztési Terv</i>	3,5 ³⁰	116 / 8,3
1970-1975	<i>Balaton Központi Fejlesztési Program (BKFP) I. szakasz</i>	7 ³¹	233 / 46,6
1975-1999	<i>BKFP II. és III. szakasz, minisztériumi céltámogatások</i>	n.a.	n.a.
1999-2005	<i>Hazai decentralizált és területfejlesztési források, céltámogatások</i>	34 ³²	51 / 8,5
1999-2013	<i>BFT hatáskörbe átadott hazai forrás</i>	8,7 ³³	8,7 / 0,6
2004-2007	<i>Nemzeti Fejlesztési Terv</i>	9,7 ³⁴	13,5 / 4,5
2007-2013	<i>Új Magyarország Fejlesztési Terv/Új Széchenyi Terv</i>	271 ³⁵	271 / 39
2014-2020	<i>Tervezett uniós és hazai források</i>	300 ³⁶	300 / 60

13. táblázat: A Balatonhoz érkező fejlesztési források összehasonlító becslése (saját szerkesztés)³⁷

A forrásszerzés egészét tekintve a BKÜ ismételten marginális helyzetbe került, képviselte nem kapott helyet az uniós fejlesztéspolitika intézményrendszerében, ebből kifolyólag az

³⁰ Szappanos 1974

³¹ Szappanos 1974

³² Salamin és tsi. 2005

³³ Balaton Integrációs Ügynökség adatai

³⁴ EMIR adatok, a Balaton Integrációs Ügynökség számítása

³⁵ EMIR adatok, a Balaton Integrációs Ügynökség számítása

³⁶ 1821/2015. (XI. 12.) Korm. határozat a Balaton Területfejlesztési Konceptió (2014–2030) és a Balaton Területfejlesztési Stratégiai Program elfogadásáról, valamint a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területén a 2014–2020-as uniós és hazai forrásokból megvalósuló beruházásokról

³⁷ A táblázatban szereplő értékek rendkívül tág becslésen alapulnak. Jelentős pontatlanságot jelent, hogy az egyes ciklusok támogatása összevontan és nem az adott évre vonatkozóan került elemzésre, valamint inflálásra. Adatok hiányában a legkorábbi fejlesztések csak a 1980-as pénzürtékről kerültek átszámításra.

alulról építkező elképzelések és a területpolitika között nem lehetett érdemi kapcsolat. A központosítást tovább fokozta, hogy a BKÜ-t képviselő BFT-ben ebben az időszakban egyre inkább a központi hatalom képviselői és érdekei kerültek túlsúlyba. A fejlesztéspolitika kapcsán csak pontszerűen, városok viszonylatában lehet kimutatni a hatékony forrásszerzési lobbist, amely végső esetben a BKÜ-n belüli területi különbségek további elmélyítését eredményezte.

Disszertációm harmadik nagyobb egységében (5. fejezetben) a fentieket szintetizáló jelleggel bemutattam azokat a mozgalmakat és szerveződéseket, amelyek az 1990-2000-es években alulról építkezve jöttek létre és a Balaton térség önállósodásának célját tűzték ki programjukra, a *Balaton régió* létrehozásának gondolatától kezdve a gazdasági vagy fejlesztéspolitikai mozgástér növeléséig. Ezt kiegészítve, korábbi és saját kutatásokkal támasztottam alá, hogy a társadalmi csoportok valamint a közélet képviselői körében politikai korszakokon átnyúlóan, változó intenzitással, de szilárdan kimutatható a térségi önkormányzatiságra való törekvés.

A társadalmi és politikai folyamatok tárgyalását a balatoni érdekképviselő kérdéskörével zártam. Ennek során saját kutatásaim és konkrét példák nyomán bemutattam a térségi képviselő gyengeségeit. Az egész térségre kiterjedő hatékony érdekképviselő hiányát főként a települési szint erőssége, a közöttük fellépő ellentétek, valamint a központi szervezésű intézmények felé mutató általános bizalom igazolja. Mindez összességében az alulról építkező térségi szerveződések mozgásterét alapvetően korlátozta. A rendszerváltozást követően, de különösen a 2000-es években a Balaton térségében sorra alakultak azokat az érdekvédelmi szervezetek, amelyek a Balaton-regió intézményesülését, területi önrendelkezését szorgalmazták. A 2000-es évek elején e szándéknak erős támogatottsága volt a teljes társadalomban, valamint a helyi döntéshozók körében is. Saját kutatásom a balatoni közélet képviselői körében 2014-ben is többségi támogatottságát mérte a térségi intézményesülés gondolatának.³⁸ A széles társadalmi bázis ellenére e folyamatok kiteljesedésének nem voltak meg a lehetőségei, a Balaton ereje ehhez kevés volt.

A fent összefoglalt eredmények nyomán a kutatási kérdések tekintetében az alábbi következtető megállapítások tehetők.

³⁸ A balatoni regionalizmus tárgyalása számos további elméleti-értelmezési keretet kínál a további kutatások számára, amelyek már túlnyúlnak jelen disszertáció elemzési szemszögén. A társadalmi folyamatokat és főként szerveződések, intézményesülési törekvéseket feltehetően értelmezni és leírni lehet a közösségi kormányzás (Ostrom 1990), a játékelmélet és kollektív cselekvés (Olson 1997), valamint a társadalmi mozgalmak (pl. Szabó 1993) dimenzió között is.

Az elméleti fejezetben több tudományágat képviselő irányzat szintetizálásával komplex módon értelmeztem a regionalizmus fogalmát. Alább (14. táblázat) ezt összefoglalva hasonlítom össze az elméleti tényezőket a Balaton vonatkozásában elért kutatási eredményeimmel.

A regionalizmus elméleti tényezői a szakirodalom szintetizálása alapján	A vizsgálati eredmények a Balatonnál
Táji, természeti összefüggő adottságok	A Balaton mint földrajzi egység természetes térszervező hatása
Funkcionálisan összekapcsolódó, belső kapcsolathálózattal bíró terület	Az idegenforgalomi ágazat dominanciája a gazdaságban és az erre épülő településhálózat
Kulturális és történelmi hagyományok	A 19. század végétől kialakuló balatoni polgárosodó társadalom, kiterjedt szerveződések és mozgalmak a 20. század első felében
Társadalmi kohézió és társadalmi tőke	A 1990-es évektől kiépülő erős civil-szektor, átlagosnál magasabb politikai részvétel és aktivitás, elitcsoportok körében kimutatható országos átlagnál erősebb személyközi bizalom
Területi identitás és kötődés	Minden balatoni társadalmi csoport körében kimutatható erős térségi identitás
Alulról-építkező társadalmi folyamatok	1980-as években megjelenő protestáló politikai események, 1990-es évektől kibontakozó széles társadalmi alapokon nyugvó térségi gazdasági és érdekképviseleti szervezetek megjelenése
Az önkormányzatiság/autonómia programjának megjelenése	20. század eleji hagyományokra építkezve, az önkormányzatiságot, közigazgatási önállóságot, vagy saját fejlesztéspolitikai rendszer kívánó programok megjelenése a

	szervezeteknél, ennek kimutatható társadalmi támogatottsága a népesség és elitcsoportok körében
Külső politikai tényezők	Az 1950-es évektől gyakran változó térséget érintő, helyi érdekeket sértő szabályozási és intézményi környezet, korszakokon átívelő elégtelen forráskihelyezés, a térség strukturális (természet, gazdaság, idegenforgalom, közlekedés, stb.) problémáinak megoldatlansága, gazdasági pozícióvesztés.

14. táblázat: A regionalizmus tényezői és megjelenésük a Balaton térségében

A tárgyalt eredmények nyomán összefoglalóan kijelenthető, hogy a vizsgált terület minden olyan jellemzője kimutatható, amely a regionalizmus szintetizáló értelmezésében jelen van. Ennek nyomán az elmúlt évtizedek balatoni társadalmi és politikai folyamatai társadalomtudományi szempontok szerint regionalizmusként értelmezhetőek, amely nyomán az első hipotézisem ilyen formában igazoltnak tekinthető.

A második kutatási témaköröm és ezzel kapcsolatban álló feltételezésem a területi politika működésére vonatkozott.

A területpolitika elméletének tárgyalása során a szakpolitika működésének és a területi szintek különböző dimenzióinak keretében állítottam fel azt a keretet, amelyben központi intézkedések (top-down) és az alulról építkező szerves folyamatok (bottom-up) kapcsolata értelmezhető. (2.2. fejezet)

A regionális tudomány szempontrendszere szerint a Balaton térségét egy homogén régiónak tekinthetjük, ahol a táji, természeti, gazdasági adottságok jelentik az alapját a szerves egésznek. Az elméleti értelmezésben a fő kérdés tehát az volt, hogy a társadalom és a politikai által létrehozott régió típusok, mint a fejlesztési ill. közigazgatási régiók, hogyan kapcsolódnak egy szerves adottságokkal bíró területhez, jelen esetben a Balatonhoz. Ideális esetben tehát egy homogén régióhoz az alulról-építkező területpolitikai rendszerben a problémák mentén szerveződő fejlesztési téregység is társul (lásd 5. táblázat).

Mint az eredmények tárgyalása során bemutattam, a Balaton térsége közigazgatási tekintetben mindig is megosztott volt, hiszen területén általában 2 vagy 3 megye osztozott. (Bár ennek megváltoztatására már a 19. század végétől voltak társadalmi törekvések, illetve központi

tervek az 1950-es évektől.) A megyerendszerre épülő statisztikai, majd fejlesztési régiók létrehozásával (illetve a lopakodó politikai regionalizáció eredményeivel) a vizsgálatom időszakában a Balaton térsége igazgatási tekintetben továbbra is megosztott maradt.

A területfejlesztés szempontjából ez a kérdés összetettebb. Mint tárgyaltam, a Balaton térségéhez már a 20. század első felében is kapcsolódtak központiilag létrehozott fejlesztési terek és ez a 2000-es évek elején bontakozott ki jelentősen (BKÜ létrehozása és törvényi háttér felépítése). Az elméleti szempontok szerint tehát egy ideális térszervezési rendszer jött létre a Balatonnál.

A helyzet ellentmondása abban áll, hogy egy top-down irányból megszervezett fejlesztési terület és szabályozása lényegében nem állt kapcsolatban a bottom-up társadalmi folyamatokkal. Másként fogalmazva, a Balaton mint fejlesztéspolitikai egység létrehozása csak nagyon rövid ideig és szűk jogosítványok esetében párosult decentralizációval. A területpolitika a vizsgált térség esetében, jogszabályban meghatározott kiemeltsége ellenére is egyre inkább centralizáltabban működött, amely nem volt megfelelő ahhoz, hogy a helyi társadalom igényeihez és a valós fejlesztési szükségletekhez (források, jogosítványok, szabályozások) kapcsolódjon, ezzel jelentősen rontotta a térség versenyképességét.

A 2. hipotézisem, amelyben a területpolitika működéséről azt feltételeztem, hogy érdemi tartalommal nem kapcsolódott a térségi politikai folyamatokhoz és hozzájárult a regionalizmus megerősödéséhez, a fenti értelmezési keretben igazoltnak tekinthető.

A Balaton és központi hatalom intézkedéseinek viszonylatában egyet kell érteni Horváth Gyula (2015) a hazai decentralizáció elmaradásáról szóló megállapításával. Véleménye szerint: *„A szubszidiaritás elve és gyakorlati alkalmazása pozitív hatást gyakorolt az európai területi kohézió alakulására. Azok az országok értek el sikereket, amelyek az állam szervezeti rendszerének átalakításában a szubszidiaritást alapkövetelménynek tekintették, és komplexitásában alkalmazták. Azaz a teljes döntési hierarchia átalakítása során a kompetenciák telepítésének újrendezésére került sor: a centralizált funkciókat éppúgy újrafogalmazták, mint ahogy az alsóbb szintek feladatai között is átrendeződéseket hajtottak végre. Sok példa bizonyítja, hogy az a társadalomirányítási rendszer versenyképes, amelyik egyértelműen tekintetbe veszi azt a szervezési követelményt, hogy nem szabad megterhelni az alacsonyabb szintet megoldhatatlan feladatokkal és az átruházott kompetenciákhoz finanszírozási forrásokat is juttatni kell. A regionalizmus térnyerése a területi szerkezet korszerűsítését eredményezi.”* (Horváth 2015:32) Ez azonban a Balaton térségében sem valósult meg.

A területi politika és a regionalizmus, két ellentétes irányú folyamata között a vizsgált időszakban csak részben volt kapcsolat. A területpolitika eszközeinek sikertelensége hatással volt a térségi kezdeményezésekre, ugyanakkor ez ellentétesen már nem működik. A megfogalmazott társadalmi elvárásoknak nem volt érdemi hatásuk a szakpolitikai intézkedésekre. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy a balatoni regionalizmusnak közmegegyezéssel programja, hatékony érdekképviselője nincsen, nem vált kimunkált politikai programmá, mozgalom jellegén nem lépett túl.

Az alulról építkezés és a felülről szervezett rendszerek közötti viszony azonban a gyakorlatban nem feltétlenül konfliktusos. A kérdés megítélésének komplexitását, és a regionalizmus határait az alábbi kutatási eredménnyel tudom illusztrálni.

A kérdőíves kutatásom során a kitöltők válaszolhattak arra a kérdésre is, hogy voltak-e a megelőző években olyan központi intézkedések, amelyek a szervezetük vagy településük, illetve a Balaton térség érdekeit közvetlenül sértették. Ennek során a válaszadók 35%-a jelölte meg azt, hogy voltak ilyen intézkedések, és mindössze 25%-uk válaszolt nemlegesen. Ugyanakkor az adatközlők e kérdés ellentettjére is válaszolhattak, ahol arról nyilatkozhattak, hogy volt-e olyan intézkedés, amely a településük vagy a térség életét jelentősen elősegítette. A fentiekkel szemben érdekesség, hogy a válaszadók több mint 50%-a nyilatkozott igenlően és csak mindösszesen 14% vélte úgy, hogy nem történt semmilyen pozitív hatású beavatkozás.

A mindenkori területi politika az elmúlt több mint száz évben lényegében mindig elismerte a Balaton sajátos társadalmi és gazdasági adottságaiból eredő fejlesztési többletigényét, ugyanakkor a tényleges fejlesztések végrehajtására a rendszerváltást követően 2015-ig semmilyen valós (és tartós) politikai szándék vagy akarat nem volt. A hagyományos igazgatási és intézményi keretek minden esetben erősebbek voltak, mint egy a hazai térszerkezetben viszonylag fiatal képződmény érdekei. A térség változatos sorsa megerősíteni látszik azon véleményeket (pl. Péti 2006/B), amely szerint a Balaton a magyar területpolitika állatorvosi lova.

Összefoglalóan az alábbi megállapítások tehetőek a 2000-es évek Balatonjára vonatkozóan:

- A balatoni regionalizmus jelentős társadalmi beágyazottsága ellenére megfelelő érdekképviselő hiányában kimutatható eredményeket nem tudott elérni.
- A területpolitika centralizáltan és változatos eszközökkel, ugyanakkor megfelelő források és intézmények biztosítása nélkül irányította a Balaton térségét, amely így alkalmatlan volt arra, hogy a tartós társadalmi és gazdasági problémákat megoldja.
- A két folyamat között érdemi kapcsolat alig mutatható ki.

7. Epilógus: a legújabb folyamatok a Balatonnál

Az elemzésem időtávján túlmutatva jelentős események zajlottak a Balaton térségében a területpolitika kereteit illetően. Ezek közül a legjelentősebb a 2014-2020 közötti fejlesztési időszakra történő felkészülés volt.

2010-et követően, amikor egyértelművé vált, hogy az uniós szakpolitikai direktívákban nagyobb szerepet kapnak a *place-based* típusú fejlesztési eszközök, sokan úgy gondolták, hogy a térség számára végre lehetőség lesz egy az alulról építkező hagyományaihoz kellően illeszkedő, beágyazott és így feltehetően sikeres program megvalósítására. 10 év felülről szervezett fejlesztései nyomán érezhetően nagy remények mutatkoztak abban az irányban, hogy az új eszközök (ITI, CLLD) révén újból lehetőség lesz a balatoni decentralizált forráskihelyezésre. Egyes megkérdezettek balatoni mintaprogramban gondolkodtak, mivel szerintük az integrált programcsomagoknak tényleges hatékonyságuk Magyarországon csak a Balaton térségében lehet. Ennek a véleményüknek a korábban készített kutatások során többen hangot is adtak: „A Balaton térségében mindkét eszköz meghatározó szereppel bírhat a következő hétéves periódusban, a térségi együttműködést erősítő jellege miatt különösen a CLLD-ben rejlik óriási fejlesztési potenciál, ennek kihasználásához azonban minden eddiginél szorosabb együttműködésre van szükség a térségi szereplők között.” – hangzott el egy szakértői interjúban.

E várakozásokat erősítette, hogy mint már fentebb tárgyaltam, az OFTK és 2013-ban kormányhatározat újból megerősítette a térség fejlesztéspolitikailag kiemelt jellegét. Mindezek nyomán 2014-ben a 19 megyéhez hasonlóan, a BFT élve a területfejlesztési törvényben biztosított jogaival, jelentős uniós támogatás mellett önálló tervezést végzett a BKÜ számára, bár ebben az időszakban már nyilvánvaló volt, hogy az új fejlesztési eszközök sokkal kisebb szerepet kapnak a különböző uniós programokban. Ennek köszönhetően készült el a 2014-2020 időszakra vonatkozóan a térség fejlesztési koncepciója, stratégiája és az ajánlások szintjén az operatív programokra történő lebontása is. A dokumentumok mintegy 325 milliárd Ft javasolt bevonásával kalkuláltak.³⁹

A pozitív reményeket még tovább fokozta, de a korábbi várakozásokat is letörte, hogy a Brüsszelben elfogadott *Partnerségi Megállapodás* több tekintetben is foglalkozik a Balaton térségével. Többek között kiemelendő, hogy a dokumentum elismeri, hogy a térség differenciált beavatkozások kíván, hogy a táji – természeti – kulturális örökségeinek fokozott

³⁹http://www.balatonregion.hu/a_balaton_regio_2014-20_tervezesi_feladatai_dokumentumai

védelmére van szükség, és potenciális fejlesztési lehetőségeit ágazatilag szükséges kezelni. Ugyanakkor e dokumentum már előrevetítette, hogy várhatóan semmilyen decentralizált forrás nem fog rendelkezésre állni a Balaton számára: *„Az országos jelentőségű területi problémák és potenciálok kezelése meghaladja a térségi szereplők és a térségileg decentralizált fejlesztések erőforrásait, ezért azokat elsősorban ágazati operatív programok fogják kezelni a 2014–2020-as időszakban. A funkcionális szempontból együttkezelte térségek indikatív jelleggel a következő országos térségfejlesztési kezdeményezéseket tartalmazzák: (...) a Balaton térség fenntartható fejlődése, versenyképességének helyreállítása.”*(Partnerségi Megállapodás 2014: 223.) Mindezzel nyilvánvaló vált, hogy a következő hétéves ciklusban sem fognak teljesülni azok a helyi vágyak és elképzelések, hogy decentralizált pénzalap révén legalább fejlesztéspolitikai értelemben jöjjön létre egy viszonylag nagy önállósággal rendelkező *Balaton régió*.

Az új fejlesztési időszakra történő tervezés széleskörű partnerségen alapult, amelyben a helyi vágyak és elképzeléseik valamilyen formában meg tudtak jelenni. Ugyanakkor ez a bevonás közel sem teljesedhetett ki: a tervezésre viszonylag rövid idő állt rendelkezésre, valamint a folyamatot külső szakemberek bonyolították le. Nem volt arra lehetőség, hogy a BKÜ helyzetének felmérése teljesen új alapok fókuszba állításával valósuljon meg, korábbi dokumentumok felfrissítése jelentette a kiindulási alapokat. A külső megbízások alapján elkészített dokumentumokat a térségi szereplők bevonásával véglegesítették; tematikus egyeztetési sorozatokon volt lehetőségük a meghívottaknak arra, hogy egy-egy felvázolt fejlesztési irányhoz saját elképzeléseiket is csatlakoztathassák. 2014 őszére e folyamat során készült el a BKÜ négy vonatkozó stratégiai dokumentuma, amelyek hét stratégiai célt határoztak meg 2020-ig. Ezek az innovatív gazdaságfejlesztés, turizmusfejlesztés, egészségipar ösztönzése, helyi termék-rendszerek kialakítása, közösségfejlesztés, biodiverzitás és a környezetbarát közlekedésfejlesztés.⁴⁰

A tervezés lezárulását követően nagyon hosszú idő telt el, anélkül, hogy a BKÜ-t érintve bármilyen végleges döntés megszületett volna.

A területfejlesztési változásokkal (és tervezési reményekkel) párhuzamosan 2010-től újult erővel merült fel a *Bakony-Balaton régió* létrehozásának gondolata, amely egyébként nem előzmény nélküli, már a 2006-os választási kampány idején megjelent.⁴¹ Korábban is születtek elemzések e területegységről (Agg 2010), amelyek amellet érveltek, hogy ez a

⁴⁰ lásd bővebben: <http://www.balatonregion.hu/aktualis-fejlesztési-dokumentumok>

⁴¹Dr. Navracsics Tibor már 2006. márciusában javasolta a két turisztikai térség összehangolt fejlesztésének megvalósítását Veszprémben.

létrehozandó régió esetleg már megfeleltethető lenne a NUTS2-es szintnek (lakosságszámában semmiképpen sem), valamint turisztikai funkcióiban egy sokkal színesebb kínálatot tudna nyújtani, amely egészében a Balaton és Bakony térségét egyaránt szolgálná, de Veszprém város pozícióját is jelentősen átértékelné.

A 2010-es kormányváltást követően, ha a deklarált kormányzati szándékok között nem is, de *Navracsics Tibor* közigazgatási és igazságügyi miniszter elképzeléseiben már határozottan jelen volt a Bakony-Balaton régió gondolata. Már miniszterségének elején hitet tett e gondolat mellett: „*A Bakony-Balaton térség egyfajta integrációja nem közigazgatási egység lenne, hanem egy Veszprém központú funkcionális fejlesztési térség, amely a Bakonyt mint őszi-tavaszi téli desztinációt a balatoni adottságok kiegészítéseként szervezi össze. (...) Az idő megérett a döntésre. Meggyőződésem, hogy a Balaton esetében az vezetne ki a válságból, az egy helyben toporgásból, ha a Bakony és a Balaton össze tudna fogni.*” (Csíte – Oláh 2010: 10-11.) Ezt az elképzelést gyakorlatilag egész minisztersége alatt képviselte a miniszter: „*A Balaton-képet meg kell újítani, ugyanakkor a Balaton szerinte nem életképes mint turisztikai régió, csak akkor lesz az, ha összefog a Balaton-felvidékkel és a Bakonnyal...*” (MNO 2014.01.09). Konkrét előrelépés azonban a 2010-2014 közötti időszakban nem történt ez ügyben. (Érdekesség, hogy a kezdeményezésnek már bizonyos társadalmi beágyazottsága is létezik. Veszprém megyében *Bakony-Balaton* desztináció-menedzsment szervezet, horgászszövetség, médiafelület, gazdasági klaszter, természetvédelmi terület, geopark és LEADER szervezet is működik.)

Veszprém szerepének és helyzetének átértékelésében 2014-ben indultak meg bizonyos lépések, amely tekinthetők a *Bakony-Balaton* régió irányába történő elmozdulásnak. 2014 őszén a nemzeti fejlesztési miniszter *Bakony-Balaton térség fejlesztéséért felelős miniszteri biztossá* nevezte ki *Mihalovics Pétert*. Feladata a hivatalos közlés szerint: „*a Bakony-Balaton térségére vonatkozó, a hazai fejlesztéspolitikai célok elősegítését szolgáló szakmai projektek, programok előkészítésével és végrehajtásával kapcsolatos koordinációs feladatok ellátása*” volt (NOL.HU 2014.09.16.). A teljes mértékben veszprémi kötődésű politikus kinevezése vitákat generált és az ellenzék részéről több kritikai is felmerült (Alfahír.HU 2014.09.29). Tény, hogy a miniszteri biztos tényleges feladatait nem sikerült egyértelműen tisztázni. Kevés számú nyilatkozatában a politikus merőben általános célokat és tevékenységeket határozott meg: „*Az a feladatunk, hogy a szolgáltatási rendszert összehangoljuk a térségben, illetve fontos, hogy a vállalkozások pályázati intenzitását maximalizáljuk a magas színvonalú szolgáltatások működtetése érdekében. (...) Az a célunk, hogy a lehető legtöbb uniós forrást és projekt támogatást szerezzük meg, ehhez szükség van a helyi szakemberek közreműködésére,*

valamint pályázati tanácsadók segítségével egyaránt. (...)A Bakony-Balaton fontosságának meg kell mutatkozni a költségvetési sorok között is, ez főként a térség identitását erősítő céllal használhatjuk fel, mint például különböző bálók szervezése, tanács életre hívása, fórumok megrendezése, mindezek azt szolgálják, hogy a korábban említett célok megvalósuljanak. Természetesen szükség lesz uniós forrásokra is, amihez ki kell használnunk dr. Navracsics Tibor uniós biztosi kapcsolatrendszerét is, hogy a Bakony-Balaton térség elfoglalja méltó helyét Európa turisztikai térképén.” (VEHÍR.HU 2014.09.24) Ugyanakkor hiába volt a deklarált célok között a két térség közös képviselője, a miniszteri biztos saját nyilatkozataiban is inkább a veszprémi elkötelezettségét hangsúlyozta (VEOL.HU 2014.09.17.). (Ezzel együtt tény, hogy a vonzáskörzet problémákkal rendelkező megyeszékhely pozícióin ténylegesen javíthatna egy É-D-i tengely mentén történő funkcionális térségi integráció, mely elgondolásnak akár maga a TDM rendszer adhatna szervezeti kereteket.)

Arról nincsen nyilvános információ, hogy a kinevezett politikus tevékenysége milyen érdemi eredményekkel járt, de (vélt vagy valós) szerepével szerves összefüggésben több olyan egyeztetés is lezajlott, amely Veszprém BKÜ-höz való csatlakozásának körülményeit és lehetőségeit vizsgálta 2014-során. E találkozóról semmilyen adat nem elérhető, így a pontos szándékok és tervek egyelőre nem ismertek.

2015-ben jelzésértékű események zajlottak a BKÜ-t érintve. 2015 februárjában a veszprémi időközi választásokon (VEHIR 2015.02.22.), majd 2015 őszén a tapolcai időközi választásokon (INDEX 2015.08.30) is ellenzéki siker született. Ezek az események egyrészt jelezték, hogy a térségben komoly szembenállás kezd kialakulni a kormányzati politikával szemben; másrészt Navracsics Tibor hazai belpolitikától történő eltávolodásával együtt a Bakony-Balaton régió kérdése is tartósan lekerült a napirendről.

Ebben az időszakban egy jelentősebb alulról kezdeményezett megmozdulás volt a térségben. 2015 tavaszán-nyarán a Balatoni Szövetség indítványozta, hogy a kiemelt üdülőkörzet kereskedelmi vállalkozásai éppen a sajátos fogyasztási szokásainak köszönhetően legalább a nyári szezonban mentesülhessenek a vasárnapi boltbezárás kötelezettsége alól. A valós igények ellenére, a kormány kezdetben a nyilatkozatok szintjén sem járult hozzá a felvetéshez és elutasította, hogy területi alapon tegyen kivételeket a jogszabály vonatkozásában (VEOL 2015. 06 17.). A balatoni lobbi gyengeségét jól mutatja, hogy hivatalos választ, csak mintegy 10 hónappal később kaptak a megkeresésükre, amely azonban semmi konkrét állásfoglalást nem tartalmazott a központi hatalom részéről (SONLINE 2016.02.11.).

Nagy várakozások közepette, a tervezést követően több mint egy évvel, 2015 novemberében jelent meg a 2014-2020-as időszak balatoni fejlesztéseit szabályozó kormányhatározat. A

Kormány 1821/2015. (XI. 12.) Korm. határozata a Balaton Területfejlesztési Konceptió (2014–2030) és a Balaton Területfejlesztési Stratégiai Program elfogadásáról, valamint a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területén a 2014–2020-as uniós és hazai forrásokból megvalósuló beruházásokról 288 milliárd Ft uniós és 25 milliárd Ft hazai támogatás elosztását szabályozza.

A döntéshozók, helyi és térségi médiumok egyaránt „történelmi lehetőségről”, „soha nem látott mértékű” fejlesztésekről szóltak a bejelentés heteiben.⁴² Ugyanakkor e fejlesztési csomag jelentette kihívásokról sokkal kevesebb szó esett a nyilvánosság előtt.

E 300 milliárd Ft-os forrás tényleges kihelyezési mechanizmusáról ekkor és még sokáig semmilyen konkrét határozat nem született. A tervek szerint a támogatás egy jelentős része (nagyprojektekre) közvetlen kormánydöntéssel kerül majd kihelyezésre, de az egyéb forrásokra nem épül külön intézményrendszer. Egyes hírek szerint a BKÜ pályázói mindössze csak többletpontokkal indulhatnak el a különböző kiírásokon.

A 280 milliárd Ft-nyi uniós támogatás hat különböző operatív program 17 különböző prioritási tengelyéből került elkülönítésre. Ez a rendszer nagyon sok szempontból hasonlít a fent tárgyalt, nagyon rövid életű egykori *Balaton Zászlóshajó Programra*, amely éppen összetettsége okán volt életképtelen. A jelenlegi támogatási rendszer mellett sincsenek jelen (2016 év elején) azok az intézményes garanciák, amelyek alkalmasak lennének egy ilyen összetett rendszer összefogására.

A másik jelentős problémát az jelentette, hogy a kormányhatározat előírja, hogy 2017-ig (tehát kevesebb mint egy év alatt) kell lehívni az elkülönített forrásokat, azt követően a fel nem használt keretek más célokra kerülnek átcsoportosításra.

A balatoni források jelentős része a gazdaság élénkítését szolgálná. A térség tőkeszegénységét, gazdaságának strukturális problémáit fentebb bővebben tárgyaltam. Ezzel kapcsolatban jelentős kérdés volt, hogy ilyen feltételek mellett hogyan lehet ilyen rövid idő alatt e szektor számára forrásokat kihelyezni?

Arra is már több különböző kutatás rámutatott, hogy a balatoni fejlesztések egyik meghatározó gátja, hogy sok esetben hiányoznak a projektgeneráló, előkészítő és menedzselő képességek térségi, ágazati valamint önkormányzati, gazdasági szinten egyaránt. A meglévő lehetőségek erősítése, új szervezetek felállítása, jól átgondolt és precízen tervezett helyi rendszerek kialakítása nélkülözhetetlen lesz a források minél teljesebb körű lehívásához.

⁴²Lásd pl.: <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/europai-unios-fejlesztésekert-felelos-allamtitkar/hirek/tobb-mint-300-milliard-forint-jut-fejlesztese-a-balaton-tersegeben>

Ennek megoldására 2016. év elején már elkezdődtek bizonyos törekvések (SONLINE 2016.02.12.).

A helyzetet tovább bonyolította, hogy a három érintett megye, három eltérő fejlettségű fejlesztési régióban (NUTS2) található. Ennek nyomán a közvetlen támogatással, vagy egyedi döntésekkel odaítélt támogatások nem lehetnek azonos mértékűek. E viszonylatban a források Zala megyében (Nyugat-Dunántúl) érnek legkevesebbet, míg Somogy megyében (Dél-Dunántúl) a legtöbbet.

A bejelentést követően egyre több probléma vált nyilvánvalóvá a megtervezett forráscsomag kapcsán. Ennek egyik legelső és legszembetűnőbb példáját a Fonyód-Badacsony kompjárat jelenti, amelyre a kormányhatározat 2 milliárd Ft uniós forrást különített el. Annak ellenére, hogy ez egy rendkívül régi terv, a beruházás megvalósíthatósága és főként tényleges létjogosultsága rögtön térségi vitákat indított el (SONLINE 2015.12.16), főként annak fényében, hogy a jóval régebbi becslések is 4-8 milliárd Ft-ban határozták meg a költségeket és a gazdaságos fenntarthatóság kapcsán is komoly kételyek jelentek meg.⁴³ Kérdés, hogy a jövőben még hány hasonló probléma fog megjelenni.

A közel sem decentralizált forráselosztási rendszerben a BKÜ nagy kihívások előtt állt. Érdekérvényesítési pozícióinak javulására utalt, hogy a kormány kiemelt programmal elismerte a társadalmi-gazdasági adottságaiból eredő támogatási többletigényét, azonban az közel sem biztos, hogy ezzel maximálisan élni tud-e a térség. A korábbiakhoz képest annyi előnyt élvez a BKÜ, hogy a *Balaton Fejlesztési Tanács* képviseltetheti magát a forráskihelyezés intézményrendszerében, az operatív programok bizottságaiban. Ezáltal közvetlenül is fel tud szólalni a térség érdekében. Szintén előrelépést jelent, hogy az elkülönített forrásból mintegy 25 milliárd Ft hazai finanszírozású, amelyből sok olyan eddig lehetőség híján elmaradt beruházás lesz majd megvalósítható. Egy újabb sikertelen időszak az alulról-építkező kezdeményezések újbóli megerősödését, a központi kormányzattal szembeni ellenérzések felélénkülését, és az intézményesülés vágyának előtérbe kerülését jelentheti. A Balaton térségének évtizedes vágya egy decentralizált fejlesztési keret, helyi döntési kompetenciákkal és intézményrendszerrel. Ez az elképzelés most sem valósulhatott meg. Ennek ellenére az újonnan kialakított rendszer helyzeti előnyt jelenthet, amely a korábbiakhoz képest talán jobban kiaknázható.

A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet számára 2017-ig rendelkezésre álló 300 milliárd Ft lehet realitás és ténylegesen is „történelmi lehetőség”. 2016 során ehhez csak néhány dologra lesz

⁴³ lásd pl.: <http://www.pecsistop.hu/regio/ketmilliardnyi-unios-forrast-szannak-a-badacsony-kompri/1377736/> ill. <http://www.szon.hu/balaton-hajozasi-zrt-van-letjogosultsaga-a-fonyod-badacsony-kompnak/2101398>

szükség: térségi együttműködés és érdekképviselés, kapacitásbővítés, hatékony előkészítés és menedzsment. A lehetőség és a feladat adott, a megvalósítás már csak a helyi döntéshozók képességein, a szakembereken, valamint az itt élőkön és dolgozókon múlik, akik adott esetben számon is kérhetik majd az elmaradt beruházásokat.

Végezetül még annyit érdemes megjegyezni, hogy Budapest és Pest megye fejlesztéspolitikai régóta tervezett és megvalósult szétválása (ORIGO 2016.01.29) a Balaton számára is üzenetértékkel bír. Egyrészt jelzi, hogy a 2000-es évek elején kialakított fejlesztéspolitikai rendszer megváltoztatható; másrészt egy hasonló lépéssel a térség számos strukturális problémája megoldható lenne. Somogy, Veszprém és Zala megye alkotta NUTS2 régió létrehozása az eddig eltérő támogatási intenzitást egységessé tenné, integráltabb programok lennének megvalósíthatók, valamint ezzel a *Bakony-Balaton régió* sokszor felvetődött kérdésköre is rendeződne. E gondolat mögött tényleges politikai akarat egyelőre nincsen.

A Balaton-térség kutatása ezeknek a folyamatoknak a függvényében lesz folytatható a jövőben, amelyben majd érdemes lesz megvizsgálni, hogy az új területpolitikai rendszer milyen hatásokat eredményez e vidék számára; valamint mindebben a helyi kezdeményezések tudnak-e bármilyen feladatot betölteni, vagy helyzetüknél fogva a lassú elsorvadásra lesznek ítélve?

(A disszertáció véglegesítésének idején a Balatont érintő fejlesztéspolitikában újabb radikális változások zajlottak, igazolva az epilógusban tárgyalt kétségeket: 2016 július elején indoklás nélküli kormányhatározat vonta vissza a fejlesztésekre elkülönített forrásokat (INDEX 2016.07.07). Mindezt a BKÜ-t érintő jelentős szakpolitikai és intézményi változások is kísérik (ORIGO 2016.07.20). 2016 őszén az átalakított balatoni fejlesztési program tervezetének megszületését jelentették be (INDEX 2016.10.07). A fejlesztéspolitika és a turisztikai ágazat jelentős változásai milyen mértékben fogják immár sokadszor átalakítani a BKÜ pozícióját és mindez milyen érdeksérelmekkel jár majd, az 2016 októberében nem ismert.)

8. Felhasznált források jegyzéke

8.1. Szakirodalmi források

- Agg Zoltán (2007): *A megyerendszer változó szerepe a magyar közigazgatásban. Doktori értekezés.* ELTE, Budapest.
- Agg Zoltán (1991): *Elképzelések egy Balaton körüli megye kialakítására 1919-1989.* Comitatus – Önkormányzati Szemle I. évf. 5-6. szám 99.
- Agg Zoltán (2010): *Mi értelmé van a megyerendszer vizsgálatának?* Comitatus – Önkormányzati Szemle. XX. évf. 187. szám 21-35.
- Agg Zoltán (1999): *Területrendezési elképzelések és a Balaton.* Comitatus – Önkormányzati Szemle. 9. évf. 7-8. szám 86-90.
- Ashworth, Gregory – Bora Gyula (1999): *Fogalmi meghatározások: vállalat, tér, szervezet.* In: Ashworth, Gregory – Bora Gyula (szerk.): *Térbeli elrendezés és a vállalat I.* 9-51.
- Beluszky Pál (2000): *A magyarországi településrendszer fejlődése.* In: Enyedi György (szerk.): *Magyarország településkörnyezete.* Budapest. 9-77.
- Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2007): *Változó falvaink. Magyarország falutípusai az ezredfordulón.* MTA TAKI, Budapest.
- Berényi Sándor (1990): *Magyary Zoltán szellemi öröksége.* In: Gyenisné Landes Edit – Somorjai József (szerk.): *Magyary Zoltán munkássága. Tudományos füzetek 5.* Komárom Megyei Múzeumok Igazgatóság. Tata, 1990. 5-16.
- Bezsenyi Tamás (2014): *„Egy ötven literes hordóból hatvan liter sört lehetett kimérni” A fővárosi és Balaton környéki vendéglátás és turizmus informális világa a Kádár-korban.* In: Hajdu Gábor - Horzsa Gergely - Krámer Lili - Lőrincz Dalma - Nyíró Zsanna - Petényi Mirkó - Vigvári András (szerk.): *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete.* Budapest. 64-88.
- Bibó István (1986): *Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi Településhálózat-fejlesztési Koncepció.* Válogatott tanulmányok III. kötet. Magvető, Budapest.
- Bolvári-Takács Gábor (2003): *Pártállam és megyerendezés 1949-1950. Dokumentumok az önálló Zemplén megye megszüntetéséről.* Zempléni Múzsza III. évf. 3. szám 72-87.
- Bourdieu, Pierre (1985): *Az identitás és a reprezentáció. A régió fogalmának kritikai elemzéséhez.* Szociológiai Figyelő, 1985/1. szám 7-22.

- Bourdieu, Pierre (1997): *Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke*. In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 156-177.
- Böhme, Kai (2002): *Nordic Echoes of European Spatial Planning: Discursive Integration in Practice*. Nordregio, Stockholm.
- Bősze Sándor (1995): *Az egyesületek mint az önkormányzatiság sajátos színterei a polgári korban különös tekintettel a dél-balatoni fürdőegyesületekre (1890-1944)*. Comitatus – Önkormányzati Szemle V. évf. 8-9. szám 145-152.
- Bruhn, J.G. (2009): *The Group Effect. Social Cohesion and Health Outcomes*. Springer.
- Buday-Sántha Attila (2007): *A Balaton-régió fejlesztése*. Saldo, h.n.
- Bugovics Zoltán (2007): *Társadalom, identitás és területfejlesztés*. L'Harmattan, Budapest.
- Coleman, James S. (1998): *A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében*. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest.
- Coleman, James S. (1994): *Társadalmi tőke*. In: Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Aula Kiadó, Budapest. 99-127.
- Czeglédy József – Sági Károly (1965): *Adatok a Tanácsköztársaság keszthelyi történetéhez*. A Veszprém megyei múzeumok közleményei. 3. szám 163-190.
- Crescenzi, Riccardo - Rodríguez-Pose, Andrés (2011): *Reconciling top-down and bottom-up development policies*. Working Papers Series in Economics and Social Sciences. 2011/03. szám.
- Csery Péter (é.n.): *A társadalmi kohézió ereje*. Méltányosság Politikaelemző Központ. http://www.meltanyossag.hu/files/meltany/imce/doc/kp_kohezio_120124.pdf (Letöltés ideje: 2013. november 7. 18:01)
- Csire András - Németh Nándor (2007): *Az életminőség területi differenciái Magyarországon: a kistérségi szintű HDI becslési lehetőségei*. Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek. 3. szám 1-51.
- Csire András – Oláh Miklós (2010): *Közigazgatás – önkormányzatiság – Balaton. Beszélgetés dr. Navracsics Tibor közigazgatási és igazságügyi miniszterrel, miniszterelnök-helyetessel*. Comitatus – Önkormányzati Szemle XX. évf. 194. szám 3-14.
- Dombi Gábor (2010): *Demográfiai folyamatok hatásai a Balaton térségében*. Comitatus – Önkormányzati Szemle XX. évf. 194. szám 35-49.

- Dombi Gábor (2006): *Országgyűlési választások a Balaton térségében*. Comitatus - Önkormányzati szemle. XVI. évf. 2006. évi Különszám (*Tanulmányok a 2006-os önkormányzati választásokról*) 82-137.
- Dömötörfi Tibor (2009): *A fal „megkerülése” – Találkozások a Balatonnál*. História 56. szám. 11-15.
- Dövényi Zoltán (2007): *A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon*. Demográfia L. évf. 4. szám 335-360.
- Dövényi Zoltán (2011): *A migrációs folyamatok sajátosságai a Balaton térségében*. In: Bokor László – Marton Gergely – Szelesi Tamás – Tóth József (szerk.): *Geográfusok a Balatonért*. IDResearch Kft./Publikon Kiadó, Pécs. 189-200.
- Dudwick, N. – K. Kuehnast, V. – N. Jones – M. Woolcock (2006): *Analyzing Social Capital in context, A Guide to Using Qualitative Methods and Data*. Washington DC, World Bank Institute, p.52. http://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/Analyzing_Social_Capital_in_ContextFINAL.pdf (Letöltés ideje: 2016. május 6. 10:15)
- Éri István – Kanyar József (1981): *Történelmi visszatekintés*. In: Illés István (szerk.): *Tavunk, a Balaton*. Natura Kiadó, Budapest. 139-160.
- Faragó László (1994): *Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához*. Tér és Társadalom. VII. évf. 3-4. szám. 23-39.
- Farkas Tibor (2003): *A kistérségek a vidékfejlesztés és a területfejlesztés hálójában*. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Kistérségi mozaik. Regionális Tudományi Tanulmányok 8.* ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest. 19-38.
- Fábián Attila - Forman Balázs (2011): *Alkalmazott strukturális politikák Közép-Európában 2000-2013*. Nyugat-Magyarország Egyetem Kiadó, Sopron.
- Firnigl Anett (2012): *Római kori villák történeti környezetének vizsgálata a Balaton-felvidéken*. Doktori értekezés. BCE-TK, Budapest.
- Fukuyama, Francis (1999): *The Great Disruption: Human Nature and the Reconstruction of Social Order*. Free Press, New York.
- Fukuyama, Francis (1995): *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Free Press, New York.
- Füzér Katalin (2015): *A bizalom társadalomelmélete és a társadalmi tőke szociológia elmélete*. Századvég 78 szám. 5-18.
- Garami Erika (2009): *A humán erőforrás területi különbségei*. Területi Statisztika IL. évf. 3. szám 280-296.

- Gerzanics Annamária (2007): *Ameddig a takaró ér - A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Tervének felülvizsgálatáról szóló törvényjavaslat területi hatálya*. Falu, város, régió. 2007/2. szám 26-30.
- Grootaert, Christiaan – Bastelaer, Thierry (2001): Understanding and Measuring Social Capital. <http://siteresources.worldbank.org/INTSOCIALCAPITAL/Resources/Social-Capital-Initiative-Working-Paper-Series/SCI-WPS-24.pdf> (Letöltés ideje: 2016. május 5. 16:24)
- Győri Szabó Róbert (2006): *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Hajdú Zoltán (1989): *Az 1956-os közigazgatási területbeosztási reformterv földrajzi kérdései*. Tér és Társadalom 3. évf. 4. szám 43-61.
- Halász Imre (2010): *A Balaton lecsapolása*. História 67. szám 37-41.
- Hencz Aurél (1973): *Területrendezési törekvések Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Horváth Gyula (2014/A): *A decentralizáció hasznáról*. In: Berki Márton – Halász Levente (szerk.): *A társadalom terei, a tér társadalma: megújulás és fenntarthatóság a város- és térségfejlesztésben: tanulmánykötet Szirmai Viktória születésnapjára*. Budapest. 25-39.
- Horváth Gyula (2014/B): *A kelet-közép-európai területfejlesztés megújításáról*. In: Takács Zoltán - Ricz András (szerk.): *Regionális kaleidoszkóp*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. 53-62.
- Horváth Gyula (2010): *A paradigmaváltás szükségessége a magyar területpolitikában*. In: Barta Györgyi – Beluszky Pál – Földi Zsuzsa – Kovács Katalin (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai*. MTA-RKK, Pécs. 454-472.
- Horváth Gyula (2015): *Újra a decentralizáció jelentőségéről*. In: Ricz András – Takács Zoltán (szerk.): *A régió tízpróbája*. Regionális Tudományi Társaság, Szabadka. 25-34.
- Horváth M. Tamás (2003): *A regionális intézményrendszer kiépítése Magyarországon: szervezeti rend és működés*. Magyar Közigazgatás. LIII. évf. 5. szám 257-271.
- Horváthné Szigedi Katalin – Fehér András – Szabó Sára – Kutics Károly (2013): *Tudományos kutatások a Balaton régióban*. Acta Scientiarum Socialium 39. szám 219-238.
- Illés István (szerk.) (1981): *Tavunk, a Balaton*. Natura Kiadó, Budapest.
- Illés Iván (2008): *Regionális gazdaságtan – területfejlesztés*. Typotex, Budapest.
- Illés Iván (2001): *Régiók és regionalizáció*. Tér és Társadalom XI. évf. 1. szám 1-23.
- Jankó János (1902): *A Balaton-melléki lakosság néprajza*. Budapest.
- Jelenka György (2008): *A Balaton régió fejlesztésének lehetőségei és feladatai*. Doktori értekezés. KE-GTK, Kaposvár.

- Jenson, Jane (2010): *Defining and Measuring Social Cohesion*. Commonwealth Secretariat and United Nations Research Institute for Social Development, London.
- Juhász Gábor (2006): *A társadalmi kohézió előmozdítására irányuló közösségi politikák*. In: Tausz Katalin (szerk.): *A társadalmi kohézió erősítése*. Új Mandátum Kiadó. Budapest. 10-30.
- Kabai Gergely (2013): *A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet mozgástere a fejlesztéspolitika rendszerében 2006-2012 között*. DETUROPE – The Central European Journal of Regional Development and Tourism. Vol.5 Issue 2.
- Kabai Gergely (2014): *A balatoni társadalom kohéziójának kérdései*. Területi Statisztika. LIV. évf. 4. szám 376-393.
- Kabai Gergely (2016): *A társadalmi tőke jellemzői a Fonyódi és a Keszthelyi járásban*. In: Oláh Miklós – Szabó Pál (szerk.): *A területi tőke nemzetközi és magyarországi jellemzői, szakpolitikai alkalmazása*. (Kézirat, megjelenés várható ideje 2016.12 hó)
- Kabai Gergely – Keller Judit – Németh Nándor (2012): *Kistérségi fejlesztések*. In: Fazekas Károly – Scharle Ágota (szerk.): *A foglalkoztatáspolitikai két évtizede 1990-2010*. MTA-OFA, Budapest. 47-63.
- Kabai Gergely – Oláh Miklós (2010): *Gazdasági Kamarától a TDM-ig. Vállalkozói együttműködések a Balatonnál*. Comitatus – Önkormányzati Szemle 20. évf. 8-9. szám 75-86.
- Kabai Gergely – Szabó Pál (2016): *A hazai fejlesztéspolitika és térszervezés kapcsolódásának változása az Európai Unió csatlakozás tükrében*. Közép-Európai Közlemények. 9. évfolyam 32. szám (2016/1. szám) 7-22.
- Kaiser Tamás (2007): *Közép-Dunántúl, az innovatív megoldások régiója*. In: Kaiser Tamás – Ágh Attila – Kis-Varga Judit (szerk.): *A régiók Magyarországa I. – A regionális intézményrendszer körvonalai*. MTA, Budapest.
- Kanyar József (1983): *A dél-balatoni fürdő kultúra kialakulása*. História V. évf. 3. szám 23-25.
- Káli Csaba (2009): *Keszthely visszacsatolása – Zala megye ezer éve* 25. Zalai Hírlap 2009.november 20. <http://zaol.hu/hirek/keszthely-visszacsatolasa-zala-megye-ezer-eve-xxv-1453205> (Letöltés ideje: 2014. augusztus. 01. 11:00)
- Kemény István (1984): *A második gazdaság Magyarországon*. Magyar Füzetek 13. szám 18-30.
- Kincses Áron (2009): *A Magyarországon élő külföldiek területi elhelyezkedése*. Tér és Társadalom XXIII. évf. 1. szám 119-131.

- Kincses Áron (2011): *A szomszédos országokból Magyarországra történő vándorlások területi vonatkozásai*. Területi Statisztika XIV. évf. 3. szám 245-261.
- King, Nigel (1994): *The Qualitative Research Interview*. In: Cassel, Catherine – Symon, Gillian (szerk.): *Qualitative Methods in Organizational Research: A Practical Guide*. Sage Publications, London.
- Kollega Tarsoly István (szerk.) (2000): *Magyarország a XX. században*. II. kötet. Babits Kiadó, Szekszárd.
- Kovács Imre (2012): *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Argumentum – MTA TK, Budapest.
- Kovács Ernő– Csire András – Oláh Miklós (2004): *Sziget a magyar tengeren: külföldi ingatlanulajdonosok a Balatonnál*. Szociológiai Szemle 3. szám 79-106.
- Kovács Éva (szerk.) (2007): *Közösségtanulmány*. PTE-BTK – Néprajzi Múzeum, Budapest – Pécs.
- Kvale, Steinar (2004): *Ten Standard Objections to Qualitative Research Interviews*. Journal of Phenomenological Psychology 25. 147-173.
- Larsen, Christian Albrekt (2009): *Social cohesion: Definition, measurement and developments*. <http://www.un.org/esa/socdev/egms/docs/2014/LarsenDevelopmentinsocialcohesion.pdf> (Letöltés ideje: 2016.január 28. 10:58)
- Lázár János (2003): *A balatoni Szövetség 10 éve és jövője*. Comitatus –Önkormányzati Szemle XII. évf.7-8. szám 90-93
- Lehmann Kristóf – Nyers József (2009): *Az Európai Unió fejlesztési forrásainak felhasználása*. Statisztikai Szemle. 87. évf. 3. szám 133-155.
- Lengyel Imre (2003): *Verseny és területi fejlődés*. JATE Press, Szeged.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2005): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs.
- Lengyel Márton (szerk.) (2008): *TDM Működési kézikönyv*. Heller Farkas Főiskola, Budapest.
- Letenyei László (szerk.) (2006): *Településkutatás I*. Ráció Kiadó – Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Lőcsei Hajnalka – Németh Nándor (2006): *A Balaton régió gazdasági ereje*. Comitatus – Önkormányzati Szemle XVI. évf. 7-8. szám 7-29.
- Marosi Sándor - Somogyi Sándor (szerk.) (1990): *Magyarország kistájainak katasztere I-II*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.

- Marton István (2013): *A Balaton régió fejlődése - A regionális gondolkodás és a turizmus fejlődésének összefüggései a Balaton térségében*. Acta Scientiarum Socialium 39. szám 161-179.
- Marton Rozália (2010): *A Balatoni Regionális Terv*. (Kézirat, egyetemi dolgozat). Budapest
- Márton György (2004): *Az Első Magyar Nemzeti Fejlesztési Terv tervezési folyamatának tapasztalatai regionális szemszögből*. Falu – Város – Régió 2004/9. szám 35-45.
- Megyesi Boldizsár (2015): *A társadalmi tőke negatív hatásai*. Századvég 78. szám. 107-128.
- Megyesi Gergely Boldizsár (2014): *Fejlesztéspolitika helyben. A társadalmi tőke és a fejlesztéspolitika összefüggései a Vasvári és a Lengyeltóti kistérségben készült esettanulmányok alapján*. Doktori disszertáció. ELTE, Budapest.
- Murányi István – Szoboszlai Zsolt (2000): *Identitás-jellemzők a Dél-Alföldi régióban*. Tér és Társadalom. XIV. évf. 1. szám 27-50.
- Nagy Gábor Dániel (2011): *Társadalmi tőke és területi kötődés a magyar régiókban*. Doktori értekezés. Pécs.
- Nagy Sándor Gyula (2013): *A kohéziós politika 2007-2013 között*. In: Nagy Sándor Gyula - Heil Péter (szerk.): *A kohéziós politika elmélete és gyakorlata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nárai Márta (2009): *Gondolatok a regionális identitásról – Identitáselemek a Nyugat-Dunántúli Régióban*. Tér és Társadalom. XXIII. évf. 4. szám 137-159.
- Nemes Gusztáv (2003): *Vidékfejlesztés és előcsatlakozási felkészülés Magyarországon*. Közgazdasági Szemle L. évf. 1. szám 56-75.
- Nemes Nagy József (1998): *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest.
- Nemes Nagy József (1995): *A piacgazdasági átmenet terei*. Falu – Város – Régió 7-8. szám. 6-11.
- Nemes Nagy József (1997): *Régiók, regionalizmus*. Educatio VI. évf. 3. szám 407-423.
- Nemes Nagy József (2009): *Terek, helyek, régiók*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nyikos Györgyi (2014): *New territorial development tools in the cohesion policy 2014-2020*. Detouropé – The Central European Journal of Regional Development and Tourism. Vol. 6. Issue 3. 39-54.
- Oláh Miklós (2000): *Adalékok a regionális identitás megrajzolásához*. In: Glatz Ferenc (szerk.): *Területfejlesztés és közigazgatás-szervezés*. MTA, Budapest. 143-181.

- Oláh Miklós (1988): *A helyi társadalom Keszthelyen. Kísérlet a formális és informális hatalmi szféra megragadására az 1985-ös országgyűlési képviselőválasztások tükrében.* ELTE Szociológiai Intézet, szakdolgozat. Budapest.
- Oláh Miklós (2007): *A megtalált régió.* Comitatus – Önkormányzati Szemle. XVII. évf. 3. szám 3-18.
- Oláh Miklós (2002): *Az érintettek többségén nem múlik. Vélemények és javaslatok a Balaton régió területi kérdéseiről.* Comitatus – Önkormányzati Szemle. XII. évf. 7-8. szám 52-72.
- Oláh Miklós (2012): *A területi identitás szerepe az igazgatási terek tervezésében.* Területi Statisztika. XV. évf. 4. szám 307-335.
- Oláh Miklós (2003): *Egy rendhagyó régió rendhagyó helyi társadalmáról.* Comitatus – Önkormányzati Szemle. XIII. évf. 7-8. szám 42-59.
- Oláh Miklós (1998): *Közelítési módozatok a regionális identitás térbeliségének megrajzolásához.* Comitatus – Önkormányzati Szemle. VIII. évf. 2. szám 6-34.
- Oláh Miklós (2001): *Megalakult és működik a Balatoni Civil Szervezetek Szövetsége.* Comitatus – Önkormányzati Szemle XI. évf. 7-8. szám 66-71.
- Oláh Miklós (2003): *Településfejlesztés - másként.* Comitatus – Önkormányzati Szemle. XIII. évf. 10. szám 38-51.
- Oláh Miklós – Dombi Gábor – Retz Tamás (2009): *Veszíthet versenyképességéből a Balaton! A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet pályázati aktivitása és forrásszerzési eredményessége az NFT – I.-II. időszaka alatt.* Comitatus – Önkormányzati Szemle XIX. évf. 182. szám 3-30.
- Olson, Mancur (1997): *A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet.* Osiris, Budapest.
- Orbán Endre (2014): *A regionális politika helyzete és perspektívái.* MTA Law Working Papers. 2014/30.
- Ostrom, Elinor (1990): *Governing the commons. The evolution of institutions for collective action.* Cambridge University Press.
- Paasi, Anssi (1989): *A régiók fejlődése és a regionális identitás kialakulása.* Tér és Társadalom III. évf. 3. szám 70-79.
- Paasi, Anssi (2000): *Re-constructing regions and regional identity.* <http://gpm.ruhosting.nl/avh/Paasi1.pdf> (Letöltés ideje: 2014. augusztus 20. 11:38)
- Palkó Katalin (2011): *Az identitás területi dimenziói a politika tükrében.* Doktori értekezés. Pécs.
- Pálné Kovács Ilona (2004): *A közigazgatási régiók esélyei hazánkban.* Magyar Tudomány 49. kötet 952-961.

- Pálné Kovács Ilona (szerk.) (2009): *A politika új színtere a régió*. Századvég Kiadó, Pécs-Budapest.
- Pálné Kovács Ilona (2008): *Helyi kormányzás Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Pálné Kovács Ilona (2013): *Miért hagytuk, hogy így legyen? A területi decentralizációs reformok természetrajza Magyarországon*. Politikatudományi Szemle XXII. évf. 4. szám 7–34.
- Pálné Kovács Ilona (2001): *Regionális politika és közigazgatás*. Dialóg Campus, Pécs.
- Pálos István (1974): *Népesség, településhálózat, ipar, kereskedelem és mezőgazdaság*. In: Tóth Kálmán (szerk.): *Balaton monográfia*. Panoráma Kiadó, Budapest. 127-152.
- Perczel Károly (1989): *A magyarországi területi tervezés történetéhez*. Tér és Társadalom. III. évf. 3. szám 80-105.
- Perger Éva (2010/A): *Az EU kohéziós politika kormányzati irányításának magyar sajátosságai*. Tér és Társadalom. XXIV. évf. 1. szám 119-136.
- Perger Éva (2010/B): *Az EU „regionális” támogatások hatása a területi decentralizáció folyamataira*. Comitatus – Önkormányzati Szemle. XX. évf. 187. szám 3-21.
- Perger Éva (2009): *Uniós regionális támogatások felhasználása Magyarországon*. Polgári Szemle. V. évf. 5. szám (oldalszám nélkül)
- Péti Márton (2006/A): *A Részletes Balaton Terv előzményei 2007-2013 fejlesztési ciklus tervezésében*. Comitatus – Önkormányzati Szemle. XVI. évf. 7-8. szám 34-44.
- Péti Márton (2006/B): *A területi tervezés „állatorvosi lova”: balatoni tájak. Kilátások a II. Nemzeti Fejlesztési Terv tükrében*. Falu – Város – Régió 2006/3. szám 42-48.
- Pike, Andy – Rodríguez-Pose, Andrés– Tomaney, John (2006): *Local and Regional Development*. Routledge, London.
- Pósa Péter (2010): *A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet fejlesztésének néhány közigazgatási problémája*. Comitatus – Önkormányzati Szemle XX. évf. 194. szám 110-148.
- Putnam, Robert D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton University Press, Princeton.
- Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American community*. Simon&Schuster, New York.
- Probáld Ferenc (1995): *A regionális földrajz helye a geográfiában. Háttérvázlat*. Regionális Tudományi Tanulmányok, 1995/2. szám 35-63.
- Raagmaa, Gaari (2002): *Regional identity in Regional Development and Planning*. European Planning Studies. Vol. 10. Issue 1. 55-76.

- Rátz Tamara (1999): *A turizmus társadalmi-kulturális hatásai*. Doktori disszertáció. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- Rechnitzer János (2012): *A régiók az elmúlt 20 év területi politikájában*. In: Bajmócy Zoltán – Lengyel Imre – Málovics György (szerk.): *Regionális innovációs képesség, versenyképesség és fenntarthatóság*. JATEPress, Szeged. 175-194.
- Rechnitzer János (2000): *Területi politika az EU csatlakozás előtt*. In: Farkas Beáta - Lengyel Imre (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. 13-24.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda (2011): *Területi politika*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rehák Gáza (2010): *Turizmus és propaganda a Kádár-korszakban*. Múlt-Kor 2010. 07. 20. http://mult-kor.hu/20100720_turizmus_es_propaganda_a_kadarkorszakban (Letöltés ideje: 2014. szeptember. 08.)
- Rehák Géza (2011): *Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére*. Doktori értekezés, Debrecen.
- Schout, J.A. – Jordan, A.J. (2007): *From Cohesion to Territorial Policy Integration (TPI): Exploring the Governance Challenges in the European Union*. European Planning Studies Vol. 15. No. 6. 835-851.
- Sander, Thomas H. – Putnam, Robert D. (2010): *Still Bowling Alone? The Post-9/11 Split*. Journal of Democracy. Volume 21/1. 9-16.
- Schleicher Veronika (2013/A): *A Balaton földrajzi és társadalmi fogalma*. Kézirat.
- Schleicher Veronika (2013/B): *A Balaton mint kulturális tér*. Kézirat.
- Schleicher Veronika (2010): *A Balaton-parti települések identitáskeresése a turizmus szolgálatában*. Comitatus – Önkormányzati Szemle XX. évf. 194. szám 22-35.
- Schleicher Veronika (2003): *Balatoni emlékeink. A veszprémi Laczkó Dezső Múzeum Néprajzi Gyűjteményének balatoni műtárgyai*. Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények. Veszprém, 215–241.
- Schleicher Veronika (2014): *Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1822-1960 között*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- Schleicher Veronika (2007): *Terek, képek, eszmék: a hagyományos kultúra és a hagyományhoz való viszony változatai a Balaton térségében*. Comitatus – Önkormányzati Szemle XVII. évf. 7-8. szám 124-159.
- Sebők Balázs (2008): *Területrendezési törekvések az 1950-es években*. Szolnoki Tudományos Közlemények XII. <http://www.szolnok.mtesz.hu/sztk/kulonszamok/2008/cikkek/sebok-balazs.pdf> (Letöltés ideje: 2014. július 31. 17:33.)

- Sik Endre (2012): *A kapcsolati tőke szociológiája*. Eötvös Kiadó, Budapest.
- Simon Károly (2005): *Vita Oláh Miklóssal a Balaton régióról*. Comitatus – Önkormányzati Szemle. XV. évf. 7. szám 87.
- Simon Károly (2002): *Volt, van, lesz – A Balaton régió kialakulásának folyamata*. Comitatus - Önkormányzati Szemle, XII. évf. 7-8.szám 86-92.
- Smahó Melinda (2011): *Az Európai Unió területi politikájának értékelése és jövőbeni irányai*. In: Róbert Péter (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági helyzete a 21. század első évtizedeiben. SZE-KGK <http://kgk.sze.hu/elektronikus-kautz-kotet-2011> (Letöltés ideje: 2014. augusztus 15. 13:04)
- Süli-Zakar István (2003): *A régió: földrajzi integráció*. In: Süli-Zakar István (szerk.): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus, Budapest – Pécs. 127–139.
- Süli-Zakar István (2005): *Régió, regionalizmus és regionalizáció*. In: Pusztai Gabriella (szerk.) Régió és oktatás – Európai dimenziók. CHERD, Debrecen.12-22.
- Szabó Máté (1993): *A társadalmi mozgalmak szektora és a tiltakozás kultúrája Magyarországon*. Politikatudományi Szemle. 1993/3. szám. 45-70.
- Szabó Pál (2004): *Regionális különbségek és regionális politika az Európai Unióban*. In: Bernek Ágnes - Kondorosi Ferenc - Nemerkenyi Antal - Szabó Pál: Az Európai Unió. Cartographia Kiadó. Budapest.
- Szabó Pál (2013): *Régió- és/vagy térségfejlesztés Magyarországon* In: Buday-Sántha Attila (szerk.): Régiók fejlesztése. PTE-KTK, Pécs. 164-176.
- Szabó Pál (2011): *Régió – időleges leltár*. Föld és Ember 1-2. Új folyam III. szám (XIII.) 3-23.
- Szabó Pál (2005): *Régió: „meghatározott területi egység”*. In: Nemes-Nagy József (szerk.): Régiók távolról és közelről. Regionális tudományi tanulmányok 12. ELTE, Budapest. 7-63.
- Szalay László (2002): *Régiók Európája, az Európai Unió regionális politikája*. Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Budapest.
- Szapannos Géza (1974): *A Balaton-fejlesztés a tények tükrében*. In: Tóth Kálmán (szerk.): Balaton monográfia. Panoráma Kiadó, Budapest. 514-525
- Szaploncay Manó (1914): *A Balaton*. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Somogy megye. 21-30.
- Tausz Katalin (szerk.) (2006): *A társadalmi kohézió erősítése*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.

- Tiner Klára (2005): *A helyi társadalmi és gazdasági szereplők véleménye a Balaton Régió kérdéseiről*. Comitatus – Önkormányzati Szemle. XV. évf. 7. szám 71-74.
- Tóth Géza – Nagy Zoltán (2014): *Az agglomerációk, településegységek lehatárolásának eredményei*. http://real.mtak.hu/15841/1/toth_nagy_agglomeraciok.pdf (Letöltés ideje: 2015. március 02. 10:28)
- Tóth Kálmán (szerk.) (1974): *Balaton monográfia*. Panoráma Kiadó, Budapest.
- Tóth Zsófia (2014): *Nők a sorok között. Nemi szerepek és családi viszonyok a 90-es évek balatoni vállalkozóinak életében*. In: Hajdu Gábor - Horzsa Gergely - Krámer Lili - Lőrincz Dalma - Nyíró Zsanna - Petényi Mirkó - Vigvári András (szerk.): *Kötetlen. Az ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium tanulmánykötete*. Budapest. 88-112.
- Törzsök András (2015): *Keszthely turizmusfejlődésének száz éve balatoni és országos kitekintéssel 1880–1980*. Doktori disszertáció. PTE, Pécs.
- Vanhove, Norbert – Klaassen, Leo Hendrik (1980): *Regional policy: A European Approach*. Saxon House. Rotterdam.
- Williams, Richard H. (1996): *European Union Spatial Policy and Planning*. SAGE Publications, London.
- Woolcock, Michael 1998: *Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework*. *Theory and Society*, 27, 151–208.
- Zákonyi Ferenc (2001): *Balaton megye?* Comitatus - Önkormányzati Szemle. XXI. évf. 7-8. szám 116-118.

8.2. Jogszabályok (időrendi sorrendben)

- 4.343/1949. (XII. 14.) MT rendelet *A megyék nevének, székhelyének és területének megállapítása tárgyában*
- 1023/1963 (IX.21.) Korm. határozat *A Balaton-környék regionális tervének jóváhagyásáról*
- 1013/1979. MT határozat *A Balaton üdülőkörzet regionális rendezési tervének jóváhagyásáról*
1996. évi XXI tv. *A területfejlesztésről és területrendezésről*
- 89/1997. (V. 28.) Korm. rendelet *A Budapesti Agglomeráció, valamint a Balaton Kiemelt Üdülőkörzete lehatárolásáról*
2000. évi CXII. tv. *A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Tervének elfogadásáról és a Balatoni Területrendezési Szabályzat megállapításáról*
2004. évi CVII. tv. *A települési önkormányzatok többcélú kistérségi társulásairól*

311/2007. (XI.17.) Korm. rendelet *A kedvezményezett térségek besorolásáról*

1821/2015. (XI. 12.) Korm. határozata *a Balaton Területfejlesztési Koncepció (2014–2030) és a Balaton Területfejlesztési Stratégiai Program elfogadásáról, valamint a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területén a 2014–2020-as uniós és hazai forrásokból megvalósuló beruházásokról*

8.3. Szakpolitikai dokumentumok

A Balaton turizmusának...(2006): *A Balaton turizmusának fejlesztési koncepciója és programja 2002-2006.* Készítette: a Balatoni Regionális Idegenforgalmi Bizottság megbízásából az LT Consorg Kft.
http://szakmai.itthon.hu/documents/28123/121718/948_fejlesztes_koncepcio.pdf/4dd14220-35b6-4cd3-9822-24745cb6c793 (Letöltés ideje: 2014. szeptember 03. 14:00)

A Zászlóshajó program...(2007): *Jelszó: Egész évben Balaton!*
http://www.balatonregion.hu/balatoni_gazdasagi_forum/public/menu.php?m=388 (Letöltés ideje: 2013. augusztus 23. 10:12)

Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszú Távú Területfejlesztési Koncepció 2020. Készítette a Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft. (2008)
http://www.terport.hu/webfm_send/4052 (Letöltés ideje: 2014.szeptember 22 16:01)

A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet területrendezési tervének elfogadásáról és a Balaton területrendezési szabályzat megállapításáról szóló 2000. évi CXII. törvény felülvizsgálatának alátámasztása – Döntéselőkészítő anyag. (Szerző nélkül) Lechner Lajos Tudásközpont Dokumentációs Központ állományában.

Balaton Régió stratégiai fejlesztési programja 2002-2006.(2001). A Balaton Fejlesztési Tanács megbízásából készítette a Balatoni Integrációs Kht. <http://www.terport.hu/kiemelt-tersegek/balaton/fejlesztes/balaton-regio-strategiai-fejlesztési-programja-2002-2006>
(Letöltés ideje: 2013.október 05. 13:14)

Barca, Fabrizio (2009): *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations.* Independent Report.
http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/future/pdf/report_barca_v0306.pdf
(Letöltés ideje: 2015. február 3. 11:15)

BKÜ Helyzetelemzés (2013): *A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszútávú Területfejlesztési Koncepciója 2014-2020 Helyzetelemzés.* Készítette a Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft. 2013.

- http://www.balatonregion.hu/a_balaton_regio_201420_tervezesi_feladatai_dokumentumai
(Letöltés ideje: 2013. december 10. 14:01) Készült a „Területfejlesztési tevékenység fejlesztése a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet 2014 – 20 tervezési időszakra irányuló sikeres felkészülése érdekében” című ÁROP-1.2.11/A-2013-2013-0013 projekt keretében.
- CEMR (2014): *The use of Integrated Territorial Investments (ITI) by Member States*. Council of European Municipalities and Regions, Brüsszel.
http://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/CEMR_survey_on_Integrated_Territorial_Investments_2014_EN.pdf (Letöltés ideje: 2015. augusztus 3. 10:46.)
- KSH BKÜ (2014): *A Balaton üdülőkörzet társadalmi helyzetképe*. 2014. augusztus. Központi Statisztikai Hivatal.
- Lendületben az ország...*(2006): *Lendületben az ország 2004-2006. A Köztársaság Kormányának programja a szabad és igazságos Magyarorszáért.*
<http://img.index.hu/cikkepek/0409/belfold/kormprog.pdf> (Letöltés ideje: 2013. szeptember 9. 17:00)
- OECD (2001): *Territorial Outlook*. OECD, Paris.
- OECD (2006): *The New Rural Paradigm. Policies and Governance*. OECD, Paris.
- OFTK (2014): *Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió.*
<https://www.nth.gov.hu/hu/tevekenysegek/eu-2014-2020/orszagos-fejlesztési-es-területfejlesztési-konceptio> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 22. 11:33)
- OJEU (2010): *Official Journal of the European Union*. LIII. szám. Letöltve: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2010:083:FULL&from=HU>
(Letöltés ideje: 2015. 01.15. 10:45.)
- OTK (1998): *Országos Területfejlesztési Konceptió*
<http://www.vati.hu/static/otk/hun/OTK1998hun.pdf> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 21. 08:25)
- OTK (2005): *Országos Területfejlesztési Konceptió*
<http://www.vati.hu/static/otk/hun/OTK2005hun.pdf> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 21. 08:25)
- Partnerségi Megállapodás* (2014): *Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra*. Készítette a Miniszterelnökség a Nemzetgazdasági Minisztérium és a Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal közreműködésével. Budapest, 2014.
- Péti Márton (2012): *Térségi integrációs eszközök 2014-20-as időszakban.*
<https://www.nth.gov.hu/hu/media/download/291> (Letöltés ideje: 2013. december 06. 18:15.)

Regionális politika...(2014): Regionális politika. Közérthetően az Európai Unió szakpolitikáiról. Európai Bizottság, Brüsszel.
http://europa.eu/pol/pdf/flipbook/hu/regional_policy_hu.pdf (Letöltés ideje: 2016. február 2. 10:52.)

ROP-ok egyeztetése...(2006): *Regionális Operatív Programok Társadalmi Egyeztetése – Szerkesztett változat.* Budapest, 2006. november.8.
www.nfu.hu/download/917/rop_egyeztetes_06%5B1%5D.11.08.doc (Letöltés ideje: 2013. október 05. 16:40)

Spatial planning...(szerző nélkül) (2008): *Spatial Planning -Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition.* United Nations – Economic Commission for Europe, New York - Geneva.

Új Magyarország...(2006): *Új Magyarország – Szabadság és szolidaritás. A Magyar Köztársaság Kormányának Programja a sikeres, modern és igazságos Magyarorszáért* 2006.
<http://szmm.gov.hu/main.php?folderID=1055&articleID=6205&ctag=articlelist&iid=1> Letöltés ideje: 2013. szeptember 09. 17:00)

VÁTI – Helyzettérkép (2005): *Helyzettérkép jelentés.* VÁTI, Budapest.

VÁTI-OTH (2010): *Országos terület helyzetkép.* NGM-NFM-VÁTI, Budapest.

8.4. Kutatási és értékelési jelentések

A Balaton régió jelene... (2012): *A Balaton régió jelene és jövője – Gazdasági, társadalmi, vízügyi helyzetkép.* A Balatoni Integrációs Ügynökség megbízásából készítette a Pannon Elemző Iroda Kft. Szerkesztette: Kabai Gergely. Fonyód-Keszthely, 2012.

A turizmusfejlesztés...(2013): *A turizmusfejlesztés területi kohézió szempontú értékelése.* A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség megbízásából készítette Pannon.Elemző Iroda Kft. (konzorciumvezető). Kutatásvezető: Dr. Szabó Pál. Budapest, 2013.

Balaton Projekt (2005): *Balaton Project – Implementing an integrated decision support system for the sustainable management in the Lake Balaton Region.* LIFE PROJECT
<http://balatonproject.geonardo.com/english.php?s=download> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 15. 10:14)

BIÜ (2002/A): „Akik állandóan itt élnek” Szociológiai felmérés a BKÜ állandó népességéről. Kutatási zárótanulmány. Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoport. Balatonfüred, 2002.

- BIÜ (2002/B): *A külföldi állampolgárok ingatlanszerzésének gazdasági és társadalmi hatása a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben*. Kutatási zárótanulmány. Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoport. Balatonfüred, 2002.
- BIÜ (2006): *A magyarországi elit balatoni kötődései*. Kutatási zárótanulmány. Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoport. Balatonfüred, 2006.
- BIÜ (2004): *Belföldi üdülőingatlan-tulajdonosok a Balaton Kiemelt Üdülőkörzetben*. Kutatási zárótanulmány. Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoport. Balatonfüred, 2004.
- BKÜ Nonprofit (2002): *A Balaton régió nonprofit szektora*. Kutatási zárótanulmány. Balatoni Integrációs Ügynökség Társadalomtudományi Kutatócsoport. Balatonfüred, 2002.
- NFGM (2009): *A hazai területfejlesztési támogatási rendszer értékelése 1996-2008*. Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium – VÁTI. Budapest, 2009.
- Salamin Géza (kutatásvezető) – Oláh Miklós – Péti Márton – Czira Tamás – Sütő Attila – Sóvágó Krisztina – Dombi Gábor – Retz Tamás (2005): *A Balaton térségét érintő korábbi és jelenlegi szakpolitikák, fejlesztési programok és egyéb közösségi beavatkozások értékelése*. ELTE TK Regionális Földrajz Tanszék – Balatoni Integrációs Kht. Budapest, 2005.
- Szabó Andrea – Gerő Márton (2015): *Politikai tükrök. Jelentés a magyar társadalom politikai gondolkodásmódjáról, politikai integráltságáról és részvételéről, 2015*. Az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című kutatás elsődleges jelentése. MTA TK, Budapest.
- Szabó Andrea – Róbert Péter – Závecz Gergő (2013) *Intézményi bizalom a magyar társadalomban. ESS Magyarország Gyorsjelentés II. 2013*. MTA TK, Budapest.
- Turizmus Magyarországon...*(2013): *A turizmus Magyarországon 2013. Előzetes adatokkal*.
http://itthon.hu/documents/28123/8118959/EI%C3%B6Adatok_2013_HU_internetre.pdf/e042551b-512c-498b-b949-378b8d48684b (Letöltés ideje: 2014. szeptember 3. 15:50)

8.5. Sajtóhírek

ALFAHÍR.HU

- *Mikor lesz vége az „uram-bátyám” kinevezéseknek?* 2014.09.29.
http://alfahir.hu/mikor_lesz_vege_az_uram_batyam_kinevezeseknek (Letöltés ideje: 2015. március 6. 12:28)

INDEX.HU

- *A Balatont már nem ciki szeretni* 2014.09.01.
http://index.hu/gazdasag/2014/08/01/baltoni_kor/ (Letöltés ideje: 2014. szeptember 12. 10:45)
- *A Jobbik kiütötte a Fideszt Tapolcán.* 2015.08.30.
http://index.hu/belfold/2015/08/30/a_jobbik_kiutotte_a_fideszt_tapolcan/ (Letöltés ideje: 2016.02.10. 10:15)
- *Mégis megkapja a 300 milliárdot a Balaton, sőt még többet is.* 2016.10.07.
http://index.hu/gazdasag/2016/10/07/megis_ad_fejlesztési_penzet_a_kormanytol_a_balaton/ (Letöltés ideje: 2016.10.19. 10:49)
- *Visszavonták a Balaton 300 milliárdos fejlesztési támogatását.* 2016.07.07.
http://index.hu/gazdasag/2016/07/07/visszavontak_a_300_milliardos_baltoni_fejlesztési_tamogatast/ (Letöltés ideje: 2016.10.19. 10:49)

MNO – Magyar Nemzet Online

- *Navracsics: A Balaton-képet meg kell újítani.* 2014.01.09.
<http://mno.hu/gazdasag/navracsics-a-balaton-kepet-meg-kell-ujitani-1204423> (Letöltés ideje: 2014.december 2.)

NOL – Népszabadság Online

- *Az elveszett zászlóshajó. Vita a balatoni fejlesztési program forráselosztásáról.* 2008.04.17. <http://nol.hu/archivum/archiv-488758?ref=sso> (Letöltés ideje: 2013. augusztus 23. 10:54)
- *Háborog a Balaton.* 2013.07.29. http://nol.hu/belfold/haborog_a_balaton?ref=sso (Letöltés ideje: 2013. november 6. 16:48)
- *Mihalovics Péter az új miniszteri biztos.* 2014.09.16. <http://nol.hu/belfold/mihalovics-peter-az-uj-miniszteri-biztos-1486737> (Letöltés ideje: 2015. március 6. 12:30)

ORIGO.HU

- *Pest megye kikiáltotta függetlenségét.* 2016.01.29.
<http://www.origo.hu/gazdasag/20160128-pest-megye-budapest-nuts-kmr-kozep-magyarorszag-regio-unios-fejleszt.html> (Letöltés ideje: 2016. február 18. 11:10)
- *Révbe ért a BAHART.* 2008.05.23. <http://www.origo.hu/gazdasag/hirek/20080523-balatoni-hajozas-bahart.html> (Letöltés ideje: 2013. november 6.)

- *Turisztikai ügynökség: a minőségi turizmus a cél.* (2016. 07. 20)
<http://www.origo.hu/itthon/20160720-balaton-turizmus-turizmusfejlesztes-magyar-turisztikai-ugynokseg.html> (Letöltés ideje: 2016.10.19. 10:49)

SONLINE – Somogyi Hírlap Online

- *Balaton: a lobbin múlik a második komp?* 2015. 12. 16.
<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/balaton-a-lobbin-mulik-a-masodik-komp-643099> (Letöltés ideje: 2016. február 18. 10:16)
- *Balaton Szövetség: Három megye maradhat, Marcalit kizárták.* 2013.06.16
<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/balaton-szovetseg-harom-megye-maradhat-marcalit-kizartak-502391> (Letöltés ideje: 2013. november 30. 14:51)
- *Egy év alatt kell elkölteni a 300 milliárdot a Balatonnál.* 2016. 02. 13.
<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/egy-ev-alatt-kell-elkolteni-a-300-milliardot-a-balatonnal-651089> (Letöltés ideje: 2016. február 18. 10:37)
- *Mégis nyitva lehetnek majd az üzletek a Balatonnál a nyári vasárnapokon?* 2016. 02. 16.
<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/megis-nyitva-lehetnek-majd-az-uzletek-a-balatonnal-a-nyari-vasarnapokon-650964> (Letöltés ideje: 2016. február 26. 10:53.)
- *Ne Pécssett döntsenek a Balaton sorsáról.* 2006.10.26.
<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/ne-pecsett-dontsenek-a-balaton-sorsarol-54624> (Letöltés ideje: 2014. december 3. 17:04)
- *Senki sem ment el a BAHART közgyűlésére.* 2013.08.09.
<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/senki-sem-ment-el-a-bahart-kozgyulesere-510568> (Letöltés ideje: 2013. november 6. 16:52)

TURIZMUS PORTÁL

- *Megalakult a Balaton TDM Szövetség.* <http://turizmus.com/fokusz/megalakult-a-balaton-regionalis-tdm-szovetseg-1101119> (Letöltés ideje: 2013. szeptember 23. 18:10)

VEHIR – Veszprémi Hírek

- *Együtt a Balatonért – Suchman Tamás szerint meghalt a Balaton Zászlóshajó Projekt.* 2008.04.03.
<http://vehir.hu/cikk/2008-04-03/egyutt-a-balatonert-suchman-tamas-szerint-meghalt-a-balaton-zaszloshajo-projekt> (Letöltés ideje: 2013. augusztus 23. 10:34)

- *Lezárult a Veszprémi időközi választás: Kész nyert, a Fidesznél csalódottak.* 2015.02.22. <https://veol.hu/hirek/veszpremi-idokozi-valasztas-1680827> (Letöltés ideje: 2016. 02.17. 10:20.)
- *Veszprém csak nyertese lehet.* 2014.09.24. <http://www.vehir.hu/cikk/27783-veszprem-csak-nyertese-lehet> (Letöltés ideje: 2015. március 6. 12:30)

VEOL – Veszprémi Megyei Napló Online

- *Balatoni Szövetség: Legalább a nyári szezonra kapjon mentességet a Balaton térsége a vasárnapi zárvatartás alól.* 2015.06.17. <https://veol.hu/hirek/balatoni-szovetseg-legalabb-a-nyari-szezonra-kapjon-mentesseget-a-balaton-tersege-a-vasarnapi-zarva-tartas-alol-1706816> (Letöltés ideje: 2016. február 26. 10:56)
- *Hátrányosabb helyzetben a tó.* 2006.07.26. <http://veol.hu/belfold/hatranynosabb-helyzetben-a-to-1383140> (Letöltés ideje: 2013. augusztus 22. 15:45)
- *Közösen dönthetnek.* 2006.09.31. <http://veol.hu/hirek/kozosen-donthetnek-1382241> (Letöltés ideje: 2013. augusztus 22. 15:30)
- *Miniszteri biztossá nevezték ki dr. Mihalovics Pétert.* 2014.09.17. <http://veol.hu/gazdasag/a-terseg-fejlesztese-1647185> (Letöltés ideje: 2015. március 6. 12:30)
- *Nem a tőkeemelésre.* 2013.10.16. <http://veol.hu/hirek/nem-a-tokeemelesre-1573099> (Letöltés ideje: 2013. november 6. 17:11)
- *Válaszút előtt a Balatoni Szövetség.* 2013.03.01 <http://veol.hu/hirek/valaszut-elott-a-balatoni-szovetseg-1532719> (Letöltés ideje: 2013. november 30. 14:58)

8.6. Egyéb források

- A *TDM-ről...* http://desztinaciomenedzsment.hu/newsite/index.php/miatdm/a-tdm-rl?view=idoblog&layout=specarticle&blog_id=48 (Letöltés ideje: 2014. július 8. 16:56) (A turisztikai desztináció menedzsment rendszer általános bemutatása)
- A *Balatoni Fürdőegyesületek Szövetségének honlapja* <http://www.balaton-bfsz.hu/> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 10. 15:04)
- Balatoni Szövetség honlapja* <http://bsz.balatonregion.hu/index.html> (Letöltés ideje: 2014. szeptember 10. 11:15)

Illés Iván (2009): *A területpolitika változási irányai az Európai Unióban* MTA RKK-DTI
Előadás. www.mrtt.hu/konferenciak/teruletfejlesztok/illes.ppt (Letöltés ideje:
2014.szeptember 25. 14:20)

Országgyűlési felszólalások jegyzőkönyvei – www.parlament.hu

TEIR – *Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer*.
<https://www.teir.hu/> (A felhasznált KSH T-STAR adatbázis ill. Népszámlálási adatok
forrása)

Testvériség (A keszthelyi direktórium lapja.) 1919. 4.6 – 06. 19 közötti lapszámok. Keszthelyi
Helikon Kastélymúzeum Helikon Könyvtárának tulajdonában.

TÉRPORT Fogalomtár. Az NGM és a Lechner Lajos Tudásközpont portálja.
<http://www.terport.hu/fogalomtar>

9. Ábra- és táblázatjegyzék

Ábrák jegyzéke

Ábra száma	Ábra címe	Oldalszám
1.	A BKÜ területe a 2008-as bővítését követően	7.
2.	A BKÜ 2008-as bővítése	9.
3.	Járások a BKÜ területén	9.
4.	A BKÜ városi rangú települései 2009-után	10.
5.	A Balaton-környék 1963-as lehatárolása	52.
6.	Az 1979-es szabályozás területi hatálya a BKÜ mai területére vetítve	53.
7.	A mai BKÜ településeinek népességváltozása a népszámlálási adatok szerint 1870-2011	57
8.	A mai BKÜ településeinek kimutatható vándorlási különbözet a népszámlálási adatok alapján 1949-2011 (fő)	58.
9.	HDI értékek Magyarország kistérségeiben 2012-ben	61.
10.	A vállalkozások átlagos tőkeereje Magyarországon és a BKÜ-ben 2000-2011 között (Ft)	69.
11.	A BKÜ-ben előállított összes vendégéjszaka (<i>kereskedelmi és magán</i>) aránya országos összehasonlításban	72.
12.	A BKÜ vendégforgalma és megoszlása	73.
13.	A BKÜ vendégéjszaka forgalma a vizsgált évtizedben	74.
14.	A BKÜ relatív fejlettségi helyzete országos összehasonlításban a települési GDP összértékeinek vonatkozásában 1994-2013	76.
15.	A BFT tagságának változásai 1999-től	85.
16.	Kistérségek a BKÜ-ben 2008-2011-ben	90.
17.	Egy lakosra jutó NFT fejlesztési összeg a megyékben és a BKÜ-ben	107.
18.	Kifizetett fejlesztési források a Balaton térségében 2007-2013. május	120.
19.	Az egy főre jutó kifizetett támogatások aránya az országos átlag százalékában KÖZOP nélkül 2007-2014.12.02. között	121.
20.	Turisztikai pályázatok a BKÜ településein 2007-2012	122.
21.	A Balatoni Szövetség tagsága 2013-2014-ben a BKÜ területére vetítve	129.
22.	TDM szervezetek a Balaton térségében napjainkban	133.

Táblázatok jegyzéke

Táblázat száma	Táblázat címe	Oldalszám
1.	A kérdőíves vizsgálat során megkeresettek csoportjai és számuk	20.
2.	A kérdőív kitöltőinek csoport-megoszlása	21.
3.	Regionalizmus és regionalizáció viszonya	26.
4.	A területi politika és területfejlesztés lehatárolása	37.
5.	Régiótípusok, a térszervezés és fejlesztéspolitika kapcsolata	40.
6.	A balatoni egyéni választókörizetek részvételi adatai az országgyűlési választások során 1998-2014 (%)	65.
7.	Az ezer főre eső vállalkozássűrűség a BKÜ-ben országos összehasonlítással 1995-2010	70.
8.	A BKÜ vállalkozás-szerkezetének változásai 1996-2012	71.
9.	A BFT számára nyújtott központi költségvetési támogatások mértéke 1999-2013	104.
10.	Ön szerint melyik a legmegfelelőbb középszint-modell? (2001)	135.
11.	Ön szerint mely szervezetek, intézmények ma a leghívatottabbak a Balaton-térség érdekeinek képviseletére? (Kérjük jelölje meg a három legfontosabbat!)	141.
12.	Ön mennyire elégedett az alábbi balatoni térségi intézmények, szervezetek munkájával?(válaszadók %-a)	142.
13.	A Balatonhoz érkező fejlesztési források összehasonlítása	151.
14.	A regionalizmus tényezői és megjelenésük a Balaton térségében	153.

10. Rövidítések jegyzéke

BAHART	Balatoni Hajózási Rt.
BCSZSZ	Balatoni Civil Szerveztek Szövetsége
BFT	Balaton Fejlesztési Tanács
BIÜ	Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft.
BKÜ	Balaton Kiemelt Üdülőkörzet
CCT	Címzett- és Céltámogatás
CÉDE	Céljellegű decentralizált támogatás
EU	Európai Unió
HDI	Human Development Index – humán fejlettség mutatója
HH	Hátrányos helyzetű kistérség
KÖZOP	Közlekedési operatív program
KSH	Központi Statisztikai Hivatal
LAU	Local administrative units (Magyarországon a települések és kistérségek)
LHH	Leghátrányosabb helyzetű kistérség
MSZMP	Magyar Szocialista Munkáspárt
NABE	Nők a Balatonért Egyesület
NFT	Nemzeti Fejlesztési Terv
NUTS	Nomenclature of Territorial Units for Statistics
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OFTK	Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió
OTK	Országos Területfejlesztési Konceptió
PE	Pannon.Elemző Iroda Kft.
ROP	Regionális operatív program
TDM	Turisztikai desztináció-menedzsment
TFC	Területfejlesztési céllelőirányzat
TGE	Települési gazdasági erő
ÚMFT	Új Magyarország Fejlesztési Terv
ÚSZT	Új Széchenyi Terv